A SZEMÉLY ÉS KÖZGAZDASÁG - ÉS ALKOTMÁNY

A közgazdaság-tudományi modellezés ontológiai, ismeretelméleti alapjai

Tartalom

Bevezető 4

A kutatás előzményei, problémafelvetés, ... 6

A követett módszertan 11

Az új eredmények (a dolgozat gondolatainak) kifejtése 12

ÁLTALÁNOS tartalmi bevezetés 13

Az „evolúciós keret" – a fogalmi evolúció gondolata 13

A fogalmi evolúció gondolatának módszertani háttérével 15

Mi a társadalmi vagy szűkebben a fogalmi evolúció hajtóereje? 15

A közgazdasági modell-alkotás mint termelési tényező 16

A LOGIKA fogalmi előfeltételeitől - az axiomatikus tárgyalásmód fogalmi talapzatáig 17

Logika elméleti mérföldkövek 17

A személy fogalmával kezdve a logikai-fogalmi „talapzat" természetének áttekintése az axiomatikus fogalmi rendszerig 19

közbevetőleg – *részletesebben: az ítélet, a kijelentés, az állítás, a kifejezés:* 21

folytatva – a „logikai-fogalmi talapzatot" 22

közbevetőleg - *a dedukciós és indukciós következtésről és axiomatikáról a matematikában és a természettudományokban* 23

közbevetőleg - *a sajátos alapelvekről táblázatosan és a természettudomány és matematika különbsége* 25

közbevetőleg - *A fogalmi modell ismeretelméleti általánosságban* 27

folytatva – a „logikai-fogalmi talapzatot" 29

Elvek, észelvek, logikai „első" alapelvek – azaz miben van logikai tudásunk végső alapja (pereme)? 31

Áttekintő táblázat a fogalmi építkezés előfeltételeiről, alapjairól 35

Gyarapszanak-e az észelvek a pont-halmaz-gráf(háló)-rendszer sor mentén? 37

Gyarapszanak-e az észelvek az alapfogalom megválasztásától függően, tekintve a *pont* illetve *személy* fogalmát? 39

A) A PONT mint alapfogalom esetében áttekintés a pont-halmaz-háló-rendszer axiomatikus fogalmi építkezés tárgyalhatóságához 39

B) A SZEMÉLY mint alapfogalom esetében áttekintés a pont-halmaz-háló-rendszer axiomatikus fogalmi építkezés tárgyalhatóságához 40

A hagyományos tudománytípusok közti különbségtevés 43

Absztrakciós út Alapfogalomtól a rendszerig - képszerűen (azaz kevésbé algebrai, inkább geometriai szemlélettel) ... 45
legalább 3 szintet megkülönböztetve a rendszerekben: fizikai, biológiai, társadalmi ... 45
A rendszer modellek három alapvető szintjén az eltérő tartalmi sajátosságok ... 46
A SZEMÉLY mint idea fogalma ... 50
Boethius ... 51
Oszthatatlan ... 51
A létezés teljessége, közölhetetlensége ... 53
Okságnak nem teljesen alávetett ... 53
A hit egy lényegi evidencia ... 55
Személy és társadalom ... 55
Személy és intézmények ... 56
A személy elvű lét rombolható és építhető ... 57
A személy ismeretelméleti helyzete egy táblázatban ... 57
Az emberi megismerés alanya csak az ember lehet 57
A RENDSZER ... 58
Axiomatikai lépcsősor a rendszerfogalomhoz ... 59
Összetett rendszer, rendszer szintek ... 62
A rendszer és alkotó eleme ... 63
Deduktív axiomatikus rendszerben értelmezhető észelvek, műveletek? ... 65
Rendszer működtetéséről ... 66
Jogalany és természetes személy fogalma ... 66
Az idea jellegű elvi személy – valamint az „élő egyén” (a létező rendszerben való alanyiság) fogalmáról ... 67
„idealisztikus elvek” – „deklarált jogok” és egymásba épülésük (egymásra hatásuk) ... 68
A KÖZGAZDASÁG ... 68
ember-gazdaság-természet viszonyáról Ábra 3 léptékben ... 68
természet – gazdaság – ember 1 ... 69
természet – gazdaság – ember 2 ... 69
természet – munkamegosztott, piaci gazdaság – ember 3 ... 70
A termelési tényezők fogalmának történetéből - táblázatos áttekintésben ... 71
A gazdaság végső alanyának megjelenítése a makroökonómiai szektormodellben ... 76
Makroökonómiai szektormodell szerkesztési technológiája nem volna akadály a közösség megjelenítésének útjában ... 79
Az egyszektoros modell legegyszerűbb, pénzáramlást mutató változata ... 80
Az egyszektoros modell az árupiac áru-közvetítő mechanizmusának jelölésével ... 81
Az egyszektoros modell az árupiac mellett a tőkepiac jelölésével ... 82

Az egyszektoros modell az árupiac mellett a tőkepiac jelölésével – és a pénz útjának feltüntetésével ... 83
Miféle jövedelmek áramlanak a vállalattól a háztartás felé (a termelési tényezők szerinti felosztásban is)? ... 84
Az úgynevezett kétszektoros modellben jelenik meg az állam (háztartás, vállalat, állam) ... 85
A makroökonómia szektor-modelljét tovább kellene fejleszteni ... 86
A társadalmi szerveződés alanyi és eszközi tagolódása tovább vihető a külföldre is (követve a makroökonómiai modell külön nem szereplő három-szektoros alapsémáját) 87
Személy fogalma a közgazdasági alapkérdésekben ... 88
Példák a tárgyalandó problémákra a személy kategóriájának figyelembe vételével ... 88
A tőkeérdek elsőbbségének vitatott ügye - más szóval a tőke közhasznúsága ... 88
A természeti erőforrásokhoz való hozzáférés egyéni és közösségi elvei ... 89
Aszimmetrikus autonómia – ahogyan a székelyek hangoztatják manapság ... 89
A szabad akarat kompetenciája ... 89
a „természetes gazdaság” elméletének lehetősége – amit oly sokan kerestek ... 89
Részletesebben a hitelpénz mibenlétéről (a személy fogalmának tekintetbe vételével) – mint megkerülhetetlen alapvető kérdés ... 90
pénzhasználati jog – elméleti modellezés ... 90
Betétet közvetítő és pénzteremtő hitelen nyugvó kölcsön ... 93
Axiomatikus pénzelméleti körvonalak a hitelpénzrendszer korszakában ... 95
axiomatikus Szerződéselméleti körvonalak a pénzhasználat fogalmáig terjedően ... 97
gondolat-töredékek ... 99
Az MNB alapító okmányáról ... 99
A Keynes által hangoztatott megtakarítási betétgyűjtés jelentősége ... 99
UTÓSZÓ jellegű, összefoglalás szerű lezáró fejezet ... 99
Alkotmány és alaptörvény fogalmi különbözősége ... 99
A személy idealisztikus fogalmának jelentősége a társadalomról gondolkodásban ... 102
Személy és társadalomtudomány (személy és gazdasági rendszer) ... 104
Felidézve a korábban részletesebben tárgyalt pont – személy párhuzamot ... 104
Lapozzuk fel a jogi lexikont – keresve a személy fogalmát ... 106
Irodalom 1. - a témában végzett publikációs tevékenységem ... 106
Irodalom 2. – a jelen dolgozathoz közvetlen használt írások ... 109
Irodalom 3. – a kedvvel, figyelemmel lapozgatott írásokból ... 109
Végjegyzetek ... 110

BEVEZETŐ

Meglehetősen sokáig érlelődött ez a dolgozat. Lassan formálódott meg a mondanivalója, állítása. Visszatekintve számomra is meglepő, hogy az 1979-es Fizikai Szemle cikkben később mennyire állandónak bizonyuló érdeklődésem nyilvánult meg tudományágak lényegi, rejtett fogalmi sajátosságai iránt[A]. Nem a feltétlen újat alkotás vágya hajtott, hanem a fogalomhasználat néhány rejtettebb sajátossága iránti érdeklődés maradt meg. Azt hittem mindenkivel ez a helyzet, csak én lustább vagyok másoknál. Lehet hogy lustább voltam, de másokat meg mondhatni egyáltalán nem érdekelte a fogalomhasználat története, jelenkori változatai. Én meg úgy éreztem, másként nem is lehet aktuális dolgokhoz felkészülni. Ez a dolgozat tehát kérdéseimre elmaradt válaszok saját fogalmazásának próbálkozása – a magam szintjén a magam ismereteivel és a magam képességeivel.

Tulajdonképpen **feltételeztem**, hogy létezik egzakt közgazdaságtudomány, amit nekem csak meg kell ismernem, ha érdeklődésem ebbe a szakirányba fordult. Mivel nem készültem tudományos pályára nem is volt ismeretem, rálátásom sem a matematika, fizika sem a közgazdaság tudományának állapotára, fejlettségére. Volt egy halvány elképzelésem a fogalmilag következetesen építkező közgazdaságtudományról és annak általános ismeretelméletben megragadható fogalmi inputjairól, amelyeket más tudományágak dolgoztak ki (matematika, rendszerelmélet stb). Váratlanul ért, hogy ezeket az inputokat nem találtam, hogy kérdéseimmel a közgazdasági alapismeretek, sőt általánosabban az egzaktság mibenlétét illetően tovább kell haladnom a matematika, természettudományok és a rendszerelmélet alapjai felé, eljutva az axiomatikus fogalmi rendszerek kérdéséig.

Újabb meglepetésként rácsodálkozhattam, hogy nincsen elérhető axiomatika történet, általános axiomatika-módszertani leírás.

A fordulatot az jelentette, amikor nem is olyan régen ráakadtam Szabó Árpád 1960-61-es dolgozataira (A matematika alapjainak Eeuklideszi terminusai I-II.), amelyekben először kaptam megnyugtató válaszokat a matematika és általában a tudományos fogalomhasználat ókori görög filozófiai előtörténetére, filozófiai előfeltételeire. Az ő írása végre eligazított, hogy nemhogy nincsen köze a filozófiának, a szerteágazó filozófiai útkereséseknek az „egzakt” matematikához, hanem a görög filozófia sokévszázados előkészületei nélkül nem készülhetett volna el Euklidesz Elemek c. munkája sem. És hogy filozófia és matematika egymásra épülése részleteiben hogyan ment végbe.

A tovább lépéshez is kerestem hasonlóan kiérlelt irodalmat, hogyan és mi történt azóta, a fizika és más természettudományok vagy másfél ezer évvel később miként tudtak sikeresen az egzaktság útjára lépni – de ilyen irodalmat nem találtam. Csak töredékeket leltem a fogalmi gondolkodás alapjainak mechanizmusát keresve. Szabó Árpád segítségével el lehet képzelni, hogy a spontán absztrakció őskorából miként emelkedett ki a matematika korai tudománya, az első szilárd axiomatika – de hogy miként, mivé fejlődött az axiomatika napjainkig, arra egyszerűen nincsen elérhető irodalom. Sem az egyetemi tankönyvekben, sem tudományos munkákban, sehol. Egy golyóstollat hosszan, részletesen elterveznek, nem beszélve a számítástechnikai szoftverekről, elemzik a legképtelenebb jelenségeket, de mindez olyan jól halad, hogy a lényegi ismeretelméleti kérdések elhanyagolása vetekszik a műanyagpalackok óceánokat fenyegető iparszerű szétdobálásával.

Kilépve csodálkozásom hangoztatásából és magam sajnáltatásából, hogy érdeklődésemtől vezetve nem volt módom valahol érettségi táján egy jó könyvet elolvasni az axiomatikáról, később a közgazdasági axiomatikáról - nézzük mire jutottam.

Elérve a gyökerekig (spontán absztrakció őskorát is megemlítve, de Szabó Árpád tételes kifejtésére támaszkodva) el lehetett indulnom nagy lépésekben a jelenkor felé, mintegy rekonstruálva a történteket. Euklidesznél a deduktív axiomatika „teljes vértezetben” való színrelépése, majd az induktív axiomatika megjelenése Galilei korában és annak szinte virágzása a XIX-XX: században.

Mindezzel együtt bele botlottam a XXI. századra már szélesebb körben is megjelenő, egyre nyilvánvalóbb kétségekbe, problémákba. A félresiklott induktív axiomatikai gyakorlat egyre képtelenebb eredményekre vezet. A túlmatematizált természet-tudományokban és ugyanakkor az ideológiájában az elméleteket egyoldalúan a tapasztalati forrásból levezető, az induktív axiomatikát is elferdítő, a dedukció említését is elutasító abszurd szándék (már-már ideológiai kényszerzubbony) kellemetlen szagú virágának tudható be a teljes útvesztés társadalmi önképünket illetően is – genderizmus és más hamisan általánosító absztrakciók. Mert kijelentik vagy nem, de ezek a torz irányzatok a világpolitika magas szintjein is a rosszul alkalmazott axiomatika eredményei. Az axiomatika tehát nem kerülhető ki a társadalomtudományokban sem, csak helyre billenthető.

Az axiomatika mibenlétének, az idealisztikus deduktív és a tapasztalatokhoz kötődő induktív axiomatikának kérdése után következhet a rendszerelmélet és a személy fogalmának megközelítése, „képbe hozása” a közgazdaság elmélet (tágabban társadalomtudományok) számára.

A személy fogalmának körüljárása és a deduktív és induktív rendszerelmélet megkülönböztetése után következhetnek a közvetlen közgazdaságtudományi modellezésről tehető kijelentések. Nem a teljesség igényével (tehát nem a közgazdaság egészének minden irányú modellezésével próbálkozva), hanem a címben foglalt „személy és közgazdaság” gondolatkör felől közelítve – amit már az efféle dolgozatokkal szemben fogalmazott elvárássémák **„új eredménynek”** szoktak nevezni.

Az új eredmény esetemben tehát nem egy kérdéskör lezárása, mégcsak nem is átformálása vagy helyesbítése mondhatni új mérésekre, statisztikákra alapozva, nem is valamely irodalom áttekintése, elemzése, hanem lehetőség szerint egy „rendbe tett” szemléleti irány megnyitása, módszerbeli eszközeinek áttekintése. Én ugyan nem tudok róla, hogy eddig lett volna, hogy most van-e „személy és gazdaság” címszóval jellemezhető törekvés. Logikus lenne. Csak az lenne logikus. És ha van, akkor nyilván az enyémnél nagyobb eszköztárral alaposabb megfogalmazásaik vannak, amikkel az érdeklődők, ráutaltak jobban boldogulhatnak. De mert eddig ilyennel nem találkoztam, ezért megpróbálom összefoglalni hogy magam mire jutottam.

Publikációs tevékenységemnek visszatérően része volt a jelen dolgozat témaköre, de nem mint célkitűzés, hanem mint ismételten felbukkanó szempont. A személy fogalma és az axiomatika társítása pár éve merült fel mint gondolat. Azt vártam, hogy mások felkapják a fejüket helyeslően és útba igazítanak a tájékozódásban. Majd amikor egyre többen állították, hogy ez a kérdéskör nincsen kifejtve, ráálltam, hogy megpróbálkozok vele.

A publikációs kérdéshez mégannyit, hogy egyéb közgazdasági kérdésekben sem kaptam lehetőséget publikációra szakfolyóiratokban. Jól jellemzi helyzetemet, hogy a Közgazdasági Szemlében azért nem publikálhattam sohasem, mert nem tartoztam a folyóirat szakmai köréhez. Nem találtam kivételt más folyóiratoknál sem. A Valóságban 1997-ben egyszer kaptam lehetőséget Samuelson könyvének egy megjegyzése kapcsán (*Kritikai észrevétel Samuelson kötetének egy címszavára - a területérték adóról - Tévesztés, felületesség vagy a monopolstruktúra álcázó védelme - a "tudományban"?! címmel*), majd tartózkodókká váltak.

A közgazdasági egyetem kétheti újságjában amíg az egyetemi tanács tagja voltam esti hallgató érdekképviselőként szinte bármiről írhattam (*Estis hallgatói érdekvédelem - rendszeresen megjelenő cikkek több éven át a közgazdasági egyetemi Közgazdász c. újságban 1988-1991 években*). Amikor azonban az akkor még esedékes egyetemi oktatási reformról próbáltam az egyetem tudományos folyóiratában megjelentetni írást, ami a már készülő szakdolgozatomhoz is kapcsolódott, helyhiány miatt eltanácsoltak. Sőt amikor államvizsgáztam, tehát befejeztem tanulmányaimat, akkor hosszasan számolgatták, hogy olyan osztályzatot kapjak, ami kizárja, hogy doktorira jelentkezhessek az egyetem szabályzata szerint. Megvédték kérdéseimtől a rendszerváltás korabeli közgazdaságtudományt.

Ezzel együtt sok írásom jelent meg napilapokban, vitaírásaim egy részét feltettem internetes honlapra (http://www.alkotmanyossagi-muhely.hu/), aminek egy időben heti 6 ezer megkeresése volt. De a szakmai fórumokon nem tudtam megjelenni sem kérdéseimmel sem állításaimmal. Mindezek előrebocsátásával illesztek egy táblázatot befejezésként írásaimról a jelen dolgozathoz közvetlenül köthető publikációkon túlmenően, amelyeket nemcsak megfogalmaztam, hanem valamilyen közegben ki is adtam kezemből. A táblázat nem teljes, de sokkal bőségesebb, mint ami közvetlenül kapcsolódna a dolgozatom tárgyához, a közgazdaság-tudományi modellezés ontológiai, ismeretelméleti alapjaihoz.

A dolgozat szövegében ebből a bővebb listából kiemelem, meghivatkozom azokat, amik szorosabban kötődnek jelen írásomhoz.

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, PROBLÉMAFELVETÉS,

Mivel nem készültem tudományos pályára, érdeklődésem vezetett 1980-ban a közgazdasági egyetem MTA-MKKE-VKCS (vállalkozáskutatás) munkáihoz. Nem mint önálló kutató, hanem főiskolai műszaki diplomával vitaszervező, irodavezető feladataim voltak segédmunkatársként. 1983-ban a kutatócsoport vezetője (Liska Tibor) karácsony előtt kiadta, hogy a kutatócsoport munkatársai készítsenek kutatási vázlatot a téli szünetben, amiket felhasználva következő évben pályázaton indulhat a kutatócsoport. Mint kiderült kizárólag én vettem komolyan és január elején elnézést kérve, hogy az újévi első munkanapra nem készültem el vele, beadtam „**Az egzakt, kísérleti, tudományos közgazdasági kutatás lehetősége”** – c. tanulmányt, 220 gépelt oldalon. Miután kiderült, hogy a kutatócsoport nem tud vele mit kezdeni, 50 példányban fénymásolva kerestem opponensi véleményeket[B]. Négyre emlékszem, de hármat találtam meg (Csepeli György több oldalasát nem találom, pedig az is elismerő volt – és nem azért nem találom, mert később igen távol kerültünk egymástól, hanem mert történetesen nem találom). Az ajánlásokat végül is nem tudtam felhasználni, azt mondhatom soha semmilyen pályázaton nem fogadták be jelentkezésemet. Pedig jelentkeztem többször is.

Kigondoltam egy fogalmi térkép szerkesztő szoftvert, aminek a lényege az lett volna, hogy fogalmak hálóját jelenítse meg. Csomópontokban az egyes fogalmak, hozzájuk kötve egy vagy több definíciót és a definíciók kulcs-szavaiból tovább lépve újabb fogalmakat jelölő szavakig, azok definícójáig. A közismert szakmai tezauruszokkal szemben ez az elképzelt segédeszköz, fogalmi térkép szoftver nem fa-szerkezetű lett volna, hanem tetszőleges hálót lehetett volna kialakítani a csomópontjai között, a kapcsolati éleket tetszőlegesen irányítva és elnevezve …. Ez az eszköz személyes interaktív szerkesztő lett volna, mint a szövegszerkesztő. Induló csomagok bele tehetők lettek volna, de a lényeg, hogy mindenki a maga fogalmi hálóját modellezhette, fejleszthette volna. És szembetűnően ábrázolható lett volna benne, hogy különféle korokban milyen eltérésekkel kezelik a maguk fogalmi

rendszerét. Sokféle elutasító indoklást kaptam, mint hogy nem vagyok vállalkozó, hogy még ilyen nincsen stb.

Viszont szemléletesen más lett volna az irányulása mint a mára közhasználatú internetes keresőké, amelyeknek lényegi feltételezése, hogy mindenki ugyanazt a tartalmat tulajdonítja ugyanannak a szónak ha nem is ezerféle de a legkülönfélébb nyelveken. A kettő nem zárná ki egymást, de nyilvánvalóan ha mindenki a maga észjárásának megfelelően használhatja „fogalmi térképét", akkor nem a világ-standard fog belőle kialakulni. Mint ahogyan talán nem is a szavak jelentését kellene minden nyelven egységesíteni, hanem például a a fogalmi térkép szoftvereket alkalmassá tenni arra, hogy minél több fajta definíciüós vagy asszociációs kapcsolatot tudjanak megjeleníteni.

A fogalmi térkép szerkesztő szoftver kitérőjét elhagyva térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy lehet-e az egzaktság igényét támasztani a közgazdasággal szemben. Más szóval lehetséges-é a közgazdasági ismeretek, modellek világának bármely részét módszertanilag a matematika vagy a természettudományok mintájára tudománynak nevezni? Az ismert ellenvetés ugyanis úgy hangzik, hogy számos ok miatt nem lehet (élő emberek, sokrétűség stb). Ezen elvi ellenvetés árnyékában pedig burjánoznak az elképesztően falanszter-jellegű megoldások, amelyekben Michelangelo nemhogy arra panaszkodhatna, hogy őt holmi asztalosokkal teszik egy sorba, hanem hogy a széklábak státuszát kapja. Tehát hogy cselekvő, szabad akaratú alany helyett eszköz szerepkörre szorítják mindenféle embertelen szabályokkal, hogy embertelen rendszerek alkatrészeként kezelik.

A kutatócsoport vezetője, Liska Tibor egyetértett az állásponttal, hogy lehetséges és szükséges az egzakt, kísérleti közgazdaság tudomány, de egyelőre nincsen. A kísérleti közgazdaság az ő nagy célkitűzése volt, aminek szellemében kezdeményezett számos „vállalkozás-kísérletet a maga korában. Azonban a részleteket tekintve az egzakt közgazdaságról szóló tanulmányom folytatása nem vált a kutatócsoport további tevékenységének részévé.

Még a kutatócsoportba való belépésem előtt a Fizikai Szemle „Fizikaoktatás" a műszaki főiskolákon címmel jelentette meg egy írásomat, amint már utaltam rá. Mint később kiderült egy velem azonos nevű műegyetemi tanárral tévesztettek össze. Ennek sem lett folytatása, mert kiderült hogy „nem ő vagyok". Ő pedig egy későbbi találkozásunkkor megjegyezte, hogy szerinte a matematika is kísérleti tudomány, mert a modern tudomány csak kísérleti lehet – de neki ez nem szakterülete, ő mérnök. Olyan mérnök, aki érzékeli hogy „túlmatematizált" lett a fizika. De módszeresen nem tud foglalkozni ezzel a jelenséggel.

A lényege viszont a Fizikai Szemlében megjelent írásomnak ugyanaz volt mint más felvetéseimnek is, hogy a matematika és fizika oktatás olyan lényegi általános ismereteket hagy figyelmen kívül, amelyek hiánya éppen a valóban érdeklődők előtt nehezítik meg a tanulást. Utólag azt mondhatni, hogy az egzaktság ismeretelméleti alapjainak hiányát kerülgettem.

1983 után kerestem a megjelenési lehetőséget, elsősorban vitapartnereket remélve.[C]

A kutatócsoport tevékenysége 1986-ban abbamaradt. 1988-ban esti-levelezőn jelentkeztem a közgazdasági egyetem pénzügy szakára. Meglepetéssel tapasztaltam, hogy a pénzelmélet tisztázott alapjai nem kerültek sorra. Viszont az Informatika tárgy bizonyult váratlanul érdekesnek. Megajánlott jegyért több 20-30 oldalas dolgozatot írtam, amelyeket azonban Kiss Imre oktató nem volt hajlandó megbeszélni.

Az információ mennyiség fogalma volt sokáig nehéz dió nekem. Az eseményt megelőző vallószínűségszámítás esemény utáni értelmezéseként mint ismeretelméleti alapmodell vált értelmezhetővé számomra (visszacsatolásos problémamegoldó körfolyamat részeként). A

matematika tanszék oktatója csodálkozva nézett rám, hogy ezzel mit kezdjen. Innentől ezen a téren is érdektelenségbe ütköztem.

Az analízis tárgyat nehéznek éreztem 1989-ben, pedig korábban a főiskolán komplex számok analízisébe is belekóstoltunk. Kétségektől hajtva ceruzával lemásoltam a tankönyvet és rájöttem, hogy a képletekben szereplő indexek többségének jelentése nincsen megadva. **"Elmondhatom?"** címmel 4 gépelt oldalban foglaltam össze észrevételeimet az analízis tankönyv lehetséges didaktikai tökéletesítéséről, ami az egyetemi Közgazdász c. újságban megjelent. A tanszékkel a kapcsolatom megszakadt, viszont felkértek, hogy az egyetemi tanácsban legyek az estis hallgatói képviselő. Tanulságos évek voltak, még több tankönyvet jegyzeteltem ki, de azok szerzői sem voltak hajlandók megtárgyalni észrevételeimet.

Szakdolgozatomat **Paradigmaváltás az oktatási rendszer felfogásában, finanszírozásában** 113 nyomtatott oldalon készítettem el. Egyik bírálóm leírta, hogy érdekes a munka, de ezt nem az egyetemen tanultam, illetve amit az egyetem tanultam, azt nem látja benne. Másik bírálóm értékelő véleménye végén megjegyezte, hogy bár komoly írásnak tartja, de biztosan nem fogok tudni végzettségemnek megfelelően a pénzügyi szektorban elhelyezkedni. Igaza lett.

A szakdolgozatom készítése során szerzett ismerősök körében volt több tucat olyan közoktatási iskolai szülői csoport, akik a 88-92-es években felvállalták iskolák patronálását (tető javítás, taneszközök pótlása stb). Ebből lett a Szülői kamaráért nevű egyesület, amely az 1993-as oktatási törvény előkészítésében részt vett, de javaslatai ha szövegszerűen bele is kerültek a törvényszövegbe, módosításokkal erőtlenekké váltak (pld szülői iskolaszék). 1994 után a legfőbb ügyészség felszámolta az egyesületet, mert önálló véleménye nem egyezett az oktatási miniszterével (amit már akkor is furcsa reflexxel „államellenesnek" neveztek).

1990 után több napilapba majd internetes fórumokra írtam hosszabb-rövidebb eszmefuttatásokat. Az ismeretelméleti alapvető kérdések időről időre megint előkerültek, mint engem érdeklő dolgok, amelyekről azonban nem volt módszeres filozófiai felkészültségem.

Némi pótlás jelentett a földtani intézeti filozófiai vitakör Detre Csaba vezetésével. Üde színfolt volt heti találkozóival és sokdiplomás, lelkes előadóival. azt mondták, első a vita minden korlát nélkül, az segíti a gondolkodást. Egy határvonalat azért sikerült kitapogatnom. Amikor a magyar alkotmányos hagyomány filozófiai jellegét kezdtem elemezni, akkor azt mondták mégis van mindennek határa. Ettől függetlenül majd tíz év alatt sokat tanultam körükben, különösen Lontai Ervin Pál műegyetemi tanár skolasztikus filozófia előadás sorozatából vagy Dudits Endrének a Földkerekség nagykultúráit összevető sorozatából. Utóbbi sorozatot hallgatva szembesültem azzal, hogy komolyabban kellene venni az európai görög-keresztény kultúrát, mert a kultúrák véletlenül sem egyenértékűek. Továbbá hogy csak az európai filozófiában vagyunk képesek megfelelően eligazodni, problémák megoldásához alapokat találni. Nem tudom ő mit mondana erre, én az ő előadásait hallgatva jutottam erre a következtetésre.

A 90-es évek közepén több évig közgazdasági tárgyakat oktattam (mikro és makroökonóma alaptárgyak egész évfolyamoknak valamint alkotmány és monopolgazdaság c. választható tárgyat) a soproni egyetemen, gödöllői egyetemen, székesfehérvári főiskolán.

Két meglepő élményben volt részem. Egyik az oktatók teljes érdektelensége bármilyen elvi gondolat felvetése kapcsán. Semmit nem lehetett velük megbeszélni.

Másrészt értelmetlennek tűnt a ténykedésem, mert kb 2-3 ezer vizsgázóból vagy tucatnyi volt, akivel el lehetett beszélgetni vizsgán, akik eligazodtak a kérdések között. Velük elég lett volna egy többórás beszélgetés a félévnyi foglalkozás helyett. De ők is csak a vizsgák végére akartak jutni. A többség mechanikusan fel tudta mondani a leckét (mindig önállóan fogalmazott egy oldalas vázlatot kértem a kihúzott kérdésekről). Egy csekély hányadnak viszont elemi írás-olvasási problémái voltak – őket a tanulmányi osztály kérte, hogy engedjünk tovább. Talán türelmetlenség volt a részemről, de kimaradtam ebből a közegből.

1998-ban a Püski kiadónál jelent meg **„Alkotmányos piacgazdaságot"** címmel egy elméleti áttekintésem, hogy a rendszerváltásból hiányzik egy alkotmányos megállapodás, amely legitim,

erkölcsi-társadalmi keretet adhat a közgazdasági folyamatoknak. Próbáltam többektől bírálatot kérni (például Samu Mihálytól), de a válasz egybehangzóan az volt, hogy jelentessem meg vélemények nélkül. Úgymond ne támaszkodjak másokra. Ez egy választó vonalat jelentett. Meglepődtem. Talán korábban is lehettem volna önállóbb, határozottabb kérdéseim feltevésében, a válaszok fogalmazásában?

Az Alkotmányos piacgazdaságot c. kötet folyamányaként alakult meg 1999-ben a Magyarok Világszövetsége keretében az **Alkotmányossági Műhely és Fórum munkacsoport**. Kerestem a politikai pártokat, egyetemeket, kutató intézeti ismerősöket, de elutasítóak voltak. A világszövetségben el lehetett indulni egy írógépasztallal, egy falra erősített telefonkészülékkel, a meghívók ipostázásával és heti egy alkalommal használható teremmel.

A névválasztás nem volt véletlen. Nem alkotmányozási bizottság lett, amit sokan szorgalmaztak, hogy hangzatosabb lenne, mert semmiféle felhatalmazása nem volt senkinek a képviseletére. A módszeres vizsgálódás volt a célja kvázi kutatói önállósággal, és ennek érdekében heti rendszerességgel viták, előadások szervezése. Mivel akkoriban az alkotmány kérdése szinte cenzúra alá esett (a 90-es évek közepétől), egyetemi tanárok, minisztériumi és alkotmánybírósági munkatársak, részben a háború előtt végzett volt bírók éltek a lehetőséggel. Összesen mintegy 170 meghirdetett alkalomra került sor változó létszámú résztvevővel.

A Magyarok Világszövetsége 2000. évi elnökválasztása után az új elnök a saját személye iránti „politikai elkötelezettségi nyilatkozatot" várt el a munkacsoporttól, ami képtelenség volt. Elvi képtelenségnek találtam. Majd ő megmondja, hogy miben álljon az alkotmányos legitimitás? Egyesületté alakultunk ami még kevesebb infrastruktúrával önállóan folytatta tevékenységét. Nemis mindenki követett minket. Az ott maradók közt elhalt az alkotmányosság kérdése. Az egyesületben évente kötet kiadására került sor. Ténykedésünk talán leglátványosabb eredménye az volt, hogy a 2011-es alaptörvényt nem nevezik alkotmánynak. A korábbi alkotmányossági műhely vitákon ismeretelméleti-műfaji különbség körvonalazódott a jogi rendszer részeként szavazással meghozható alaptörvény és a jogi rendszeren kívüli, a jog által fölül nem írható elvek, hagyományozott fogalmi rendszer között.

Ekkor szembesültünk azzal, hogy ez a különbség még csak nem is magyar sajátosság, hanem a görög filozófiából eredően az európai gondolkodásra jellemző, csak Magyarországon az egyértelmű nyílt meghivatkozása a második világháborúig fentmaradt a magyar alkotmányos tudat és a szentkorona intézménye révén. Másként szólva az 1200-as évekbeli lovagkortól vagy skolasztikától eredeztethető a hatalom, erkölcs és tudás képviselőinek tudatos elvi egymás mellé rendeltsége, és a gyakorlatban többé-kevésbé ehhez az elvhez való igazodási törekvés.

Fogalmi modellként szemlélve, mai kifejezéssel élve egymástól különböző ám egymással szerves egységbe illeszthető deduktív és induktív axiomatika jelenik meg az alkotmányos elvek (Zlinszky János kifejezésével élve az alkotmányos jogtudat, Trócsányi László nyilatkozatában szereplő alkotmányos identitás, egyén és közösség alkotmányos identitása) – és a valamilyen testület által megszavazható, deklarált és a hatalomgyakorlástól függően valamiképpen érvényesülő alaptörvény között.

Más szavakkal az alkotmányos identitás a jogrendszer egészének a legitimációs forrása, az alaptörvény pedig a legalitás forrása a jogrendszer kereteiben. Jó esetben az alaptörvény tiszteli az alkotmányos alapokat sőt azokkal illeszkedő rendelkezéseket tartalmaz amit még jobb esetben a hatalomgyakorlás is figyelembe vesz – alkotmányos legitimitását igényelve.

Ma a 2011-es alaptörvényünk egy hosszú alkotmányossági folyamat kezdő szakaszát fémjelezheti, hiszen a bevezetőben szerepel, hogy a magyar alkotmányos tudatot, hagyományt, elveket tiszteli - mégis számos bekezdésének alkotmányossága vitatható. Hogy az Európai Unió hivatalos alkotmányos törekvése Magyarországon az 1949-es olmützi oktrojált alkotmány idézi, az számunkra fontos tájékozódási pontot jelent.

Alkotmányos hagyomány, identitás és alaptörvény éles megkülönböztetése elkerülhetővé teszi azt a visszás (hamis) helyzetet, amelyben a jogkövető magatartás követelményére hivatkozva elfojtásra

kerülhetnek az alkotmányosságot feszegető vélemények. Az Alkotmányossági Műhely formailag máig fennáll, bár korábbi intenzív tevékenysége vissza szorult. Honlapja www.alkomanyossagi-muhely.hu .

A deduktív és induktív axiomatika mibenléte társadalom tudományokban ismeretlennek mondható. Hova kell tehát fordulni, hogy ezt az európai tudományos igényű, a természettudományokban, de főleg a mérnöki gondolkodásra oly eredményesen jellemző sajátosságot pontosan lehessen értelmezni? Mintaként kínálkoznak a természettudományok és a matematika?

Meglepetésemre matematikai és természettudományos egyetemi oktatók, kutatók körében is szinte ismeretlen az axiomatika módszeres tárgyalása (legfeljebb jól-rosszul alkalmazzák). Nincsen a figyelem előterében. Nem oktatják a filozófia vagy logika keretében sem, főleg nem az axiomatika történetét, fokozatos kifejlődését a kezdetektől napjainkig. Számos kiemelkedő tankönyv szinte meg sem említi, módszeresen, áttekinthetően egyik sem tárgyalja. Ebben a helyzetben viszont sem az alkotmányosság, sem egyéb társadalomtudományi kérdéskörben nem lehet rá támaszkodni.

Különösen fontos lenne korunkban, hiszen a társadalmi szervezetek túlbonyolódását éljük meg. A rendszerelméletre felületesen hivatkozva és annak műszaki eredményeire felelőtlenül támaszkodva embertelen rendszerek valósulnak meg. Lásd például a kommunista hatalomgyakorlásnak az 1900-as évek elején a kor szervezéselméletének élvonalát alkalmazó voltát – amelyben az emberi méltóság, az ember személy mivoltát mind az egyént mind pedig természetes közösségeit tekintve szándékosan igyekeztek lenullázni a jobb, sikeresebb hatalomszervezés érdekében. Igyekeztek semmibe venni az emberi minőséget, mert nem tudtak vele mi egyebet kezdeni, odáig nem terjedtek újkeletű ismereteik.

Ebből a felemás állapotból következett a XX. század tragikus története. Ki lehet-e lépni a zsákutcából? A zsákutcából kihátrálásnak meg lehet-e fogalmazni elméleti, filozófiai (ismeretelméleti) alapját? Ki lehet-e javítani a XX. században annyi tragédiát eredményező ismeretelméleti kudarcot? Mi lehetett az ismeretelméleti és ebből következően társadalomfilozófiai kudarc oka a modern szervezéselméleti eredmények kezdeti alkalmazásában, ami talán mára korrigálható?

Van-e például deduktív rendszerelmélet? Bertalanffy ugyanis emlegeti, hogy a rendszerelmélet alapjai a matematikához hasonlóak kell legyenek. De tudomásom szerint ennek módszeres kifejtése nem történt meg máig (nem találkoztam vele). Nem lehet tehát megkülönböztetni a deduktív és induktív rendszerelméletet, holott akkor sokkal célratörőbb lehetne alkalmazása.

Bertalanffy, akit a rendszerelmélet atyjaként emlegetnek, az 1960-as évekre igen élesen reagált a rendszerelméleti eredményeknek az embert semmibe vevő alkalmazásaira. Azt mondta „Ám az emberről semmit sem tudunk” c. könyvében írja, hogy az állatkísérletekből levont tanulságok alapján szervezett gazdasági, politikai marketing ugyan látszólag igen hatékony, de „nem volna szabad” az alkalmazásuk. És kifejti, hogy az emberi intellektus környezet érzékeny. Ha körül plakátolják hirdetésekkel a szellemi horizontját, akkor emberi minősége romlik, amit az emberiség nem engedhet meg magának. Évekig csodálkoztam rajta, hogy a totális háborúk korában ős azt mondja „nem etikus”. Miféle gyenge érv az ilyen?

Talán a legfontosabb.

A társadalmi rendszert csomópontokat tartalmazó hálóként képzeltem el. A háló csomópontjaiban az emberek szerepelnek. De nem a chaplini ismert gépezetben őrlődő csavarként, hanem személyként, akiknek szabad akaratát a társadalmi struktúra nem veheti el, nem blokkolhatja, nem számolhatja fel. Tehát azt a rendszert tartva alkotmányos legitimitásra

igényt tarthatónak, amely az alkotó elemeit jelentő emberek személy mivoltát nem erodálja, hanem lehetőség szerint inspirálja.

Alkotó működés a struktúrától nem várható el, legfeljebb a struktúrában szereplő embertől (és annak természetes szerves közösségeitől) – a közgazdaságban az innovációt tárgyaló Schumpeternek is gondolata. A minket körülvevő rendszereknek döntő hatása lehet miránk, a mi emberi létünkre. Hogyan tárgyalható a modern közgazdaság elméletben a gazdaság végső alanyának az embernek és az ő természetes közösségeinek a közgazdasági struktúrának, ténykedésnek értelmet adó alanyisága? Hogyan jeleníthető meg kikerülhetetlenül, érdemben?

A közgazdaságban is rengeteg rendszer típus írható le. Melyek szolgálják az embert szerkezeti kialakításuknál fogva közvetlenül vagy közvetve? Mely pontokon definiálható az ember (felelősen szabad, tudatosan önszabályozó) közbeavatkozása a társadalmi szervezetek kialakításába, működésébe?

Végül következik a jelen dolgozatban azon szempontok vázolásának kísérlete, amelyek szerint érdemes megpróbálni a létező és elképzelt szervezetek, társadalmi rendszerek (adórendszer stb) elemzését, kritikáját. Mely létező vagy elképzelhető szervezési módszereket tarthatunk „helyesnek”, alkalmazhatónak – amelyek a személyi létet nem őrlik fel? Lehet erre valamiféle követelmény-sort, szempont-listát felállítani? Talán igen.

Nagy probléma tehát, hogy napjaink gyakorlatában mind a személy fogalma mintegy elhalványult, mind pedig az egyébként sikeresen alkalmazott axiomatikus fogalom rendezési technikák csak próba-szerencse alapon érvényesülnek meglehetős óvatlansággal. Társadalmi rendszerek területén pedig egyenesen katasztrofális eredménnyel alkalmazzák őket.

2016-2017-2018-ban „Problémafelvetés: személy és közgazdaság – és alkotmány” címmel vázoltam fejezeteket, amelyeket a www.alkotmanyossagi-muhely.hu honlapra feltettem (számos idevágó irodalmi forrás olvasónapló szerű szerepeltetésével együtt).

Ilyen előzmények után bonyolódtam bele a devizahitelek értelmezési vívódásaiba. Egyre erősödött a gyanúm, hogy a banki szabályozás kaotikus, átgondolatlan, ötletszerű (és felelőtlenül embertelen). A banki működés elvi modellje nem ismeretes, nem hivatkozható meg. Elszórtan jelenik meg egy-két érdekes írás a pénzteremtő hitelről. Azonban a szerzők elérhetetlenek, további nyilvánosságot, eszmecserét nem vállalnak. Mintha nem új felfedezést tettek volna, hanem cenzúrát sértettek volna, amit nem kívánnak folytatni.

A pénzelméleti, tágabban közgazdasági, társadalmi deduktív és induktív axiomatikus modellek lehetősége mintha két tűz között őrlődne vagy inkább két szakadék között kellene foglalkozni velük.

- Az ismeretelméleti alapok elhanyagoltsága egyik oldalról és
- szerintem hamisan felfogott, mindenki számára káros ellenérdekeltség-vélekedés a másik oldalról.

Elméleti háttér nélkül a mai komplex világban lehetetlenség az eredményes társadalompolitika, tudatos gazdaságpolitika, egyáltalán a közérdek érdekében végzet hathatós politika.

A KÖVETETT MÓDSZERTAN

Tágan értelmezve 1979, a Fizikai Szemlében megjelent cikk óta ment végbe egyfajta nem tervezett (sodródó) tájékozódásom (tapasztalatszerzésem)….

Ennek tanulságaként próbálom összefoglalni, mintegy kezdetektől a kibomló, kifejlődő axiomatikus módszer főbb állomásait követve, vázolni a személyre mint alapfogalomra támaszkodó deduktív és induktív rendszerelmélet megkülönböztetésének felhasználásával a deduktív axiomatikus közgazdasági modellek lehetőségét.

Dolgozatom eredménye a **figyelemfelhívó problémafelvetés** lehet, amit jó esetben mások ellenőriznek, véleményeznek, javítanak ….. vagy figyelmen kívül marad.

AZ ÚJ EREDMÉNYEK (A DOLGOZAT GONDOLATAINAK) KIFEJTÉSE

A dolgozat gondolatai: a közgazdaság-tudományi modellezés ontológiai, ismeretelméleti alapjai és azok következményei

Feltevésem az, hogy

az eszmei személyre[1] mint másfél ezer éve kialakult általános alapfogalomra kell építeni egy „deduktív" (matematika típusú) axiomatikus[2] rendszermodellt[3], amelynek segítségével

- **elemezni lehet elsősorban az elvi (jogon kívülálló sőt jog feletti) alkotmányos normákkal a szokásbeli és írott („jogon belüli") alaptörvényt, jog- és intézményi rendszert,**
- **azaz lehet vele elemezni például a közgazdasági rendszereket (adórendszer stb).**

Lényegében a gondolkodás (a gondolkodó személy) és a valóság viszonyáról mondhatjuk azt, hogy **a módszeres gondolkodás kiemelkedő eszköze a fogalmi modell-alkotás.**

Tágan értelmezve **a gondolkodás fogalmi modell-eszközének tekinthető a fogalom és a fogalomkezelés feltételei, műveletei, például az elvek (többek közt a kétértékű logika elve), meghatározások (definíciók), következtetések, bizonyítások, következtetési rendszerek azokon belül is az axiomatikus rendszerek**.

Azért jó ennek a viszonyításnak (valóság és modell) a használata, mert rávilágít a fogalmi eszközök természetére. A „személy és közgazdaság" problémafelvetés tehát egy modellezési lehetőséget vet fel a személy fogalma és a közgazdaság elmélet viszonyában – felveti a személy fogalma és a közgazdaság elméleten belül a rendszerelméleti modellek kérdését.

---

[1] Első pillantásra úgy néz ki, mintha az idea jellegű eszmei személy fogalma szembemenne Arisztotelesz azon meggyőződésével, hogy tartalom és forma nem választható szét (például az emberi test és a lélek különválasztása). Csakhogy szorosan véve itt fogalmi, ismeretelméleti módszer a különválasztás, ami Arisztotelsz kategóriáiban is megnyilvánul (szubsztancia és akcidensek). Ebből a szempontból viszont megkerülhetetlen a sajátosan emberi, ugyanakkor a faji evolúciónak alá nem vetett szabad akarati megnyilvánulások tárgyalhatóságához az eszmei személy fogalmának használata.

[2] **axioma** jelentése: le nem vezetett, más tétellel nem igazolt alaptétel

axiomatikus rendszer jelentése: következtetési rendszer, amelynek alaptételeit elfogadjuk, más tételekből nem vezetjük le, nem indokoljuk, nem igazoljuk

[3] Pontosítva a személy és a rendszerelmélet, illetve a személyre mint alapfogalomra épülő rendszer modelljének, elméletének lehetőségét, közgazdasági alkalmazhatóságát hozza szóba a „személy és közgazdaság" c. problémafelvetés.

ÁLTALÁNOS TARTALMI BEVEZETÉS

Az „evolúciós keret” – a fogalmi evolúció gondolata

1983-ban készítettem „Az egzakt, kísérleti, tudományos közgazdasági kutatás lehetősége” című dolgozatom kezdő ábrája volt az alábbi.

1. ábra: A fejlődési szintek szabályozódási majd szabályozási mechanizmusainak egymásra épülése

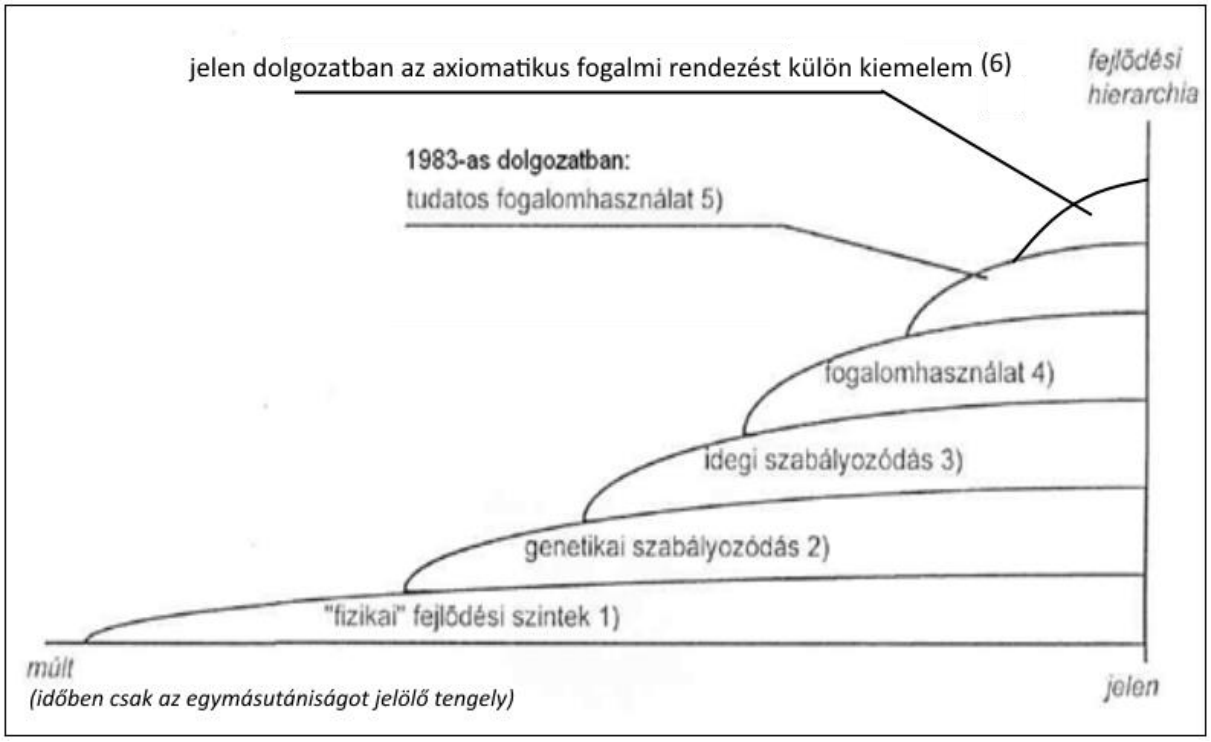

1983-as szövegezésű megjegyzések az ábrához:

1) Az elemi, az atomi és a molekuláris „fejlődési szintek” (nem tudok semmit ezek újratermelődési-szabályozódási mechanizmusairól)
2) Csak az egyes reprodukciós ciklusokon túlnyúló folyamatok változásai szabályozódhatnak genetikailag
3) Az idegi szabályozás csak a reprodukciós cikluson belüli változásokat szabályozhatja (*problémamegoldó körfolyamat*),
4) A tanulni képes idegrendszer esetében egyértelműen lehet már *cselekvő szabályozási funkció megjelenéséről* beszélni.Az utódok "*fogalmi nevelésével*" az egyes reprodukciós ciklusokon túlnyúlóan is megvalósul az idegi szabályozás; ez a genetikailag rögzülő változásoknál sokkal gyorsabb alkalmazkodás átörökíthetőségét (több nemzedék számára való rögzíthetőségét) jelenti - nem genetikai úton.

A tudatos fogalomalkotás által lehetővé vált a megfogalmazott célokhoz való alkalmazkodás; illetve a célok megfogalmazottsága lehetővé tette maguknak a céloknak is a megugró fejlődését, differenciálódását - sőt, ha a nevelést tekintjük, akkor bizonyos közvetett értelemben még a céltételező kultúra tudatos fejlesztését is!

a) a tudomány általában, azaz a rendszerezett, átörökíthető tudás, viszonylag eredményesen használható ismeretanyag
b) a görög filozófiában tárgyalni kezdett tudományos módszertan, aminek „csúcsteljesítménye” az Euklidesz féle az axiomatikus geometria volt *(deduktív axiomatika*[4]*)*
c) a kísérleti tudomány, amely a tudományos nyilvánosság által ellenőrzött kísérletek révén merész hipotéziseket is megfogalmazhat, a korábbi ismeretek összezavarásának a veszélye nélkül *(induktív axiomatika Galileitől fogva)*
d) az egzakt kísérleti tudományos kutatás, amely tudatosan a problémamegoldó körfolyamat egészének a figyelembevételével fejleszti tovább és használja fel a tudományosan rendezett ismereteket *(a személy mint deduktív axiomatikai alapfogalomra épülő rendszer ehhez esik közel)*

Eddig az 1983-as ábra és felirata.

Utóbbi felsorolásban a dőlt betűs zárójeles pontosítást utólag tettem hozzá.

Ennek az ábrának az értelmezésével kapcsolatban kínálkozik a megjegyzés, hogy itt egy monoton folyamatos fejlődésre való utalás jelenik meg. Természetesen elképzelhetők zökkenők, törések, szakadások, bonyolult vargabetűk, de összefoglalóan, végül is azt hiszem az axiomatikus gondolkodás, illetve fogalomkezelés kereteként megfelelően tájékoztató, gondolatébresztő lehet ebben a formában.

Tehát nem tudom, hogy volt-e már a világon, a Földön vagy a Földön kívül a görögök előtt is axiomatikusan rendezett geometria. Ha volt, akkor talán nyomai idővel felfedezhetőek, beazonosíthatóak, de ha volt is, lényegében újra kellett felfedeznie a görögök által az emberiségnek. És hasonló a helyzet az axiomatikus természettudományokkal is. Tehát hogy volt-e axiomatikával jellemezhető természettudományos gondolkodás bármikor a világmindenségben Galileiék előtt, azt nem tudom, azon nem is nagyon gondolkodok. De azóta bizonyosan van.

Nekem az a fontos, hogy egyáltalán a mibenlétét sejtsem meg a matematikai és természettudományos axiomatikának, ami a mai életünket, a mai tudományos gondolkodást meghatározza, eredményessé teszi (a matematikai axiomatikának alapfogalmai vannak, a természettudományos axiomatikának alapvető tényei és e tényekkel nem ütköző elméletei).

A személy mint axiomatikus alapfogalom, nem tudom, hogy kifejtett (explicit) módon szóbajött-e már bármikor is. Nem tudok róla. Viszont az görög-keresztény európai kultúrkörben[5] kétségtelenül érvényesült, megkerülhetetlen, átléphetetlen volt több mint évezredig. Azt hiszem, hogy nemcsak nagy hagyománya miatt, hanem szerencsésen használható volta miatt jó választás lenne alapfogalomként ma is és a jövőben is. Pont olyan tartósan, mint az Euklidesznél is szereplő anyagtalan, tovább nem osztható matematikai pont, amelyből egy-két-három dimenziós testek ideáit, idea-rendszereit (a geometriát) lehet felépíteni

---

[4] Itt rögtön megjegyzem és később még részletesebben szerét ejtem, hogy a „deduktív axiomatika” nem deduktív következtetést jelent. A következtetés része az axiomatikának, de éppen az axiomatika általam feszegetett vonatkozásában, az alapfogalom (vagy alapvető tények) kijelölésében nincsen szerepe a következtetésnek sem az úgynevezett deduktív sem az úgynevezett induktív axiomatikában.

[5] A mai ismert geometriai pont kétségkívül a klasszikus görög kultúrkörhöz köthető, annak sok évszázados filozófiai teljesítményén alapszik. A személy fogalma Boethiusznál A filozófia vigasztalása című művében található meg először, aki ismert módon a görög és korai keresztény gondolkodás kiemelkedő alakja volt. Érdekesség, hogy a személy fogalma az itt tárgyalt jelentéstartalmával más kultúrkörökben ismeretlen, például nem lehet lefordítani szótárral. Ha mégis lefordítják nem-keresztény kultúrák nyelvére valamely szöveg részeként, külön magyarázat nélkül, akkor olyan kifejezésekkel pótolják, mint „ismert”, „tekintélyes”, „nagy hatalmú” stb.

mind a mai napig és valószínűleg a távoli jövőben is. Erre a pontra (a pont matematikai fogalmára) már rátalált az emberiség. Csakúgy mint a személy filozófiai, deduktív alapfogalomnak alkalmas ideájára.

A fogalmi evolúció gondolatának módszertani háttérével

…. teszek javaslatot a személy fogalmára támaszkodó eszmei, deduktív axiomatikus rendszerelmélet körvonalainak áttekintésére - remélve, hogy a személy és közgazdaság sőt azontúl a személy és alkotmány (valamint az alkotmánytól műfajilag különböző alaptörvény) kérdésköre is új ismeretelméleti szempontok szerint válik tárgyalhatóvá.

A párhuzamokat alapul véve axiomatikus lépcsőket próbálok megkülönböztetni:

1. a matematikai pontra épülő euklideszi deduktív axióma rendszer[6] (kizárólag a szigorú logika mentén megengedett érveléssel, levezetéssel, indoklással, azonos átalakításokkal)
2. a fizikai tömegpontra épülő induktív axióma rendszer[7] (amely a tényeket, mérési eredményeket logikai érvelés által át nem léphetőnek tekinti, tehát a tények és elmélet között keres illesztési módot)
3. az eszmei általános személyre épülő deduktív axiomatika felvetése az axiomatikus rendszer-elméletig terjedően pontosabban annak egy fejezeteként (itt kínálkozik szemléleti párhuzam kedvéért az elvi, eszmei „*személy-pont*" kifejezés, amelyet azonban nem használok a ma divatos és egészen más értelmű azaz mint fogalomtípus más természetű, a térkép vagy háló pont elnevezésből következő „postapont" stb kifejezések miatt)

A rendszerelméletet önálló ismeretkörként tárgyalható. A XX. században vált meghatározóvá a rendszer fogalma. Annyira kézenfekvőnek tűnt, hogy deduktív és induktív változatát megkülönböztető elvi meghatározása mintha máig késlekedne. Mintha az alkalmazása megelőzte volna az elvi tisztázását – legalábbis a magyarországi viszonyokat tekintve szembetűnően.

Mi a társadalmi vagy szűkebben a fogalmi evolúció hajtóereje?

Vannak elméletek, amik kerülgetik a kérdést vagy éppen igen röviden elintézik, hogy mi a biológiában az evolúciós mozgás hajtóereje (létért való küzdelem, környezeti alkalmazkodás, egyéni vagy faji vagy ökológiai szintű „önkétlen útkeresés" stb).

A fogalmi evolúció vagy tágabban az emberi kulturális evolúció szintjén a válasz érdekesebbnek tűnik. Mi a társadalmi, a kultúrális, a fogalmi evolúció információ közvetítője, ahol a változó vagy nem változó információk tárolódnak és mi az evolúciós mozgás hajtóereje, „csúcsrügye", ahol a változási kezdemények megfogalmazódnak (ha nem spontán mutációról van szó)? A válasz meghökkentő is lehet, de igen ismert egyébként.

---

[6] deduktív axiomatika – idea, matematikai jellegű axiomatika (amelyben a természettudományos tényeknek nincsen szerepe, a tények nem írhatják felül sem a logikát sem a kiinduló idea jellegű alapvetést)

[7] induktív axiomatika – természettudományi jellegű axiomatika (az elméletet a tapasztalati tényekkel egyeztető módszer, amelyben a logika nem írja felül a tényeket, de a hozzá képest autonóm matematika nélkülözhetetlen inputja, eszköze)

Olyan emberi és társadalmi sajátságokról van szó, mint érzelem és annak változatai, lelkiismeret, tudásvágy, ambíció, talentumokkal való gondosság „kényszere”, lelkesedés és általában a hit kultúrája. Mi a „hit” az ismeretelmélet felől tekintve?

— *nem a tudatlanságot elfedő tekintélytisztelő vak bizalom, megszokás, vagánysag stb*

— *hanem az elhivatottság értelmében, amikor személyes feladat kinek-kinek megtalálni, hogy neki mire lehet elhivatása a szép-igaz-jó jegyében, a közjó jegyében, az üdvözülés jegyében*

— *és amikor megvan a célkitűzés, akkor a belső lelkiismeret iránytűjével, a megtalált talentumok iránti kötelesség jegyében a megvalósítási kötelesség belső lelki motorjával, mondhatni kényszerével cselekedni, küzdeni, leélni az életet.*

Az európai kultúrkörben ez a kulturális evolúció hatóereje, hatásmechanizmusának „csúcsrügye” (mint a teher alatt növő pálma csúcsrügye). A görög drámák már ezt a kérdést kerülgették Antigoné és más művekben. Aztán a kereszténység minden egyes emberre érvényes, elérhető, elérendő életfelfogást, életmódot érlelt ki belőle – más szóval a 30 éve hellenisztikus Szentföldön még a halászok sem vonhatták ki magukat a görög kultúra, gondolkodás hatásai alól. Krisztus sem prédikálhatott másként nekik, mint hogy megérthessék.

Boethius a személynek csak az értelmét hangsúlyozta. Szerintem ehhez hozzá kell tenni az érzelmi képességeket és a hitet az iménti értelemben. Tehát az értelem mellett az erkölcsiséget is megjelenítendőnek tartom a személy általános fogalmának leírásában. Azaz a személy filozófiailag meghatározott fogalmát tárgyalva Boethiustól kell kiindulni, de annak kifejtését, pontosítását nekünk kell megtennünk.

A rendszer fogalma esetében is pontosításra van szükség. Egy általánosan elfogadott, használt, méghozzá hatékonyan használt és ugyanakkor érdekes módon axiomatikusan nem definiált fogalomról van szó. Ami határesetekben bizonytalansághoz vezet. Ilyen határesetet a társadalmi rendszerek jelentenek.

A közgazdasági modell-alkotás mint termelési tényező

A közgazdaság-történeti leckékből számomra az a tanulság szűrődött le, hogy **a modell alkotási törekvés, az absztrakciós nekigyürkőzés, erőfeszítés önmagában termelési tényezőnek bizonyult Európában,** összevetve más kontinensekkel. Ez a szellemi erőfeszítés tette alkalmassá Európát a világpiac gerjesztésére az utóbbi fél évezredben.

Szellemi természetét tekintve rokon erőfeszítés lehetett ez a természettudományokban az induktív axiomatikához vezető sikeres próbálkozásokhoz Galilei korától kezdve. Az alkimisták is próbálkoztak, kísérleteztek, csak nekik nem sikerült. Talán nem koncentráltak eléggé a sikeres, önkritikus elméleti modellek alkotására.

Elsősorban a tengerparti országokban terjedt el a közgazdasági modellek alkotása. A fiziokratizmustól kezdve készültek mindenféle absztrakt modellek. A kontinens közepe a tudatos (szerinte ábrándos) társadalmi és főként gazdasági modellezési törekvést lenézte, mint irreálisat, mint akarnokságot (egyenesen íróasztal melletti lázálmoknak minősítve őket vagy 300 éve folyamatosan).

Magyarországon jól felidézhetően még az 1990-es rendszerváltás körüli vitákban is az egyik fiaskó „az íróasztal melletti rögeszmék” hibáztatása volt a nyugatról importálható bevált, tényszerűen létező gazdaságpolitikai know-how-al szemben. Az a csoda, hogy még létezik valami az országból ennek a fantáziátlan, romboló ideológiának a hatása ellenére. A meg nem

értett, fel nem dolgozott elméleti alapokra támaszkodás nem tekinthető másnak, mint a hitnek, mint a szuverén gondolkodásnak mint életjelenségnek a föladása.

Ha a modellalkotás fogalmába beleértem a deduktív axiomatikus rendszereket, illetőleg az axiomatikus rendszereket mint a fogalmi modellek egy markánsan elkülöníthető részét tekintem (például a matematikát), akkor az európai kultúrkört tekintve a modellalkotás útján már egyértelműen két és félezer éves folyamatról beszélhetünk. Tág értelemben tehát a modellalkotás előfeltétele, inputja a filozófia, a filozófiából az ismeretelmélet.

Gazdaságtörténetben az utóbbi párszáz évben kirajzolódott, hogy az éllovas országok nem csupán megmaradási, működési, adott körülmények közti gazdaságpolitikai erőfeszítéseket fejtettek ki, hanem az elméleti modell törekvések révén fejlődési programokhoz jutottak. Méghozzá állam- és gazdaság- szervezési programokhoz, ideákhoz és jól alkalmazható szervezési eszközökhöz (gondolatokhoz). Amiket vagy sikerre vittek vagy nem, esetenként elképesztőket buktak is (lásd spanyol merkantilista aranyfelhalmozás Európát romba döntő hatását).

Micsoda csődtengernek tekinthető európai, emberi értelemben a XX. század megannyi diktatórikus próbálkozása is, amelyeknek kikényszerítője az a „kényszerű törekvés" (kapálódzás) volt, hogy társadalomszervezésben, gazdaságszervezésben megfeleljenek az új idők kihívásainak, és a fogalmi, axiomatikus tudományos eredményeket (főleg természettudományos eredményeket) felhasználják a társadalompolitikában is. Mára oda jutottunk, hogy még mindig ezeknek a szerintem leszerepelt XX. századi kudarcos ideáknak a hálójában vergődik, botorkál, halad előre a világ (lásd a mechanisztikus, az ember egy porszem és a történelem törvényszerűségeit kell ismerni felfogást vagy a hidegen és mellesleg tévesen evolucionista ember embernek farkasa szemléletet, és a ne akarjuk megérteni, amit nem tudunk jelszavú sodródás bénult tudatát).

Nem az összeesküvés elméletekkel akarok vitatkozni, nem is a háttérhatalom behozhatatlan előnyéről akarok vizionálni, hanem felhívni a figyelmet arra, hogy társadalmi gondolkodásunk Közép-Európában alapvetően hiányos, kézenfekvő lehetőségeket kihagyva pazarló és ezért erőtlen.

A LOGIKA FOGALMI ELŐFELTÉTELEITŐL - AZ AXIOMATIKUS TÁRGYALÁSMÓD FOGALMI TALAPZATÁIG

Logika elméleti mérföldkövek

Várkonyi Hildebrand 1927-es tanulmányából tájékozódva Arisztotelesznél már szerepel a két alternatíva,

- a **spontán** absztrakció eredményeként alkotott fogalom és
- a **tudatosan** formált, tesztelt, axiomatikusan rendezett fogalmak köre.

A spontán absztrakció nem pótolható, nem rekeszthető ki, nem haladható meg, mert az az élő emberi lény egyik elvehetetlen sajátos megnyilvánulása. Tehát akármilyen tudatos fogalmi rendszerek, műveletek világa is alakuljon ki, az axiomatikus rendezettségű fogalmi világ sosem lehet a teljes világ (a teljes fogalmi világ) alternatívája, sosem lehet a gondolkodás, a fogalom alkotás egyetlen útja, hanem mindig csak annak egy sajátos alrendszere, sajátos

lehetősége. A teljes fogalmi világ pedig a szigorúan axiomatikus és a spontán absztrakciós változatok közti egyre változatosabb, egyre tagoltabb halmazaként fogható fel.

A) Spontán absztrakció (tudatos szabályok, módszerek nélküli önkéntelen gondolkodási egységek)

B) Kétértékű logika használatának kezdeti korszaka

- az ókori görögök azon korszakát, amikor már az igazság egyértelmű azonosítására törekedtek, kudarcaikat beismerve, az ellentmondásokat érzékelve, kimondva, bemutatva, de még kezelni, feloldani nem tudva – a paradoxonok korának nevezhetjük
- a paradoxonok szorításából kiutat kereső, a tárgyi valóságtól függetlenített elvi igazságot kereső, a beszélők megállapodásától függővé tett igazságról elmélkedő korszakot Szókratészi korának nevezhetjük – aki az elvi igazságok fontosságát a kézzel fogható valóság felszínével szemben a méregpohár kiivásával érzékeltette
- az ideák és a közvetlenül megtapasztalható valóság (árnyékvilág) kettősségének megkülönböztetésével Platón már modellezte az ideák elsőbbségét, de legalábbis eltérő természetét (ami sokkal részletesebb volt mint önmagában a máig emlegetett szemléletes barlangi árnyak hasonlata).
- az ideák és a valóság fogalmi kezelésének különbözőségét Arisztotelesz már nyelvtani kategóriákat definiálva tárgyalta (szubsztancia és akcidensek). Egymástól eltérő nyelvtani funkciókkal, értelmezési sajátságokkal.

Arisztotelesz hangsúlyozza, hogy **a spontán absztrakció végpontja, az érzékelés és a megértés: emberi szellemi feladat,** nem automatizálható, csak a kettő közti folyamatban lehet helye a kétértékű logikára támaszkodó formalizmusnak.

Arisztotelesz tisztában volt vele, hogy a kétértékű logika olyan absztrakciós eszköztár, amelyben nem fogalmazható meg minden probléma. Ő azonban és kortársa Euklidesz felvállalta a tárgyalható problémák körének szűkülését, ami által a kétértékű logika által elérhető logikai képességekhez, műveletekhez férhettek hozzá.

C) A tiszta axiomatikus rendszer megjelenése – de mondhatjuk csakis az ideák világába tartozó matematika jellegű, úgymond **deduktív jelleggel** (Euklidesz Elemek c. munkája)

D) A természettudományos, úgymond **induktív axiomatika** másfél ezer évvel későbbi megjelenése (az akkorra már kiforrott, kipróbált, beigazolódott matematikai jellegű, úgymond deduktív axiomatikára ráépülve, arra támaszkodva, azt inputként felhasználva és annak belső működési elveit tudomásul véve, azt meg nem sértve) – újabb nagy lépés volt az axiomatikusan szigorú fogalomhasználat történetében.

E kétségkívül eredményesen végbement fogalomhasználati fejlődésnek a mibenlétéről azonban máig nincsen tiszta képe a „tanult közvéleménynek”.

Várkonyi Hildebrand Az indukció filozófiája című 1938-as munkájában például olyasmi körvonalazódik, hogy természettudományos induktív célú felhasználásról beszélhetünk, tehát **a már kialakult, rendezett matematikai jellegű deduktív következtetési eszközök, módszerek induktív célú használatát említi**. Azonban saját korának oly erős volt a dedukció említésétől is elzárkózó ízlésterrorja a tudományos körökben is, hogy a védekező magyarázkodástól könyve alig élvezhető. Szinte érzelmileg tud csak kiállni a logikai, gondolkodástörténeti igazság mellett a deduktív és induktív axiomatika mibenléte, különbsége, kapcsolódása ügyében.

E) Az úgymond eszmei deduktív és tapasztalati induktív rendszerelmélet_különbségét nem szokás tekintetbe venni azóta sem. Például Ludwig von Bertalanffy eredetileg a matematikához hasonlította a rendszerelmélet jellegét, tehát alapvetően deduktív axiomatikájában gondolkodhatott.

F) Alapfogalomként az eszmei személy fogalmat használó matematikai jellegű deduktív axiomatikus megfogalmazású rendszerelmélet használhatósága és következményei a társadalomtudományokban a jelen dolgozat lényegi feltevése.

Összefoglalva: a matematikai jellegű deduktív és a természettudományos induktív axiomatika egymás melletti léte, összefonódásának módja nem tárgyfüggő, hanem **ismeretelméleti sajátság, „kikerülhetetlen" ismeretelméleti jellemző** az emberi tudományok területén is, hiszen a fizikai, természettudományos módon leírható (leírt, elgondolt, működtetett) mechanikus szervezési eszközök alkotják emberi környezet egyre nagyobb hányadát.

És nem nagyon tudjuk velük illeszteni az emberi lét szempontjait.

A személy fogalmával kezdve a logikai-fogalmi „talapzat" természetének áttekintése az axiomatikus fogalmi rendszerig

- **a személy** (az emberi személy fogalmába „kódolva" az ember teljességének a nem-biológiai, nem fajilag meghatározott jellemzőit)
  - önmagában való, megismételhetetlenül egyedi, értelmes (azaz gondolkodó), szabad akaratú – ez a klasszikus meghatározás Boethiusnál
  - az értelmi tevékenység érzelmileg befolyásolt olyan értelemben feltétlenül, hogy erőt, indíttatást, sőt irányítást az értelmi tevékenységre az érzelem adja (értelmi kultúra érzelmi kultúra nélkül nem képzelhető el, az intelligenciáról van olyan felfogás, amely az etikus értelmességet tekinti intelligenciának – korunk felfogásával ellentétben[8])
  - a személy a szabad akaratát cselekvésében éli meg, a cselekvő embernek a cselekvés a klasszikus felfogás szerinti megismerés egy rész-funkciója, maradjunk ezen belül egyelőre
  - tehát a személy mindenképpen „gondolkodó"
- **gondolkodás,** gondolatok
  - az ember gondolkodó lény
  - a gondolkodás érzelmileg befolyásolt értelmi tevékenység

---

[8] *A magyar katolikus lexikon szócikke az intelligensre pontosabban az intellektusra egy határozott értelmezést ad, azonos jelentésűnek tekintve az értelem és intellektus szavakat. Azonban úgy tűnik nekem (lehet hogy nem elégséges mérlegeléssel), hogy általában az értelmet tisztán észbeli, az érzelemtől teljességgel elválasztottnak tekintik. Visszatekintve kétezer év történetére a magam nem célzott tanulmányai alapján úgy gondolom, hogy az európai típusú, kultúrájú gondolkodás pótolhatatlan érték, amit nem szabad elveszíteni – de ha javítandót keresnék benne, az éppen az értelem és érzelem radikális elválasztottsága lenne olyan megközelítésben, hogy vívmánynak az értelmet tekintette (és az érzelemmel ilyen módon nem mindig tudott mit kezdeni). Pedig valószínűleg az értelem és érzelem kultúrája nem szakítható el egymástól (a szócikkben szereplő akarat sem értelmezhető érzelmi alap nélkül).* A szócikk: intellektus, *értelem* (a lat. *intelligere*, 'ért' szóból): az ember szellemi képessége, mely meglátja a dolgok lényegét és összefüggésekbe ágyazza. - *Arisztotelés*nek a →nouszról adott tanítása alapján a kk. mélyítette el az ~ fogalmát, megkülönböztetve az *észtől* (→ratio), amely inkább szétválaszt és újra összerak, az ~ pedig **a fogalom-, ítélet-alkotás és a következtetés „**szerve", ezért az →akarattal együtt a szellem legmagasabbrendű képessége. Az →elvonatkoztatás révén szellemi módon jut el a fogalomig, addig az →ismeretig, mely által tudatosulnak bennünk a dolgok, ez azonban csak az →ítélet megalkotásában válik teljessé. http://lexikon.katolikus.hu/I/intellektus.html

- a gondolkodás „ősi”, „eredeti” eredménye a futó, múlandó, alaktalan gondolat, amit nehéz kifejezni, másnak jelezni
- a határozott, maradandó, jól kifejezhető gondolat (egysége, állandósult és bizonyos mértékig közölhető modulja) a fogalom

- **fogalmak**
  - **feltételezhető a differenciálatlan „ősfogalmak” léte**
    - tagolatlan az „ősfogalmak” köre, nincsenek szófajok, ragok stb, vélhetően a beszélt nyelvek által kifejezhető legősibb gondolat-tartalmi elemek (amiknek a világa minden újszülöttel megjelenik köztünk is, nem tudunk tőle eltekinteni bármily fennköltséggel és tanultsággal)
    - **az ősfogalmak kifejezése a kezdeti, önkéntelen (spontán), tagolatlan megnyilvánulásokban, jelzésekben** (mozdulattal, hanggal, a helyzettől függően értelmezhetően)
  - **differenciált, beszélt fogalmak**
    - kialakultak a fogalmak típusai, e különféle típusú fogalmak használata a nyelvi szerkezet kifejlődését eredményezi (de legalábbis azzal jár együtt, azzal kölcsönhatásban van, tehát a fogalmi típusok kialakulása és a nyelvi szerkezet kialakulása egyazon folyamat lehetett)
  - a **fogalmak kezelésének módjai** (mint az ítélet alkotásra előkészületet)
    - például önmagában jelölésként és több fogalmat egymással összevetve tett megállapításként
- **a szó**
  - a szó a fogalom kimondott jele (sőt bizonyos körben elfogadott jele), kifejezése, közlési eszköze
  - a szavak nyelvtani szerkezetben képezik a mondatot stb
- **nyelvi kijelentések**
  - a nyelvi kijelentés szavakból építkezik - alapeszköze, alapvető egysége a szó
  - **őskijelentés**
    - az alany és az állítmány még nem válik el egymástól, de már kijelentés, amely már a valóságról alkotott, valamiképpen közölhető fogalommal él
    - a kijelentés egy mondat-fajta, a kérdő, felszólító, óhajtó mondatfajtákat nem tekintjük kijelentésnek - ha az őskijelentést egy tagolatlan „ősmondatnak” is tekintjük, akkor lehet beszélni a kérdő, felszólító, óhajtó „ősmondatfajtákról (amiket azonban már ebben az ősi állapotban is logikai szempontból elválaszthatunk a kijelentéstől)
  - **egyszerű („természetes”) kijelentés**.
    - az alany és az állítmány egymástól elkülönült két külön funkció, legalább két szóval jelölt külön összetevő a kijelentésben
    - másként mondatnak is (ez esetben tőmondatnak is) nevezhetjük a kijelentést
    - **a kijelentés tipizálhatósága (logikai tipizálása)** válik a görög filozófusok (máig hatóan Arisztotelesz) egyik fő törekvésévé
  - **összetett („természetes”) kijelentések**
    - az egyre bonyolódó mondatszerkezetekben tetten érhetően – alany, állítmány, tárgy, határozó stb
- **logikailag egyértelmű kijelentések**
  - **logikai műveleteket** végezhetünk a valóságról alkotott fogalmakkal (amelyeket kijelentésekbe foglalunk)
    - ítélet,
    - következtetés,
    - „azonos átalakítás” … lásd később jelentőségét

- **Ítélet – kijelentés – állítás – kifejezés**
  - › közeli jelentésű szavak, amelyeket hol szinonimaként használnak a magyar nyelvben, hol egymást részben fedő tartalmúként, hol meg különböző legfeljebb kapcsolódó tartalmúként (szerzőnként eltérően) – itt most egy változat következik
  - ◊ **ítélet** (logikai művelettel összekapcsolt fogalmak),
  - ◊ **a kijelentés** felfogható a beszéd által jelölt (beszédbe kódolt) ítéletnek (kijelentő módú ítélet a kétértékű logikában - biztosan nem tartozik a kétértékű logika ítéletéhez a kérdő, óhajtó, felszólító mód)
  - ◊ **állítás** - kijelentésekből összetett állítások alkothatók
  - ◊ **kifejezés** (-mód), például logikai vagy matematikai kifejezés (különböző kifejezések az egyenlet két oldalán, stb)

---

közbevetőleg – *részletesebben: az ítélet, a kijelentés, az állítás, a kifejezés:*

- ítélet
  - logikai művelettel összekapcsolt fogalmak (amelynek a jele a kijelentés, például szavakban)
  - **elemi ítélet** két fogalom összekapcsolásával
  - **az ítélet a kétértékű logikát érvényesítve az állító vagy tagadó kijelentésekre legyen érthető -** ez célszerűnek tűnik, az ítélet fogalma részben átfedi a kijelentés fogalmát, szinonimaként is kezelhető (ítélet és kijelentés fogalmának elhatárolása szerzőnként és néha azok művein belül is változó) - pl a matematikai tétel mint más ítéletekből következtethető ítélet határozható meg (tartalmát tekintve)
  - az ítélet *másik* értelmezése: az ismerettartalmak közt összefüggéseket állapít meg a következtetés műveletével - a különbség a két meghatározás között, hogy csak a következtetés eredményét nevezem ítéletnek, vagy azt is, amiből a következtetés kiindul (utóbbira, az ítélet alapjául szolgáló és tovább nem indokolt állításra a **kijelentés**, pontosabban a le nem vezetett, nem indokolt kijelentés például **axioma** megfelelőbbnek tűnik az elemi ítéletnél)
  - a kérdő, óhajtó, felszólító mondatoktól a kétértékű logika eltekint, ennek árán is tudott jobban törekedni az egyértelmű következtetésekre (más kérdés, hogy ezzel csomó mindenről le is mondott – a személyre épülő rendszer tárgyalásánál ez a kérdéskör ismét előkerül)
- kijelentés
  - felfogható kódolt, a beszéd által jelölt ítéletnek
- állítás
  - az állítás is egy hasonló tartalmú fogalom a kijelentéshez, ha azt a meghatározását tekintem, hogy kijelentésekből összetett állítások alkothatók,

tehát több kijelentésre alapoz, azok között teremt kapcsolatot, például következtetéssel
- kifejezés
  - a kifejezés szót is használják állító vagy tagadó kijelentés értelmében, tehát ez is lehet a kijelentés szinonimája, hangulatilag azonban érezhetően inkább a kijelentés megjelenési formájára mint tartalmára utal – például logikai vagy matematikai kifejezés (lehet kifejezés az egyenlet jobb és bal oldalán ami egyenértékű átalakítással megváltoztatható), tehát a kifejezés a kijelentések logikai vagy matematikai egyenértékű átalakításainak adott fázisára, változatára is utalhat
  - meglehet a négy szó (*ítélet, állítás, kijelentés, kifejezés*) azonos szerepkörben más-más filozófiai, logikatörténeti vagy egyéb irányzatokhoz, korszakokhoz köthető, ez azonban mára elhalványult – használatuk nem egyértelmű

---

folytatva – a „logikai-fogalmi talapzatot”

- **a kijelentés igazságtartalma** önálló kérdéssé válik
  - úgy van-e, mint az állítás mondja? – az egyszerű kijelentés (alany és állítmány) értelmezésével megjelenő avagy megerősödő, jobban kifejezhető probléma
  - a korai, Szókratész előtti görög filozófia eredménye a látszólagos ellentmondások (paradoxonok) valóságos mocsara, a tényleges igazságkeresést feladó, nem vállaló, abba belegabalyodó görög szofisták irányzata
  - A kijelentés az ítélet jele, a megnyilvánult ítélet
- **kétértékű logika** megjelenése
  - a kétértékű logika kikristályosodása, **mint az egyértelmű következtetés előfeltétele**
  - vagy igen vagy nem - de átmenet, kettősség az igazságról nem fogadható el
    - érdekességként: a kétértékű logika legjellemzőbb „önálló” művelete a negáció, a tagadás (nem-igaz, vagy nem-hamis)
  - *a kétértékű logikán kívül egyébként a spontán absztrakció (értve ezalatt fogalmat és a fogalmakkal végezhető tudatos vagy nem-tudatos, de szigorúan nem definiált műveleteket, és bármi más formát, stílusjegyet nyert absztrakciót) ettől még létezhet, használható, de kívül a kétértékű logikán és lemondva az egyértelmű következtetés lehetőségéről, előnyeiről*
  - az egyértelmű, formailag szabatos következtetésre törekvés termelte ki a paradoxonok (látszólagos ellentmondások) korszakát, amikor az ellenmondások már feltűntek, kellemetlenek voltak, de a feloldásuk még nem volt meg (a szofisztika virágkora)
- **azonos átalakítási művelet** megjelenése és egyre sokoldalúbb tudatos használata
    - az azonos átalakítási művelet lehetősége, egyértelműsége hosszú gondolkodási folyamat eredménye, melynek megfogalmazódtak azon feltételei (követelményei), amelyek esetén az azonos átalakítások rutinszerűen elvégezhetővé váltak a logikai azonosságok, matematikai azonosságok körében
      - az algebrai paraméteres egyenleteknél ismerős az azonosság kifejezése, hiszen ott a tetszőlegesen behelyettesíthető paraméterek esetén is fentmaradó

egyenlőséget nevezzük azonosságnak (logikailag ugyanarról van szó ha általánosságban beszélünk azonos átalakítási művelet típusokról)
        - már többször hivatkoztam a logikai és matematikai műveleteknek a tapasztalati igazságokhoz való viszonyára – miszerint **a logikai és matematikai műveletek a tapasztalati igazság tartalmat nem változtathatják meg (ez definíciójuk, mibenlétük alapvető vonása már a görögök idején!)** … a természettudományokban a tények logikai megkerülhetetlenségére gondolva
    - az azonosság elve más szóval „egyenértékű átalakítás”
    - később a geometriai azonosságok, hasonlóságok kezeléséhez, az algebrai **egyenlőséghez**, majd **egyenletek átrendezésének** képességéhez vezet
        - ***történelmileg*** a formalizált logikai egyenlőségek (formalizált azonos átalakítások a logikában – formális logika) időben a hasonló matematikai műveletek után jelentek meg (tehát a matematikai egyenletek formalizálása után), de a történetiségtől eltekintve az ***axiomatikus*** fogalmi rendben a logikai műveletek az általánosabbak, azok határeseteiként értelmezhetők a számszerűsített matematikai műveletek
- **következtetés**
    - **logikai** „ha …. akkor” művelet (ha igaz két állítás, akkor azokból mi következik – *az állítás tagadása is állítás*)
    - abban különbözik az azonos átalakítástól, hogy nem egy ítéletet (*kijelentést, állítást, kifejezést)* alakít át (azonos átalakítással), hanem két vagy több ítélet összevetéséből alakít ki újabb ítéletet
    - **deduktív** (általánosból az egyesbe) **és induktív** (egyesből az általánosba) **következtetési logika**

---

közbevetőleg - *a dedukciós és indukciós következtésről és axiomatikáról a matematikában és a természettudományokban*

Általánosságban az indukció és dedukció mint következtetési forma egymás ellentettjeként vannak definiálva. Egyesből az általánosba és fordított irányú következtetésként.

Másrészt az indukció, mint a tapasztalati tudományok, felismerések elvi alapja szokott szerepelni. Valami összekeveredettnek látszik, mert a matematikai deduktív érvelés nyilvánvalóan nem ellentettje természettudományok úgymond indukciós érvelésének.

És szembetűnően nem illik a képbe a matematikai úgynevezett teljes indukciós bizonyítás. Mert abban semmi természettudományos nincsen. Talán feloldható a dolog úgy, hogy a matematikán belül értelmezzük az indukciós és dedukciós érvelést, és akkor sokkal inkább beszélhetünk ellenkező irányú érvelésekről. Kétezer-háromszáz éve. Mindkettőben egyformán erős (döntő) a logikai séma ereje.

Ezen felül ott vannak a természettudományok a maguk nehézségeivel, hogy az érvelési logika másodrendű a tények bizonyságához képest. Mit kezdünk itt a deduktív érvelési séma ellentettjeként meghatározott induktív érveléssel, amelyben egyébként a tény a döntő? **A tény és a logika nem értelmezhető**

egymás ellentettjeként.

A magyarázat talán a kétezer évvel adható meg. A kétezer év különbségével. Axiomatikus rendezettségű természettudományos tételeket Galileihez kötjük, illetve a Galileivel kezdődő korszakhoz. A minta a matematika sikere volt a logikában, bizonyításban, axiomatikában. *„Olyasmi, mint a ...”; „Legalábbis ahhoz hasonló...”; „Úgy érthetjük meg, hogy ...”* A szemléltető metafora a természettudományos elméletek fogalmazásában is elfogadott megnevezési módszer.

A természettudományos indukció tehát ha a klasszikus matematikában megszokott szigorúsággal veszem, akkor nincsen, csak mint **ahhoz közelítő**, **arra hasonlító eljárás**. A természettudományos indukció tehát olyan következtetési módszer, amelynek elnevezése a matematikában alkalmazott indukciós következtetési logikára **emlékeztet**, azt igyekszik követni, utánozni – azzal a különbséggel, hogy Achilles pontja nem a logika hanem a tény. Tehát sosem lehet matematikailag szigorú következtetési mód a természettudományos indukció.

Ha így nézem, akkor érthetővé válik Várkonyi Hildebrand vergődése, és a nála körüljárt ellentmondások feloldhatókká válnak. Az indukció és a dedukció valóban egymással ellenkező irányú következtetés – a matematikában. Amit pedig a természettudományokban tekintünk indukciós következtetésnek, az *„valami olyasmi”*. És a természettudományokban a dedukciós következtetésre olyasmiként tekintünk, mintha ellentétes irányú is lenne, de valójában nem egészen az (dedukció alatt nem a matematika alkalmazása értendő a természettudományban, hanem az általános elméletből a gyakorlati eseti tényre való következtetés).

Tehát a matematikai dedukciónak nem ellentettje a természettudományos indukciós érvelés. És fordítva is, a természettudományos dedukciósnak mondható érvelés nem ellentettje a matematikai indukciós érvelésnek.

Az axiomatika megnevezése egészen más ügy, bár az előbbi problémától nem egészen független – a megnevezés eredetét tekintve. A **„deduktív axiomatikát”** egyértelműen idealisztikus feltevésekre támaszkodva, az érvelési logikák maximális érvényesítésével értelmezik.

Ezzel szemben az **„induktív axiomatikát”** sokkal következetlenebbül a tényeknek mint kiinduló paramétereknek és az elméletnek az illesztésére építik fel, ahol az egyértelmű tények mindig erősebbek az érvelési logika tisztaságának követelményénél.

A kétféle axiomatika megnevezése mint deduktív és induktív axiomatika elnevezés viszont szigorúan véve azt is mondhatjuk, egy félreértés felületes ám széles körben elfogadott következménye.

Arról, hogy amiket itt vázoltam, mennyire nem különlegesség, érdemes megnézni Arnold Anzenbacher Bevezetés a filozófiába c. tankönyvének 240-250-ik oldalait (Cartaphilus kiadó 2001), ahol végül is kijelenti (ő is), hogy a tapasztalatból szinte automatikusan generálódó tudás nem létezik, empirikus elméleteket nem lehet maradéktalanul rekonstruálni megfigyelések rendszerezéséből. De a deduktív és induktív következtetést, axiomatikus rendszert tömör formában nem állítja párhuzamba.

Várkonyi Hildebrand tesz homályos utalásokat arra, hogy valójában a természettudományos indukció is a matematikai dedukcióra épít, azt magába foglalja (azaz alkalmazza a tiszta matematikát).

Újabb fejlemény, hogy a legmodernebb korban a matematikai formalizmus bűvöletében oly mértékben terjesztik ki a matematikai formalizmus használatát világos indoklás, elhatárolások nélkül, hogy már-már a matematika kísérleti tudománnyá alakulásáról beszélnek. Csakhogy a matematikában megszokott jelek például utca házszámozásra használata nem teszi lehetővé, hogy a házszámokkal az utca valóságától el nem szakadva műveleteket végezhessünk.

közbevetőleg *- a sajátos alapelvekről táblázatosan és a természettudomány és matematika különbsége*

[9]**A logikai alapelvek tiszteletben tartása teszi lehetővé azt, hogy az igazság és a tévesség a mi magatartásunktól (adottságainktól) függetlenül is tárgyi érvényre jusson.** Ezt subjektivizmusra hajló korunkban különösen kell hangsúlyozni.

Az általános logikai első alapelvek mellett vannak olyan **sajátos alapelvek is, amelyekkel az egyes tudományok élnek** és amelyekre, a maguk sajátos rendszerét felépítik. Ezek pedig a következők:

Axióma	mindenki számára nyilvánvaló, bizonyításra nem szoruló, az illető tudomány végső alapját alkotó elv.
Postulatum (észkövetel-mény):	nem feltétlenül nyilvánvaló, de tovább szorosan nem is bizonyítható, végső feltételezés elve. Pl. a geometriában a sík, vonal, párhuzamosság meghatározásai.
Tétel (thesis, theorema)	bizonyított állítás, amely további következtetésnél már alap lehet.
Lemma:	(a görög lambanein = elfogadni igéből) amit elfogadunk, vagyis az előtétel. Ez pedig valamely tudománynak olyan kiinduló pontja

[9] Bolberitz Pál Bevezetés a logikába (Szent István társulás 2010 - 121-123-ik oldalak) – az idézet része a szöveg utáni táblázat is.

	(igazsága) vagy határesete, amelyet egy másik tudomány bizonyított be, az előbbi pedig csak mintegy munkahipotézisként átveszi tőle. Pl. A klasszikus fizika törvényei lényegében nem veszítették érvényüket, hanem határesetként, munkahipotézisként tovább élnek a mikrofizikában.
Elmélet (theoria):	valamely ismeretsornak az általános elvekből és a tapasztalatból vett magyarázata. Pl. relativitáselmélet.
Feltételezés (hypothesis)	még nem igazolt, de valószínű elmélet. Az igazolás (bizonyítás) teszi elméletté (távolabbi meghatározás). Egy jelenségnek vagy jelenség-csoportnak elgondolt, lehetséges magyarázata (közelebbi meghatározás). A tudományos feltételezés *kritériumai:* A tudományos feltételezés csak akkor felel meg a céljának, ha 1. sem önmagában, sem következményeiben nincs ellentétben biztos igazsággal; 2. ha a kérdéses jelenségeket csakugyan megmagyarázza, vagyis ha azok belőle mint előzetből levezethetők; 3. ha megfigyelés vagy kísérlet tárgyává tehető önmagában, vagy legalább közvetlen következményeiben; 4. ha lehetőleg egyszerű; 5. ha nincs más feltevés, amely jobban megmagyarázná a dolgot. Hipotézisek felállításához rendszerint az analógia vezet. *Értéküket* részint igazolásuk mutatja (ha például egyetlen instancia is szól valamely feltevés ellen, akkor már el kell vetni), részint termékenységük mutatja: (ha ti. új felfedezésekre vezethetnek, és a máshonnan jövő új felfedezések jól illeszkednek keretükbe - vö. pl. a Mendelejev-féle periódusos rendszer). Ha az új felfedezések új feltevésekre, ún. segédhipotézisekre kényszerítenek, akkor az eredeti hipotézis sokat veszít értékéből. Ha viszont a feltevés beigazolódott és termékenynek bizonyult, akkor az ismereteknek nagy körét képes megmagyarázni s így elmélet, theoria lehet belőle.
Fikció	olyan önkényesen felvett gondolatok, amelyek a jelenségekre nem-valószínű magyarázatot adnak (tehát nem lépnek fel az igazság és igazolhatóság igényével), hanem csak

	áttekinthetőbb tárgyalást vagy ábrázolást céloznak. (Vö. pl. a fizikában a súlypontba sűrített tömeg fikciója, vagy a dogmatikában a „status naturae purae állapotának fikciója.) A fikciók jó szolgálatot tehetnek az igen nagy vagy az igen kicsiny méretek szemléltetésében (pl. a Nap távolsága a Földtől...)
Eszményiesítés (modellezés):	abban különbözik a fikciótól, hogy tapasztalatra támaszkodik, amelynek tökéletlenségeit elhagyja, hiányait pótolja s ily módon egy legmagasabb mértéket teremt, amelyhez hozzáméri a valóságot, így állíthatjuk fel pl. a **tökéletes tudomány eszményét**, **az eszményi állam ideáját**, **az eszményi ház modelljét**, stb. Amennyiben az eszményiesítés merészen ível és számos részletre is kiterjed, *utópia* lesz belőle. **Az *eszmény határfogalom,*** amelyet a valóság megközelít, de el nem ér. Pl. Eszményiesítés útján nyert határfogalom a *normálisság* fogalma is, de ez nem felső, hanem középső határ, amelytől túlzással és lemaradással (per xces/sum et defectum) lehet eltérni.

Bolberitz Pál táblázatát mint egy változatot a logikai alapfogalmak köréből példaként hoztam fel.

Azonban nála is tapasztalható, hogy az eszményt a gyakorlati esetek határfogalmaként kezeli. A normálitást pedig egy úgymond középső határfogalomként, azaz átlagként nevezi meg.

Egyikkel sem tudok egyetérteni, mert az eszményt ha ideának is nevezhetem, akkor az idea önálló a valóságtól. A normát pedig nem mint a valóságból kiértékelhető átlagot, hanem mint a valóságnak állított mintát tudom elképzelni. Ezen kérdéskört itt kibontani nem kívánom, de a példa jó volt annak jelzésére, hogy az általam következetesnek gondolt logikai alapok vázolása sajnos nem tud egy általánosan elfogadott sémába illeszkedni.

közbevetőleg - *A fogalmi modell ismeretelméleti általánosságban*

A „modell” szónak magyar megfelelői a minta, mintakép, eszmény, példakép stb – ezen a helyen talán jobb nem magyarítani a kifejezést.

Lényegében a gondolkodás (a gondolkodó személy) és a valóság viszonyáról mondhatjuk azt, hogy **a gondolkodás módszere a fogalmi modell-alkotás.**

Tágan értelmezve **a gondolkodás fogalmi modell-eszközeinek tekinthetők**

- **a fogalom,**
- **elvek (többek közt a kétértékű logika sajátságai),**
- **meghatározások (definíciók),**
- **következtetések,**
- **bizonyítások,**
- **következtetési rendszerek (axiomatikus rendszerek).**

Azért jó ennek a viszonyításnak (valóság és modell) a használata, mert rávilágít a fogalmi eszközök természetére. A „személy és közgazdaság” problémafelvetés tehát egy fogalmi modellezési kérdést vet fel. A személy fogalma és a közgazdaság elméleti modellek viszonyát. A személy fogalma és a közgazdaság elméleten belül a rendszerelméleti modellek kérdését.

Pontosítva a személy és a rendszerelmélet, illetve a személyre mint alapfogalomra épülő rendszer modelljének, elméletének lehetőségét, közgazdasági alkalmazhatóságát hozza szóba a „személy és közgazdaság” c. problémafelvetés.

Tehát a modell szó ismeretelméleti általánosságban értelmezve megfeleltethető az elmélet fogalmával is, illetve az elmélet a fogalmi modellek egy fajtája.

<table>
<tr><td colspan="4">fogalmi modellek</td></tr>
<tr><td colspan="3">tudományos modellek</td><td>egyéb modellek</td></tr>
<tr><td>matematikai modellek</td><td colspan="2">természettudományos modellek</td><td></td></tr>
<tr><td></td><td>természet-tudományos elméleti modellek</td><td>természettudományos gyakorlati modellek</td><td></td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">a gyakorlati modellek határesetei az egyre erősebben absztrakt (eszményiesített) elméleti modellek</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">a modellezés axiomatikus fogalmi rendszere</td><td></td></tr>
<tr><td>matematikai (deduktív) axiomatikus fogalmi rendszer</td><td colspan="2">természettudományos (induktív) axiomatikus fogalmi rendszer</td><td></td></tr>
<tr><td>a logikát a tényre hivatkozás nem lépheti át</td><td colspan="2">a tényt nem hagyhatja figyelmen kívül a logikai hibátlanságra hivatkozás</td><td></td></tr>
</table>

folytatva – a „logikai-fogalmi talapzatot”

- **a szigorú következtetési formák** alapvető változatai (például szillogizmusok)
  - a logikai okság elvén, műveletén alapulnak
  - a következtetési típusok, rendszerek megjelenése, majd
  - **a kijelentések és következtetések különbségének letisztulásával**
    - a szigorú **axiomatika** megjelenése következik be (Euklidesz)
- **tétel** – a matematikában **olyan ítélet**, amely más elismert matematikai ítélet következménye logikailag helyes következtetési módok szerint[10]
- **a bizonyítás – következtetési sorozat,** amely korábban igazként elismert ítéletekből az új tételig vezet
  - más, „elfogadottabb” kijelentésekre vissza vezethető kijelentések (*ítélet, kifejezés, állítás*) **logikai igazságának igazolását vagy cáfolását** végzi
    - szét kell választani a tapasztalati igazságot ellenőrző bizonyítást (amit ugyancsak bizonyításnak mondunk, például megismételt kísérletre támaszkodva) és a logikai vagy matematikai bizonyítást, amely kizárólag logikai eszközökkel történik
  - logikában és matematikában az azonos átalakítás műveleteit fel lehet használni a bizonyításban
  - alkalmazhatók a következtetési formák, olykor igen bonyolult módon
  - a tapasztalati igazságok ellenőrzése kontroll kísérletekkel és egyéb módokon megállapított adatokra támaszkodva zajlik
    - a természettudományokban a logikai és matematikai átalakítások, következtetések csak könnyebben kezelhetővé teszik a bizonyítást, de nem maguk adják a bizonyítást
- az **axiomatikus fogalmi rendszer - tételrendszer**
  - ***a kijelentések és a következtetések különbségének letisztulásával***
  - indoklás nélküli alapfogalmakra és alapvető tételekre (és kiinduló elvekre – amelyeket ritkán neveznek meg) támaszkodó következtetési eljárásokkal
  - levezetett tételek rendszerének megalkotása
  - **levezetett tételek összefüggő rendszerét teóriának**, axiomatikusan megalapozott elméletnek nevezve (tiszta formában a matematikában),
  - ahol tehát (az axiomatikában) a kiinduló, magától értetődő feltevések, megfontolások fogalmi természetüket, elfogadásukat illetően élesen elválnak a belőlük szigorú következetességgel levezetett tételektől
  - idővel a kiinduló feltevések, megfontolások gondosan kiválogatott és kiérlelt evidenciákként kulturális alapot jelentenek (például matematikai pont és az eszmei személy fogalma) - a ridegen következetes levezetéssel szemben ezek az alapfogalmak fókuszálják az úgymond szakrális és különböző egyéb esetleges sajátságokat, tehát a gondolkodás stílusát, szemléletmódját (a személy esetében látványosan)
- Az axiomatikus fogalmi rendszer **két változatának elkülönülése** a **megalapozó kijelentések** különbözősége szerint
  - a ***deduktív axiomatikában*** az **elvi, idealisztikus kijelentés**, alapfogalom megadása, mint például a geometriai pont –
  - az ***induktív axiomatikában*** két egymással összeillesztendő forrásról beszélhetünk: egyrészt **valós tapasztalati tények, másrészt a tényekkel illesztendő teória, elmélet alkotja az induktív axiomatikus rendszert**

---

[10] Szász Gábor – Matematika I. (1988) 15. oldal

    - a **tapasztalati tényekkel** eredményesen **illesztett elmélet** mint természettudományos axiomatika Galilei korától formálódik ki
  - a kétfajta (*eszmei alapozású és tényeket elmélettel illesztő*) axiomatika megkülönböztetésére fokozatosan
    - a deduktív axiomatika (*euklideszi vagy matematikai típusú kijelentésekre épülő axiomatika*) és
    - induktív axiomatika (*tapasztalati tényekhez kötött eléletet tartalmazó axiomatika*) kifejezés Galilei korát követően terjed el (attól kezdve válik el jelentésük a dedukció és indukció következtetési műveletekétől)
  - A **megkülönböztetés a deduktív és induktív axiomatika között éles**, átfedések nélküli (norma jellegű) abból a szempontból, hogy
    - deduktív axiomatikában az alapvető kijelentések tényekkel nem írhatók felül, illetve
    - induktív axiomatika tényei logikai megfontolással nem cáfolhatók
  - Az axióma alaptípusát meghatározó tekintetben a konkrét érvelési-következtetési rendszerek alapkijelentéseinek típusát jelölő elnevezés (deduktív és induktív és axiomatika) jelentése tehát eltérő a „deduktív" és „induktív" szavaknak az érvelési típusokra használatos értelmezésétől, azokból nem lehet az axióma típust jelölő értelmezést közvetlenül levezetni (bár nem is ütközik vele)
  - **Az induktív** axiomatikus fogalmi rendszerek **a gyakorlat és az elméleti általánosítás közti egyeztetés** emberi feladatát szolgálják.
    - Eszközei közé tartozik a korábbiakhoz képest hihetetlenül felfutott statisztika, a mindenféle mérési módszerek, az egyre kiterjedtebb adatrögzítő módszerek, az emberi beavatkozást (kiértékelést, döntést) egyre élesebben fókuszáló módszerek.
  - **Az induktív és deduktív axiomatika** együttesen adja a modern tudományos érvelés eszköztárát, tehát sem a deduktív axiomatika nem hagyható el, sem az induktív axiomatika.
  - **Az axiomatizálhatóság határait** a XX. század elején mint az axiómák automatizálhatóságának kérdését vetették fel. Gödel ennek lehetőségét cáfolta. Gödel cáfolata úgy is tekinthető, mint annak leszögezését, hogy az ember nem szabadulhat meg végső szerepeitől semmiféle gépezetek által, többek között az axiómák (axiomatikus alapok, alapfogalmak, alapelvek, alapműveletek sosem teljes rendszerének) önkényes, azaz felelősen szabad kijelölésétől az akár fogalmi gépezetnek is tekinthető deduktív axiomatikus rendszerek (a matematika) számára.[11]

---

[11] Bolberitz Pál: Bevezetés a logikába (Szent István társulat 2010, 150. oldal) *4. A Gödel-féle törvény*

Az axiomatizálással kapcsolatban az a kérdés is felmerült, hogy miképpen lehetséges teljes axiomatikus rendszert kialakítani. Erre vonatkozóan Kurt Gödel 1931-ben kimutatta, hogy az ilyen jellegű próbálkozás kilátástalan. Ugyanis mindig lehet olyan formulát találni, amely ugyan az adott rendszerhez tartozik, de a meglévő axiómák alapján annak sem az igazságát, sem a tévességét nem lehet kimutatni. Ezért szükségessé válik az axiómarendszer bővítése, amelyben újabb axióma segítségével már eldönthető lesz az igazság vagy a tévesség. De azután ismét lehet majd találni olyan formulát, amely nem igazolható a kibővített axióma-rendszerből, s ezért ismét újabb axióma felvételére volna szükség. Ezt a folyamatot vég nélkül lehet folytatni anélkül, hogy az axiómarendszer a teljességet elérhetné. Az axiómarendszer teljességének kilátástalanságát nevezzük Gödel-féle tételnek.

Ide tartozik az is, hogy egy adott axióma-rendszer ellentmondástalanságát magából az axióma-rendszerből nem lehet kimutatni, hanem csak egy másik axióma-rendszerből.

A Gödel-féle törvény jelentőségéhez az is hozzátartozik, hogy **nem lehet olyan rendszert felállítani, amelyben csak az axiómák és a törvények segítségével minden lehetséges tételt igazolni vagy cáfolni lehetne.** ***Ilyen gondolata volt pl. Leibniznek, aki úgy vélte, hogy lehetséges olyan rendszer felállítása, amelyben a bizonyítás szabályai szerint minden tetszőleges formulát lehet alkalmazni***. Mivel ilyen rendszer felállítása nem lehetséges, ez

De hasonló a helyzet a természettudományokban is, ahol az elméletek megfogalmazása, a számításba vett tények kiválasztása és a kettőnek egybevetése megkerülhetetlenül emberi feladat.

Elvek, észelvek, logikai „első" alapelvek – azaz miben van logikai tudásunk végső alapja (pereme)?

A gondolattól az axiomatikus tétel-rendszerig terjedő eddigi áttekintést ki lehet egészíteni az észelvekkel és/vagy logikai elvekkel. A logikai alapelvek elfogadását az követeli meg, hogy már amint Arisztotelesz megállapította, a bizonyításban a végtelenségig nem haladhatunk, valahol az értelemnek meg kell nyugodnia. Kiemelten szembesülünk ezzel a problémával az axiomatikusan rendezett tétel-rendszerek esetében. [12]

A logikai alapelvek (vagy észelvek) nem tömör logikai szerkezetben megadott állítások (általában nem is tekintik őket axiómáknak), hanem szabályok (normák, előírások) – amiket formálisan szintén nem vezetünk le, nem bizonyítunk (tehát lényegében szintén az axiomatika alapjaihoz sorolandók és lehetőleg tudatosan megnevezendők).

észelvek – az igazság egyre árnyaltabb megközelítéséhez szükséges (a már említett kétértékű logika elvén kívüli, további) **megfontolások, feltevések**, amelyek nem vezethetők le a spontán absztrakcióból (hanem a kétértékű logikához hasonlóan éppen a „működőképes" eltávolodást tettek lehetővé a spontaneitástól), amelyek megsejtett, alkalmazott majd, megformált, megfogalmazott, lerögzített támpontokká váltak gondolkodásunk módszertani megalapozásához *(formai és tartalmi kiteljesedéséhez)*.

Az észelvek vagy logikai alapelvek kellene jelentsék a filozófiai tanulmányok önálló fejezetét (a magam igénye szerint mindenképpen). Csak a logikai alapelvek mentén lehetne vizsgálni, értelmezően átlátni a filozófia történet egészét a kezdetektől máig. Másként fogalmazva a filozófiatörténet vagy az egyes filozófiai irányzatok az általuk vallott vagy érintetlen logikai alapelvek nélkül legfeljebb használhatók, de nem érthetők meg.

Történelmi távlatban az észelvek „jó, egyre jobb megválasztása" teszi lehetővé a tudományos absztrakció sikerességét, egyre jobb eredményeit (beleértve a modern matematikát, természettudományt, technológiát sőt társadalomtudományokat). Ha azonban nincsen fogalmunk sem az észelvekről, akkor a filozófiai, ismeretelméleti „kincsek", eddigi eredmények képletesen szólva merev színpadi díszletekké válnak, működésképtelenné lesznek és elveszítik felhasználhatóságukat, aktualizálhatóságukat a világ értelmezésére, a világ értelmezésének gyarapodására, további fejlődésére. A megmaradó merev filozófiai, ismeretelméleti váz pedig a véletlenen múlik, hogy

---

arra utal, hogy **az igazság kérdését csak formális alapon, az objektív realitással való kapcsolat nélkül nem lehet eldönteni.** Az igazságkérdés végső fokon csak a realitással való kapcsolatban lehetséges, még ha a különféle rendszerek segítségével nem szükséges is minden egyes esetben a realitást felülvizsgálni.

[12] Bolberitz Pál említi Bevezetés a logikába c. könyvében, hogy Galenus (Kr u. 129-201) óta emlegetik a logikai alapelveket. Ő Arisztoteleszre hivatkozik. A következőben nem a „hivatalos" felsorolást követem, hanem egy „logikus" áttekintésre törekszem a magam ismeretei, sejtései alapján.

miként megy veszendőbe, miként erodálódik, milyen félreértelmezés hatalmasodik el rajta.

Beszélhetnénk az axióma fogalmak, axióma tételek (az axiomatikus rendszer számára indoklás nélkül adott alapfogalom és alaptétel) mintájára axióma elvekről, axióma feltevésekről és egyéb belátás alapján fontosnak, figyelembe veendőnek tekintendő axióma megfontolásokról.

A klasszikus alapelvek

- **ami az egyszerű felfogással ellenkezik, az nem lehet igaz**[13], vagyis nem lehet megegyező a tárgyi világgal[14]
  - a megismerésről szóló elv
  - más szavakkal hogy a kételkedést nem visszük túlzásba, tehát kijelentjük, hogy van értelme a megismerésnek, a beszédnek, a fogalom használatnak, azaz képesek vagyunk a valóságról fogalmat alkotni
  - *meglepő a mai olvasónak ez a klasszikus (az egyik legősibbnek mondott) észelv, hiszen az újkori filozófia nagyjai szinte a kételkedés túlhajtásában lelték meg ténykedésük értelmét.* ***A parttalan relativizmus már-már a megismerés lehetőségét, a valóságról alkotott vélemény értelmét vonta kétségbe. Holott nem történt más****, mint az idők során ennek az elvnek nem a felmondása, hanem a finomodása, egyre árnyaltabb, egyre körültekintőbb érvényesítése*
  - *valószínűleg ez az elv is köthető a szofisták utáni korszakhoz, mert ennek kimondása is bizonyára szűkítette a paradoxonok világát*
- a **kétértékű logika elve** is tekinthető észelvnek (más néven a harmadik kizárásának az elve)
  - egy megállapítás vagy igaz vagy nem (tehát nem két dolog egybevetéséről van szó alapesetben)
  - a kétértékű logika vagy igaz vagy hamis elve a megismerési módszer elveként értelmezhető számunkra mint az egyéb logikai konstrukciók használatának kizárása (bár a görögök bizonyára kevésbé választották szét az ellentmondás elve[15], azaz

---

[13] Helyesen bizonyára: **ellentmondástalanság elve** *(de talán felületesen mondják ellentmondás elvének is)***.** Olvastam olyan definíciót, hogy ez volna az ellentmondás elve - van egy másik értelmezés vagy csak fogalmazás, miszerint*: az „ellentmondás elve”***:** „*lehetetlen, hogy egy és ugyanazt a dolgot, ugyanabban a vonatkozásban valami megillesse és meg ne illesse*”. Ebből következik a *középkizárás elve*: „két egymással ellentétes állítás közt semmi sem lehet, hanem ugyanazt valamiről szükségképp vagy állítani, vagy tagadni kell” (katolikus lexikon) – tehát a kétértékű logika elvét fogalmazza meg

[14] **„Absztrakciós híd”** a gondolataink (fogalmaink) és a valóság között – ez egy szemléletes megfogalmazás számomra, amit főiskolásként a műszaki rajz órákon forgattam a fejemben. Híd, méghozzá olyan híd, amelyen mindkét irányban kell tudni közlekedni a valóságtól gondolataink felé és fordítva, ellenőrizendő a tényleges kapcsolatot illetve a kapcsolat mértékét, hogyanját, teherbíróságát. A fogalom pedig már-már szerszám, ami lehet célnak megfelelő és alkalmatlan, nehézkes is. Ennek a modern, bonyolult absztrakciós hídnak az ókori megfelelője, gyalogpallója az „**ellentmondás elve” (**az, ami az egyszerű felfogással ellenkezik, az nem lehet igaz, vagyis nem lehet megegyező a tárgyi világgal). Ma sem magától értetődő, hogy jól használjuk az absztrakciós hidat, és például matematikai formulákat megfelelően alkalmazunk a valóság alakításában (a valóságot alakító szabályozási algoritmusokban hibásan is alkalmazhatunk függvényeket, pld az e^x-et)

[15] Az eleai PARMENIDÉSZ-nél (ie kb. 540-470) *Diké* istennő az *ellentmondás elvét* nyilvánítja ki: lehetetlen, hogy valami egyszerre létezzék és ne létezzék, amiből maga a lét bizonyossága következik – az ellentmondás (pontosabban az ellentmondástalanság) logikai elve eszerint értelmezhető a létben illetve a létről alkotott fogalmak és a lét között valamint a fogalmak rendszerén belül? **-FÁ>>>---**

ellentmondás kizárásának elve miatt a megismerési módszer kétértékűségét, illetve a fogalom és a valóság kapcsolatának kétértékűségét miszerint az vagy igaz vagy nem – nem a valóság, hanem a valóság és a fogalom kapcsolata)
    - a kétértékű logikában a kijelentés tartalmilag lehet vagy igaz vagy hamis, ami nem logikai kérdés, hanem meg kell tapasztalni – viszont ha már tudom, hogy az alapvető kijelentések igazak vagy hamisak, attól kezdve ***logikai kérdés, hogy ezen kijelentésekkel végzett műveleteknek nem szabad az alapvető tartalmi igazságot/hamisságot megváltoztatniuk*** *– éppen ezáltal lehetséges a logikai és matematikai műveletek fejlesztése (a megtapasztalható tartalmi igazságok megváltoztatása nélkül)*
- az **azonosság** elve
    - azon szellemi képesség megerősödése, nyelvi kifejeződésének megjelenése, hogy **két dolgot** valamilyen szempontból egyformának, azonosnak vagy nem azonosnak tekintünk
    - két dolog a valóságban, két fogalom a gondolkodásunkban vagy a valóság egy eleme és az azt jelölő fogalom jelentése egyezik (a kettőfajta értelmezés, azaz különböző fogalmak összevetésének illetve fogalom és valóság összevetésének szétválasztása nélkül klasszikusan éppen azon elv miatt lehetett az azonosságot keresni, az azonosságot esetenként kijelenteni, mely szerint *ami az egyszerű felfogással ellenkezik, az nem lehet igaz*)
        - ma ezt a kijelentést finomítva valahogyan úgy fogalmazhatjuk, hogy
            - kontrollálnunk, ellenőriznünk vagy inkább felügyelnünk kell a kijelentésünk és a valóság „azonosságát”, megfelelőségének mértékét, illetve
            - a valóság egyes elemeinek valamely szempont szerinti hasonlóságát, például funkcionális azonosságát, vagy
            - fogalmaink közti hasonlóságot, valamely szempont szerinti, például funkcionális azonosságot
- **elégséges alap (vagy indoklás) elve**
    - minden ítéletnek és következtetésnek megalapozottnak kell lennie
    - *de koroktól függő volt, hogy mit tekintettek megalapozottnak, tehát a gondolkodás történetéről szólva azt is lehet elemezni, hogy az elégséges alap törvényén mit értettek*
- **a valóság egyforma menetének elve**
    - az elégséges alap elvének használhatóságát a valóságban (gondolatainkon kívüli valóságban) megalapozó elv
    - *egyértelműen tapasztalati, induktív alapelvnek nevezhetjük - amelyet a valóság, az évszázadok, a modern kor tapasztalati tudománya a legújabb ismeretek területén is visszaigazolni látszik*

- **A) az okság elve** (A, B, C)
    - a gondolkodásban messze a görög filozófia előtti korokban is érvényesült, talán ez is ember mivoltunkhoz kötődik, és a személy meghatározásában szerepelhetne, hogy „**okságot kereső**”,
        - az okság elve egyrészt tekinthető a valóságot értelmező tartalmi elvnek (annak következtében tapasztalhattuk vagy várhattuk, hogy ….)
        - az okság elve kifejezés másrészt használatos mint logikai és matematikai következtetések indoklása (tehát tágabban értve logikai kifejezés, logikai elv, ami alkalmas mind a valóság magyarázatára mind pedig fogalmaink világában)

- nyilvánvalóan az elmúlt kétezer év gondolkodás-fejlődésében egyre határozottabban válik szét a kétfajta értelmezése az okság elvének, bár a gyökereknél, a görög filozófusoknál is bizonyára megvolt a megkülönböztetés a tapasztalt tartalmi okság és a logikai következtetések között
- *ugyanakkor az ember (az eszmei személy) szabadságánál fogva bizonyos területeken oksági láncot képes indítani, befolyásolni, megállítani – de ez a személy fogalmának tárgyalásakor merül fel bőségesebben*
    - amely valóságos oksági láncolatot befolyásoló cselekvését az ember fogalmilag képes előkészíteni, értékelni
    - illetve gondolataink hatását, befolyását általánosságban tekintve beszélhetünk arról, hogy gondolatainknak is vannak a valóságban oksági láncot befolyásoló szerepük – a cselekedeteink révén (tehát nem közvetlenül, cselekvési hatáslánc nélkül, amint azt a mágiáról gondolták).
    - *vagy az okság fogalmát kellene úgy pontosítani (átdefiniálni), hogy az emberi döntésig, cselekvésig érjen jelentése és azt már ne tartalmazza – de ez ellentmondana kialakult fogalmi rendszerünknek, megszokásunknak, pontosabban sértené a valóság egységességéről vallott szintén igen régi észelvet (a valóság egyforma menete - amely úgy tekinthető érvényesnek, hogy végső soron magunkat sőt gondolatainkat is a valóság teljessége, totalitása részének tekintjük)*

- **B) okság „típusok”** a klasszikus filozófiában Arisztotelesznél:
    - formai ok (szubsztancia, idea)
    - tartalmi ok (akcidens, árnyékvilág)
        - a kettő csak együtt létezhet
    - ható ok (múltbeli mozgató ok)
    - cél-ok (a jövőre irányuló létesülés célja a forma megvalósulása)

A ***szervetlen világban*** nem beszélünk célzatosságról (vagy ha mégis, akkor ontológiai értelemben mint határfogalomról, hogy a vég nélküli oksági hatásláncok kezdő és végső pontját amolyan segédismeretlen módjára tudjuk megnevezni).

A ***szerves világban***, a biológiában az élet velejárójának tekinthetünk valamely célzatosságot (alacsonyabb vagy magasabb szinten). E célzatosság tehát nem csupán a determinált körfolyamatok végbe menetelét jelenti.

Az emberi gondolkodáshoz, viselkedéshez köthető, abban megnyilvánuló célzatosság, cél-tételezés, célkövetés, cél-okság (azaz valamely cél elérése érdekében megjelölhető okok).

Átfedések nélkül, definíció szerint a személy szabad akaratából következő cél-okság tárgyalása kapcsolódhat a személyekből mint alapelemekből épülő rendszerben figyelembe veendő okság típushoz.

Nem állítom, hogy általánosságban az ember a fizikai és biológiai sőt még a társadalmi ható okságnak nincsen kitéve (tehát eseményt, történést kiváltó, determináló múltbeli okságnak), csupán azt, hogy jelen megközelítésnek nem a természettudományos okság a tárgya, hanem **a legnagyobb általánosságban vett elvi személy** (*az evolúciós faji meghatározottságtól mentes személy*) **szabad akaratából következő cél-okság … *amit célszerűségnek (célra törésnek?) is mondhatnánk*** (akkor is, amikor a személyre mint alapelemre épülő rendszerről van szó). Ez a jelen dolgozat témájához tartozó kérdés, mert ezen a szálon lehet eljutni a személyekből felépülő rendszerek tárgyalásához.

Természetesen nem az ember „angyal-szerű” szellemi lényként való tárgyalását szorgalmazom, hanem ismereti módszerként az emberi jelenség **azon vetületét próbálom meg a személyre mint alapelemre épülő rendszer javaslatában körüljárni, amely az embernek az evolúciós „*faji meghatározottságából*” nem vezethető le** (tehát szabadságában és felelősségében és kockázatában áll).

- C) A „**cél-ok”**
  - gondolkodásunkat, fogalom használatunkat áthatja kétezer év tudatos, megfontolt gondolkodása a célokságról. Úgy gondolom „***nem a ható ok”***, nem a mechanikus oksági láncoknak való alárendeltség a jelentése például az „oktalanul” vagy „okosan viselkedik” kifejezésünknek - ***hanem a cél-okság***. Legalábbis ez a vonatkozása kerül előtérbe. Van-e célja (okos, céltudatos) vagy nincsen (oktalan, céltalan) a viselkedésnek, cselekvésnek?
  - A XX. században e kérdés tárgyalhatósága gyarapodott a cél-ok elérésének modellezését segítő fogalmi eszközökkel
    - gyarapodott a kibernetika által a visszacsatolások, a szabályozási körök, általában a logikai hálók (logikai elemekből épülő modellek), a probléma megoldó körök fogalmi eszközrendszerével.
    - gyarapodott a kibernetikára támaszkodva továbblépő szervezési informatika eszközrendszerével

---

- Sokfajta további elvet szoktak még felsorolni. Az elvek felsorolása adott gondolatkör, adott vizsgálódás, modellezési törekvés, tudományág függvénye is lehet. Ismeretes például
  - **alárendelés elve,** mondhatnánk alá-fölé rendelés elvének is, a valóság és a fogalmaink szintekre tagolhatóságának vagy tagoltságának elveként (részhalmaz - egész halmaz)
  - **osztályozás elve**, miszerint minden dolog besorolható valamely osztályba (tehát az összefüggő fogalmi rendszer, a teljességre törekvő szemlélet lehetősége – amelynek Gödel nemteljességi tétele fogalmazta meg az elvi határát) – ennek az osztályozásnak legismertebb elrendezése a törzsfejlődési rendszer fa-struktúrája, de a mértékrendszerek (pld kgms) elrendezése már három kiindulópontból építkező háló

Áttekintő táblázat a fogalmi építkezés előfeltételeiről, alapjairól

gondolkodó (absztrakt gondolkodó – személy?)
fogalom (állandósult gondolat)
szó (fogalom jele)
kijelentés (szavakból)
kijelentés igazságtartalma – kétértékű logika
egy kijelentéssel művelet (azonos átalakítás, következtetés, tétel)
több kijelentésből művelet – következtetés (logika)
következtetés – logika, matematika, természettudomány
szigorú következtetési formák - szillogizmusok
tétel (ítélet, kijelentés) – elismertebb tételekből logikailag következik
bizonyítás – tétel visszavezetési folyamata elfogadottabb tételre
axioma – más ítéletből (tételből) nem levezetett, „magától értetődő” alap-tétel, azaz levezetéssel nem indokolt alapvető kijelentés, ítélet

axióma rendszer – alap-fogalmakra és alap-tételekre szigorú következtetéssel felépített tételrendszer
matematikai és természettudományos axióma rendszerek
elnevezési problémák a matematikai és természettudományi axióma különbségről
logikai alapelvek[16] – a bizonyításban a végtelenségig nem haladhatunk, valahol az értelemnek meg kell nyugodnia[17]
ellentmondástalanság elve[18] ami az egyszerű felfogással ellenkezik, az nem lehet igaz
harmadik kizárásának elve - vagy igen vagy nem, a kétértékű logika előfeltétele
azonosság elve – minden dolog azonos önmagával (az előbbi kettőnek feleltetik meg)
elégséges megokolás elve – Leibniz óta alárendelés elve (XVII. sz)
osztályozás elve (Lotze XIX. sz) – minden dolog besorolható valamilyen osztályba (vagy besorolandó vagy az osztály és a dolgok egymáshoz illesztendők)
összefüggés elve (Hagemann XVIII. sz) – minden dolog összefüggésben van másokkal
feltételezettség elve (Brandenstein Béla XX. sz) – minden dolog feltételezett a gondolkodás számára (a teljes bizonyság kizárása?)
sajátos (nem logikai) alapelvek – tudományos gyakorlatban
axioma – bizonyításra nem szoruló végső *elv* (*vagy **tétel** – lásd lábjegyzetet*) valamely tudományban[19]
észkövetelmény – egyes tudományterületek végső feltételezései, definíciói
lemma – más tudományterületben levezetett, adott tudományterületben kiinduló, nem levezetett tétel (előtétel)
tétel – bizonyított állítás adott tudományterületen belül

[16] Logikai alapelvek lehetővé teszik, hogy az igazság és tévesség a mi magatartásunktól függetlenül is tárgyi érvényre jusson – Bolberitz Pál Bevezetés a logikába 2010

[17] A személlyel, törekvéssel, döntéssel, cselekvéssel, alkotással kapcsolatos elvek nincsenek köztük – kellenének a személyre épülő rendszerhez.

[18] Nem tudom, van-e különbség az ellentmondás elve és az ellentmondástalanság elve között, tehát hogy ez két azonos értelmű kifejezés (amelyeket felületesen alkalmaznak néha), vagy az eltérő szóhasználat eltérő logikai elveket is jelentenének?

[19] Bolberitz Pál féle kötetből vett idézet, amelyben az axióma a 121-ik oldalon mint elv van meghatározva. Ezzel szemben általánosságban mint nem indokolt tételt szokás az axiómát emlegetni. A tételt mint bizonyított állítást definiálva adódik a kérdés, hogy az állítás és elv között mi a különbség? A tétel olyan matematikai ítélet, amely más elismert matematikai ítélet következménye logikailag helyes következtetési módok szerint. Mi a különbség az elv és az ítélet között? Az elvek (általános logikai alapelvek, tudományágakban használatos elvek) és ítéletek között lényeges a különbség, hiszen az ítélet legalább két fogalom logikai összekapcsolása, míg az elvekről ilyen meghatározás nincsen, azok olyan általános szemléleti vonásoknak tekinthetők, amelyek előfeltételei a következtetésnek, következtetési rendszernek, nem pedig annak a része. *Valószínűleg elírásról, sajtóhibáról van tehát szó a Bevezetés a logikába c. kötetben*, és az axióma helyesen olyan tétel, amelyet nem tekintünk bizonyítandónak (a lemma pedig az a tétel, amelyet nem az adott axiómarendszerben hanem egy másik axiómarendszerben határoztak meg levezetés, bizonyítás eszközeivel, és amelyet más axiómarendszerben elfogadnak megbízható kiindulási tételnek)

elmélet – egy ismeretnek ***általános elvekből*** és tapasztalatból vett magyarázata[20]
feltételezés – még nem igazolt, de valószínű elmélet
fikció – áttekinthetőbb tárgyalás kedvéért alkalmazott gondolat, fogalom
eszményítés (modellezés) – az eszmény határfogalom, amelyet a valóság megközelít de nem ér el adott tudományterületen belül (*tehát nem olyan értelemben hogy a matematika volna a természettudományok határesete, eszményített, idealisztikus modellezése!*)
mindezek megjelenése, kódolása a szimbolikus logikában egy következő lépcsőfok

---

Gyarapszanak-e az észelvek a pont-halmaz-gráf(háló)-rendszer sor mentén?

A deduktív, matematikai jellegű rendszerelmélet megközelíthetőségét keresve megpróbálok a legegyszerűbb geometriai alapelemből, a pontból kiindulni. Volt már szó arról, hogy egyes tudományterületek alapjait más kapcsolható tudományterületeken levezetés eredményeként nyerhetünk. De van hasonló építkezései logika például a matematikán belül is, valamely modellt egyre árnyaltabbá, egyre speciálisabbá építve. Ebben a szellemben próbálom a pont – halmaz – gráf – rendszer fogalmi megközelítést követni.

Abban a meggyőződésben, hogy a halmaz definíciója támaszkodhat a pont egy elemibb szintű absztrakciójára. Továbbá a gráf is egy speciális halmaz. És talán a rendszer egy speciális gráfként is kezelhető (vagy legalábbis a rendszerek egy része).

Feltétlenül, vágja rá az ember, hogy a matematika az idő során gyarapszik alapvető (vagy axioma) elvekkel, hiszen minden bizonnyal a matematikai absztrakció épületének fejlődése, gyarapodása nem képzelhető el másként, mint **minden újabb fejezethez újabb elvek társításával lehetővé váló további finomítás.**

Ezek az elvek mint újabb és újabb fogalmi alkatrészek (vagy inkább fogalmi-környezeti feltételek) **szükségesek az újabb és újabb matematikai fejlesztések megvalósításához, egyértelmű alkalmazhatóságához.** A matematika történet, illetve a matematika szinte kivirágzása az utóbbi kétszáz évben a matematikai modellek egyre pontosabban fogalmazott, egyre újabb szempontokra kiterjedő elvek megjelenését, elfogadását is jeleneti.

A gond az, hogy ezeket az elveket öröktől fogva létező evidenciáknak tekintik, és nem térnek ki rájuk sem az oktatásban sem a tudományos igényű munkákban, ami kaotikus állapotot eredményez és sokakat elbizonytalanít, másokat meg felelőtlen magabiztosságban altat.

Lehetséges, sőt valószínű, hogy a matematikában voltak olyan problémák, amelyeket annak ellenére csak lassan tudtak megoldani, hogy a megoldási eszközök már sok ideje rendelkezésre álltak – csak senki nem jött rá a megoldásra. Azt hiszem ez a ritkább és a matematika fejlődésére, különösen a modernebb időkben a kevésbé jellemző eset. A matematika fogalmi eszközeinek tárházát eléggé jól felhasználták koronként, és nem a korábbi gondolatok változatlan fogalmi keretben való még okosabb, még tüzetesebb, még ügyesebb összerendezése eredményezte a továbblépést, hanem újabb szemléleti

---

[20] tehát vegyesen deduktív és induktív irányú magyarázata (itt nem a deduktív és induktív axiómát megnevezve, hanem az axióma elnevezés előtti korban a két egymással ellentétesnek mondható következtetési módra utalva)

irányok, újabb fogalmi feltételek (megszorítások vagy kiterjesztések), eszközök megjelenése és azok lehetőségeinek a kihasználása.

Példaként visszatérően merül fel az abszolút geometria esete, amikor a síkgeometriából való kilépés idején derült ki, hogy ebben az új helyzetben a párhuzamossági tétel hagyományos megfogalmazása problémát okoz. És következett a megoldás, miszerint ennek a tételnek az elhagyásával is működőképes a geometriai axiomatikus rendszer. Az érthetőség kedvéért ilyenkor mellékelni kellene táblázatosan az euklideszi axiómák és az újkori geometriai axiómák megfogalmazása közti eltéréseket, kevésbé volna fölöslegesen misztikus mind a Bolyaiak szerepe, mind az aktuálisan megtanulandó matematika a mai tanuló nemzedékeknek. Ugyanis a példánál maradva egyáltalán nem önmagában a geometriai axiómák vizsgálata vezetett a párhuzamossági tétel problémájához, hanem éppenséggel az a törekvés, hogy a „síkgeometria" és a „görbült geometriák" közös axiómarendszerre legyenek építhetők.

Megjegyzem Szabó Árpád egészen aprólékosan tárgyalja 1960-61-es írásában Euklidesz elemek c. munkájának szövegezését. Ott kiderül, hogy számos megszövegezési sajátosság mögött nem a kristály tiszta axiomatikus logika fedezhető fel, hanem a kortársakkal való vita természetéből következően olykor egyszerűen csak a nyomatékosítás szándéka (!).

A kijelentés, következtetés, levezetés, bizonyítás, axiomatika és általában a műveletek elvégezhetőségét lehetővé tevő absztrakciós táptalajként értelmezhetők az észelvek, amiknek hol szükség van a külön tárgyalására hol meg nincsen. Hasonlatként képzeljünk el egy házat, amelynek szilárd alapokra van szüksége. Ha sziklás, netán gránit platóra épül a ház, akkor nem kell az ismert betonozott sávalapnak megfelelő vájatot készíteni gránitba. Ha viszont homokos talajról van szó, akkor nemhogy sávos, de akár az épület teljes alapterületére kiterjedő síklap készítésére lehet szükség. A különféle alapozási technikák jó hasonlatai lehetnek a különféle körülmények közt eltérő körültekintéssel eltérő részletességgel megnevezendő axioma-alapoknak.

Például a matematika építkezésére szemléletes, jól áttekinthető példa a számfogalomnak a műveletek elvégezhetősége mentén lépésről lépésre való fokozatos kiterjesztése. A számok körében a műveletek elvégezhetősége mentén a fogalmi kiterjesztés hasonlítható a számítógépes szoftverek felülről kompatibilis továbbfejlesztéséhez (*amikor a későbbi szoftvert úgy alakítják, hogy a korábbi szoftver képességeit ne veszítse el - de új képességekkel is rendelkezzen -, a korábbi szoftver által kezelt adatokat szintén képes legyen kezelni, tehát az új szoftver használója gazdagodjon az új lehetőségekkel és ne veszítse el a korábbiakat).* A korábbi szoftver képességei az új szoftver képességeinek határesete legyen. A korábbi euklideszi geometria is az újabb, kibővült abszolút geometria határesete (részhalmaza). Ugyanígy mondhatjuk, hogy a valós számoknak a pozitív egész számok a részhalmazát alkotják.

Többek közt egy észelvnek nevezhetjük előbbi példában a számítástechnikából vett megfogalmazással a felülről kompatibilitásnak mondott elvet, amely korábban is ismert volt a matematikában, de a modern korban, pár száz éve vált hangsúlyossá.

A ponttól, mint elemi matematikai alapfogalomtól lépésenként el lehet jutni halmazon, gráfon-hálón keresztül a rendszerig. Kérdés, hogy **a halmazok, gráfok-hálók, rendszerek feltételeznek-e újabb észelveket**. Vagy ugyanehhez a kérdéshez másként közelítve, az eddig említett észelvek milyen esetekben, milyen szempontokból igényelnek kiegészítéseket például a rendszermodellek alkotásakor?

A felülről kompatibilitás elvének például megfelel a pont-halmaz-gráf-rendszer definícióinak fogalmi egymásra épülése.

A geometria pont-halmaz-gráf-rendszer lépcsősor mentén való meghivatkozása, felosztása nem feltétlen és nem mindenben jelenti lépésenként eddig nem volt új alapelvek fogalmazásának kényszerét. Euklidesznél ilyen felosztás nem volt. Tehát a matematikában egy pont-halmaz-gráf-rendszer felosztás szerinti elrendezés a hagyományos, régen is ismert alapelveknek nemcsak a meghaladását eredményezheti, hanem az alapelveknek, definícióknak, tételeknek is az átrendezését.

Ludwig von Bertalanffy hangsúlyozta, hogy nem keverhető, nem hozható közös homogén egységbe a háromféle rendszer-típus, a szervetlen világnak, az élővilágnak és a személyek világának rendszerei. Különböznek-e ezek a fő rendszertípusok az észelveikben? Mindenképpen, Sőt. Önmagában külön elv-nek tekinthető a három típusnak mint különböző természetű vonatkoztatási rendszerek elhatárolása egymástól (tehát hogy ezen vonatkoztatási rendszerek egymásba nem alakíthatóak át).

Továbbá egy elv, amely nem mindenütt értelmezhető, rögtön kínálkozik, ez pedig hogy **a személyre mint alapfogalomra épülő deduktív axiomatikus rendszer elvileg nem sértheti a személyi létet, nem irányulhat annak megszorítására, felszámolására**. Hasonló kell legyen a helyzet az induktív, tapasztalati reál axióma-rendszerek, például a jogrendszer esetében – amit mint az ideáinkból következően a gyakorlatban érvényesítendő elvet kell megfogalmazni jog, közgazdaság stb számára (a személyiséggel, az egyénnel szembeni megengedhető és meg-nem-engedhető szervezeti visszahatásokról).

A személy fogalmának definíciójához vagy elvi hátteréhez hozzá tartozik, hogy az elvi személy mibenlétének megélésére, megélhetőségére az embernek és az őt alapelemként magába foglaló rendszernek egyaránt törekednie kell, tehát valamiképpen az elvi személy fogalmában körvonalazódó norma, célkitűzés, célok követésére együttesen kell törekedjenek a személy és a személyek közössége (*zombik esetében értelmetlen a személy fogalmában szereplő értelmességet, szabad akaratot kiindulópontnak tekinteni*) – és e közös törekvésnek megfelelően kell alakítani, tudatosan szervezni a jogi rendszert, adórendszert és egyéb társadalmi rendszereket.

Gyarapszanak-e az észelvek az alapfogalom megválasztásától függően, tekintve a *pont* illetve *személy* fogalmát?

A) A PONT mint alapfogalom esetében áttekintés a pont-halmaz-háló-rendszer axiomatikus fogalmi építkezés tárgyalhatóságához

PONT (matematikai, idealisztikus v. eszményi) – a geometria *alapfogalma, amely körülírható, de nem határozható meg levezetésre támaszkodva* – olyan idealisztikus elemi alkotó egység (jellemzően a görög gondolkodásra), amely tovább nem osztható, kiterjedés nélküli, anyagtalan, oksági meghatározottságtól mentes stb ….. Ezeket az ismérveket (tovább nem osztható, kiterjedés nélküli, anyagtalan) nevezhetem a ponthoz mint alapelemhez köthető elveknek is. Hiszen a pont nem egyedi mint alapelem, hanem általános mint az anyagi világhoz mérten minden matematikai fogalom. Általános elvek köthetők hozzá, mint a pont elvi körülírása (az általános logikai alapelvek és az egyes axiomatikus következtetési rendszereken belüli sajátos elvek mellett).

> Rokonítható a XX. századi fekete doboz fogalmával a modellezés keretében.
>
> **Ha nem pontot, hanem elemi alkotó egységet mondok (vagy annak eszményített változatát), akkor az axiomatikus következtetési rendszeren belül már indoklás és levezetés nélküli alapelem tudja közvetíteni az axiomatikus tárgyalás számára azon közeg számos jellemző tényét, amely közegből az axiomatikus következtetési rendszer kiemelkedett**.

Az anyagtalan, tovább nem osztható, kiterjedés nélküli, az oksági meghatározottságtól mentes matematikai pont tehát tekinthető az elemi alkotó elem egy geometriai általános változatának.

Hasonló megállapítás nem tehető általánosságban a halmazról, hálóról, rendszerről is – mert azok a bármilyen elemi alkotó egységek halmazaként, hálójaként, rendszereként mint összetett modellek értelmezhetőek.

halmaz - egymástól különálló elemek, objektumok összessége – axiomatikus fogalmakkal, alaptételekkel, alapműveletekkel (a halmaz különböző *dolgok* összessége, a *dolgok* eszményített határfogalma a pont). A matematikai halmaz alapesete, legáltalánosabb változata a pontok halmaza.

háló - csúcsoknak nevezett elemekkel és éleknek nevezett relációkkal jellemezhető strukturált halmaz – olyan speciális, sajátos halmaz, amelyben a halmaz elemeire és a halmaz elemei közti relációkra értelmezhető függvényt tekinthetjük „strukturálónak" a halmazon belül. A matematikai pontok mint a strukturált halmaz elemi közti viszonyokat megadó háló a legáltalánosabb változata (modellje) a hálóknak.

rendszer - olyan elemek és elemkapcsolatok együttese, amelyek a vizsgálati cél szempontjából egységet alkotnak, összetartoznak**,** a rendszer elemei között kölcsönhatások, folyamatok értelmeződnek, a rendszer és környezete viszonyában megkülönböztetünk nyílt és zárt rendszert, a rendszer működése lehet állandó vagy változó, a szervező alany szempontjából a rendszer lehet **szerveződő**, külső hatásra **szervezett**, cselekvő alany által szervezett vagy például a tudatos alapelemei révén **önszervező**, stb

---

B) A SZEMÉLY mint alapfogalom esetében áttekintés a pont-halmaz-háló-rendszer axiomatikus fogalmi építkezés tárgyalhatóságához

SZEMÉLY (idealisztikus v. eszményi) – *alapfogalom, amely az európai kultúrkörben fogant, körülírható, indokolható is, de nem határozható meg levezetésre támaszkodva* – olyan elemi alkotó egység, amely ….. Boethius óta

- egyedi
- megismételhetetlen
- értelemmel rendelkező
- szabad akaratú (*ami erkölcsi értelemben mindenképpen a ható oksági meghatározottság alóli mentességet jelenti, azaz a felelős cselekedeteiben, valós döntéseiben megnyilvánulóan szabad akaratú*)

továbbá mai fogalmaink szerint

- oszthatatlan és
- kiterjedés nélküli,
- anyagtalan,
- ható oksági láncokon kívüli
- tehát téren és időn kívüli (*mint ilyen idézi a létezés teljességét*)
- a maga nemében közölhetetlen (mert a teljesség csak feltételezhető de nem közölhető számunkra, akik a világmindenség részei vagyunk)
- vitalitással rendelkező
- érzelemmel rendelkező
- önszervező és együttműködő
- nem tékozló ura természeti környezetének (*hanem éppenséggel letéteményese bizonyos funkciók betöltésének a természet, a világmindenség egészében*)

- hite van
- kiteljesedésre törekszik személy mivoltában

  a személy kiteljesedése a személynek mint a társadalom végső alanyának is ideája - jog, közgazdaság stb – (*a személyt eredendően elvi ontológiai, politikai felelősség/szabadság kötelezettsége terheli, illetve illeti meg a társadalmi önrendelkezésben*)

- a személyi mivolt társadalmi közösségi kiteljesedés módja: a családban, vallási közösségben, nemzetben való lét (*és viszont: fogalmaink szerint ezen közösségekben való lét a személyi elvű létet tételezi fel*)

  a személy elvű lét rombolható és építhető

  a személy elvű lét nem kikerülhetetlen

  nem abszolút adottság sem az egyénnek sem a társadalomnak

  a személy elvű lét rendezhető, megvédhető, kiteljesíthető

  a személy elvű lét a személyi elv szerint élni akarókon múlik

  a személy elvű társadalmi lét egyik eszköze, feltétele – hogy tudatosított fogalmunk legyen róla

A matematikai pontnál is említett, a ponthoz mint alapelemhez köthető modellezési elveken kívül (tovább nem osztható, kiterjedés nélküli, anyagtalan, oksági meghatározottságtól mentes) a személy mint alapelem körülírásában, ismérveinek megadásában további általános elveket kellett megadni.

Semmilyen konkrét személyiséget, egyedet, embert jellemző, más emberektől, egyénektől, személyiségektől megkülönböztető tulajdonság nem köthető hozzá mint matematikai jellegű, azaz általánosságban eszményítően modellező axiomatikus rendszer alapeleméhez.

Ha innen szemléljük az iménti felsorolást a „közölhetetlenségtől” a „személy elvű lét egyik eszköze – hogy tudatosított fogalmunk legyen róla” ismérvig, akkor mintha érthetőbbé válna, hogy a PONT és a SZEMÉLY mint alapfogalom miként kezelhető azonos fogalomtípusúként.

Miként viszonyítható egymáshoz a matematikai pont és a személy eszményített fogalma?

alapelem (pont vagy személy)

Feltevés szerint a személy mint alapfogalom nem egyszerűen elemi alkotó egységet vagy annak modelljét jelenti, hanem lényegileg olyan típusú határfogalomként kezelhető, mint a matematikai pont. Több szempontból a ponttal azonosan írható körül (*anyagtalan, tovább nem osztható, kiterjedés nélküli, az oksági meghatározottságtól mentes*). Az oksági meghatározottságtól való függetlenséget lehet indokolni a matematikai ponttal való párhuzamként (mint ami a személy mint alapelem modellezési eszköz voltából következik), de lehet indokolni a személy szabad akaratúságával is, ami már nem vonható párhuzamba a matematikai ponttal – azaz a személy mint rendszeralkotó alapelem **nemcsak mint matematikai típusú, idealisztikus határfogalom mentes az oksági meghatározottságtól, hanem az alapelem modellezett tulajdonságaiból következően is.**

Ha a különbséget tekintem a matematikai pont és a személy mint alapfogalom körülírása között, akkor néhányat mint hogy vitalitása van azaz élő, tekinthetnénk az ember mint biológiai lény modell-jellemzőjének. Azonban akkor felmerül az oksági

elvnek való alávetettség mind fizikai mind fajilag meghatározott értelemben. Márpedig a szabad akarat ezen kívül van. Ugyanakkor az élő, vitális megjelölés nem hagyható el. Kellene tehát egy másik kifejezés vagy egy jelzős szerkezet, amely különbséget tesz a mérhető, a faji meghatározottságnak alávetett élet, vitalitás és a szabad akaratra képes, erkölcsi felelősséggel bíró életelv között (pld erkölcsileg felelősen szabad akaratú).

Összefoglalva problémafelvetésemben olyan deduktív axiomatikus rendszer-ideáról van szó, amelynek

- alapeleme a személy (az idealisztikus, általánosan elvont személy fogalma)
- amely alapelemeit tekintve homogén (csak személyekből áll)
- amelynek alapelemeit jelentő személyek jellemzője, hogy személy mivoltukban kiteljesedésre törekszenek, és a rendszer e kiteljesedéstől függően különféleképpen viszonyulhat hozzájuk
- **amely rendszer nem irányulhat az alapelemek személy mivoltának felszámolására, nem tekinthet el alapelemeinek személy mivoltától**

A problémafelvetésnek ez a kérdéskör a kulcsa (személy és az általa alakított rendszer viszonya). Végső soron áttételeken keresztül, de itt személy és személy viszonyáról van szó a személyekből álló, a személyek által alakított rendszer közvetítésével.

Személy és személy végső soron ontológiailag és ismeretelméletileg egymásnak mellé van rendelve. Definíció szerint egyik személy a másik személy szabad akaratát elismerheti, létéről tudomása lehet, viszonyulhat hozzá, de **ha az egyik személy önkényesen bármilyen általa alkotott vagy általa csak kiválasztott oksági lánc hatása alá akarja helyezni a másik létét, döntéseit, akkor az a szabad akarat körének szűkítését jelentené.**

C) további kiegészítések elvek, műveletek, függvények köréből - Teljesség és ellentmondás mentesség

Az axioimatika történetéből a párhuzamosság tételének fontossága - a felülről kompatibilitás elve kapcsán.

A számítógépes szoftverek generációinak esetében fontos kérdés, hogy kompatibilisek-e az előttük használt változatokkal, a korábbi adatokat, szövegeket, számításokat, képeket tudja-e kezelni az új változat. Rendszerszoftverek esetében szembetűnő, hogy a korábbi szoftverekkel együtt tud-e működni.

Ha ezt nevezzük felülről kompatibilisnek, akkor ez az elv a matematikai axiomatikára is jellemző, főleg az utóbbi 2-3 évszázadban, miszerint alapvető kérdéssé vált az euklideszi síkgeometria és az abszolút geometria alaptételeinek (axiómáinak) kompatibilitása. A párhuzamossági axióma nem volt kompatibilis az abszolút geometriával. Önmagában ez nem lett volna kulcskérdés. **Kulcskérdéssé a párhuzamossági axióma kompatibilitását az abszolút geometriával az emelte, hogy a matematikai axiomatikában nem is az időben visszamenőleges kompatibilitás volt a cél, hanem a matematika axiomatikai rendszerének teljessége, belső ellentmondás mentessége.**

Az ellentmondás mentes axiomatikus megfogalmazásra törekvés, ha nem is olyan szigorúan mint a matematikában, de legalábbis közelítő jelleggel általában vált jellemzővé a tudományos gondolkodásra – **a természettudományokban tények döntő szerepe ennek az ellentmondásmentes axiomatizmusnak természetes korlátját jelentik**.

Elv és állítás

Mi az általános elv, az állítással szembe állítva? A logikai alapelvek nem tömör logikai szerkezetben megadott állítások hanem szabályok (normák, előírások), és ha axiomatizálásra kerül a sor, akkor nem az axiomatikusan megalapozott következtetési rendszer részei, hanem **az egyes következtetési rendszereken kívüli általános megfontolások, szempontok.**

Ha azonban egy axiomatikus rendszeren belül fogalmaznak meg sajátos elveket, akkor azok az elvek ott sem tömör logikai szerkezetű, formalizálhatóan levezethető állítások, hanem ott is olyan szabályok, normák, előírások, amelyek az illető axiomatikus rendszer megalkotásához, egyértelműségéhez, áttekinthetőségéhez szükséges elvek (axióma „szerkesztési" elvek, akár egyetlen tudományterületen belül).

Az axiómák és elvek léte jelenti azt a táptalajt, megalapozást, amely lehetővé teszi az ismeretesen szigorúan felépített matematika absztrakcióját. Mintegy a fogalmi horizont peremén olyan keretet szerkesztve, amely lehetővé teszi a matematikai absztrakció magabiztos, egyértelműségre törekvő, logikára támaszkodó alkalmazását.

Úgy is fogalmazhatunk, mintha (távoli hasonlattal) fogalmi centrifugával választanák szét az axiomatikus rendszer részévé tehető állításokat, tételeket, műveleteket, igazolásokat, bizonyításokat – és tőlük elkülöníthetően a nem formalizálható szempontokat, elveket, megállapításokat. Ez az elkülönítés azonban nem jelent teljes elválasztást, mert közös rendszerben egységet alkotnak, amelynek belső szerkezetére, működési módjára jellemző a szétválasztottság.

A fogalmi centrifuga egy figyelemfelhívó megjelölés, de tartalmában nem bontható ki további lépésekben. Ugyanis a fogalmi rendszer épülése, polarizálódása a feltétele és kísérő jelensége a fogalmi rendszer fejlődésének. Olyan sajátosság, amit figyelembe kell venni, alkalmazkodni kell hozzá.

Napjainkban a minőségi rendszereknek már nem a divatjáról, hanem hétköznapi elterjedtségéről beszélhetünk. A fogalomrendszerek minőségi rendszeréről is beszélhetnénk, amely nem a konzerv adatainak visszakereshetőségét, ellenőrizhetőségét jelentené, hanem az absztrakciós fogalmi rendszerek általános elveinek, alapfogalmainak, alaptételeinek stb feltételeinek, sajátságainak a megadását, azonosíthatóságát, visszakereshetőségét, ellenőrizhetőségét – tankönyvekben, tanulmányokban, összefoglaló munkákban.

A HAGYOMÁNYOS TUDOMÁNYTÍPUSOK KÖZTI KÜLÖNBSÉGTEVÉS[21]

A jelen gondolatmenet igénye szerinti mértékben átgondolva:

A **platóni ideákat** lényegében a **deduktív axiomatikus matematikában** szokták megvalósultnak tekinteni. A matematika alapfogalmai, alapvető tételei mondhatjuk, hogy történelmileg hosszú évszázadokra, évezredekre visszamenő emberi tapasztalatokra támaszkodnak, azonban mint matematikai fogalmak nem a valóságból közvetlenül elvonatkoztatottak (mint amik a valóságban közvetlen kontrollálhatóak), nem a valóság egyes elemeinek megfelelők, hanem „önálló" absztrakciónak tekinthetők.

[21] Bérczi Szaniszlónak a Fizikai Szemle 2017/I-es számában megjelent A szerkezeti hierarchia és a fölépítés-lebontás elv c. írását olvasva felmerült kérdés.

A ***deduktív axiomatika*** a megfelelő építkezési módja a matematika tapasztalatból közvetlenül le nem vezethető, az alapfogalmakból és **megszorítás nélküli logikai építkezésből** álló fogalmi váznak (a megszokott értelmezés szerint).

Az ***induktív axiomatika*** a valóság tényeivel illeszkedő, **kísérletileg ellenőrizhető elméleti megállapítások**, például elméleti fizika világa. Ebben a körben a feladat a valóság egyes kiemelt tényeinek, oksági lánc típusainak általános elméletekkel, elméleti tételekkel való egyeztetése. Tapasztalati tudományoknak is nevezik az induktív axiomatika rendszereit a deduktív (idea jellegű, eszmei) axiomatikával szemben.

Azonban vannak további tudományterületek is, amelyeket érdemes megemlíteni.

Egyrészt a fennálló világ konkrét állapotát vizsgáló tapasztalati, leíró tudományokat (*amelyek esetében tehát a tapasztalati jelleg egészen más, mint a kísérleti tudományok esetében, hiszen itt nem a világ kísérletileg igazolható elvi örök törvényszerűségeit vizsgálják, hanem a tapasztalható világ esetleges kaotikus reál állapotát, amely kísérletileg egyáltalán nem biztos hogy reprodukálható, megismételhető*). Megfontolástól függő, hogy az elméleti fizikát vagy a reálisan kialakult valóságot feleltetjük meg Platón árnyékvilágának (ma már nincs jelentősége a beazonosításnak).

A **leíró-tapasztalati tudományoknak** fogalmi inputja, bemeneti feltétele a deduktív axiomatikus matematika mellett a kísérleti elméleti tudomány (ma már általában axiomatikus) rendszere, annak eredményei (például fizikai, kémiai, biológiai elméletek). Lehet a leíró-tapasztalati tudományokat is axiomatikusan rendezett fogalmi eszköztárral ellátni, de erre inkább a protokoll, valamifajta vizsgálódási ténykedési előírás alkalmas, semmint a módszereiben szigorúan következetes axiomatika.

A leíró tapasztalati tudomány olyan értelemben nem alkot elméletet, mint ahogyan a kísérleti elméleti tudományok. A leíró tapasztalati tudományok ténykedése ***hasonlítható a nyomozóéhoz***, aki elvi önálló elméleteket nem alkot, hanem ezeket figyelembe véve, meghivatkozva próbálja valamely előállott konkrét állapot olykor kusza egyvelegét értelmezni. Ha keresek valahol párhuzamot a platóni árnyékvilággal (az ideákkal szembeállítva), akkor tehát a leíró-tapasztalati tudományok köre lehet erre a legalkalmasabb (geológia, szociológia stb nem-normatív tudományok) – de a dolgot nem kell eldönteni, inkább ízlés függvénye.

Lehet további tudományágakat elkülöníteni, amelyek nemcsak leírnak, jellemeznek, hanem formálnak is. És akkor eljutottunk a technológiához, a formáló, alkotó **mérnöki tudományokhoz**, legyen szó mezőgazdaságról, gépekről, szoftverekről vagy éppen orvoslásról.

Az átmenet az egyes tudományág-típusok között nem éles. A határterületeken elmosódó a tudományág területek módszereinek alkalmazhatósága. A közismert **interdiszciplináris** (tudományközi) elnevezés éppen arra utal, amikor egy problémakör több tudományterületet is érint, amiből következően az alkalmazható módszerek típusai is vegyesek, egymáshoz pontosan nem illeszthető, alkalmi megoldásokat követelnek.

Minél inkább konkrét, nem általunk konstruált helyzetben kell valami cél érdekében ténykednünk, annál inkább szembesülünk a fogalmi rendszer, **az alkalmazható módszerek eklektikusságával**, alkalomszerű sajátos keverésével, és kényszerűen egyedi, olykor spontán, ötletszerű, elméletileg nem is következetes megoldások kényszerével, lehetőségével.

ABSZTRAKCIÓS ÚT ALAPFOGALOMTÓL A RENDSZERIG - KÉPSZERŰEN (AZAZ KEVÉSBÉ ALGEBRAI, INKÁBB GEOMETRIAI SZEMLÉLETTEL)

A **pont** fogalma (Euklidesztől számítva egyértelműen alapfogalom, amelynek jellemzésére írható, hogy eszmei-idealisztikus, tovább nem osztható, kiterjedés nélküli, anyagtalan, oksági meghatározottságtól mentes, összefoglalva deduktív axiomatikus alapfogalom).

Halmaz, képszerűen pontok halmaza, amelyekkel a halmazműveletek végezhetők (a halmaz különböző dolgok összessége, a dolgok eszményített deduktív határfogalma a pont).

Gráfot (hálót) alkot képszerűen pontok és élek (két különálló, közös elem nélküli) halmaza között értelmezett függvény, amely a pontok halmazából kettőt-kettőt hozzárendel az élek halmaza egy-egy eleméhez. Ezt a meghatározást „puskáztam" Szász Gábor 1989-es tankönyvéből.

A **rendszert** képszerűen szintén gráfnak, hálónak tudom elképzelni, amelyben vannak csúcsok (pontok, alapelemek vagy alkotó elemek) és vannak élek. A gráftól megkülönbözteti, hogy folyamatokat, belső és külső kölcsönhatásokat jelenít meg.

A gráf és a háló villamossági kifejezéssel élve vonalas rendszert alkot vagy vonalasan rögzített viszonylatokat tartalmaz. Van ennek párhuzama: az alkotó elemek közti nem rögzített, „statisztikus kapcsolatokkal" működő rendszer, amire a hormonális vagy gáz-szerűen vagy folyadékszerűen működő rendszert szokás példaként felhozni (a rögzített pályás idegrendszerrel szemben).

Probléma felvetésemben a rögzített kapcsolatokat megjelenítő gráf vagy háló szemléletesebb képzetét használom (legalábbis első lépcsőben) - bár tudom, hogy az emberi kapcsolatok sok tekintetben a hormonális vagy gáz stb mintájúak, és nem mindig a rögzített vezetékes minta szerint modellezhetők. A hatóságok, például adóhatóság viszont éppen a kötött pályás elvű kapcsolatot tartja az adóalanyokkal.

Problémafelvetésem tehát a rögzített és a hormonális mintájú rendszer megfogalmazására egyaránt irányul, de jelen állapotában csak a háló képzetére hivatkozok (csúcspontokban a személyek és köztük lévő kapcsolatok). Ezt a sémát próbálom a már vázolt módon axiomatikusan vázolni a

- pont
- halmaz
- háló
- rendszer

absztrakciós láncolat mintájára valahogyan

- **személy**
- **halmaz**
- **háló**
- **rendszer**

láncolatban.

LEGALÁBB 3 SZINTET MEGKÜLÖNBÖZTETVE A RENDSZEREKBEN: FIZIKAI, BIOLÓGIAI, TÁRSADALMI

- A hagyományos matematika egyértelműen vagy teljes mértékben a szervetlen világ jelenségeinek szintjén alkalmazható - szinte közvetlen átmenetet látunk a logika, halmazelmélet, hálóelmélet, rendszerelmélet ívén (felülről kompatibilis fogalmi építkezésben)
    - de az élet, az élő világ sajátságainak absztrakciója nem jelenik meg benne
- A „társadalmi matematika" a személyre mint alapelemre épülő rendszermodellre azért nem jó kifejezés, mert arra asszociálunk, hogy akkor merev számokat csinálunk az élő emberből. Válasszunk hát másik elnevezést (előbb utóbb sikerülni fog találó elnevezést alkotni), és soroljuk a sajátosságait:
    - a megismerő alany önreflexiója (a személy fogalmára építhető deduktív axiomatikus rendszerben)
    - a személyi lét „nem szorítható meg", nem csonkítható mint a rendszer alapelemére gyakorolt rendszer általi ráhatás következtében
    - itt is megszámolhatók az emberek (de nem ez tartozik lényegükhöz)
    - ……

A **gondolkodó, megismerő alany lehet közös** a szervetlen, az élő és az emberi szintű jelenségek logikai kezelésében, rendszermodellezésében – nem pedig a megismerés tárgya. Tehát ha a vizsgált rendszereket választom szét azok ***tartalmi*** szintjei szerint (fizikai, biológiai, emberi jelenségek), akkor lehet élesen megkülönböztetni őket oda-vissza átjárhatóság nélkül.

A RENDSZER MODELLEK HÁROM ALAPVETŐ SZINTJÉN AZ ELTÉRŐ TARTALMI SAJÁTOSSÁGOK

A **rendszer fogalom** a XX. században kap nagy szerepet a rendszerelmélet keretében. A szó korábban is használatos volt, az élővilág rendszerezése évszázadokkal előbb elkezdődött elég szigorú fa szerkezetű törzsfejlődési rendszersémában, de magáról a rendszerezésről, a rendszer elméletéről korábban tudtommal nem beszélhetünk (megkülönböztetve a leírási rendszerezést és a leírt jelenségekben felfedezhető rendszereket).

A rendszerelmélet szerinti rendszer pontos meghatározása változó, legtöbbször elhanyagolják, csak a szövegi környezetéből, az adott fogalmazásban megnyilvánuló alkalmazásából lehet rá következtetni. Nem definiált alapfogalomként kezelik általában.

Mindenesetre

- **az élettelen, élő és társadalmi rendszerek sajátságai** egymásból közvetlen le nem vezethetőségének tétele (a közös vonatkoztatási rendszer lehetőségének kizárása) a rendszerelmélet nagy tekintélyének, Ludwig von Bertalanffy-nak fontos megállapítása. [22]
    - szembeszökő sajátságokkal találkozunk, ha például e különböző szintű rendszerek alapelemeit nézzük. Meglepőnek, de természetesnek tűnik, hogy ha a személyre épülő

[22] Egészen sajátos stílusban fogalmazott Kenneth Boulding amikor a nyolcvanas években Magyarországon járt, és érkezése után a METESZ székházban amerikai környezetvédőként az autók nemi életéről kezdett beszélni, majd a megdöbbenést tapasztalva a talányt megfejtette a következőképpen: Nem a roncsautó telepek szaporodásáról kellene értekezni, hanem az ember felelősségéről (mert csak az autó tervezőjének, gyártójának, használójának van nemi élete, azaz tekinthető ebben az összefüggésben felelős cselekvőnek). A hatás kétségtelen volt, az akadozó, tétova fordítás ellenére.

rendszer alapelemének sajátságát hangsúlyozzuk, miszerint a személy önmagában való, megismételhetetlen, értelmes és szabad akaratú, akkor a személy (vagy a jelentésében hozzá közel álló lélek) definíció szerint nincsen alávetve a faji örökletes determinációnak, míg a biológiai test teljesen. Ha a szabad akaratot tekintem, akkor ezen szempontból nyilvánvaló, hogy a személy egyáltalán nincsen alávetve a faji determinációnak (a szabad akarat tényleges területén). Ezzel összhangban van az önmagában valóság és az egyediség szempontja is.

- **példák az élettelen, élő (és azon belül a társadalmi) rendszerek sajátságaira**
  - **élettelen** rendszerekre jellemző
    - a struktúrák kopása, lebomlása, az eróziós folyamatok, entrópia növekedés
  - az **élő** rendszerekre jellemző
    - az élő viselkedés (divatosan szólva a rendezetlenséget jelentő entrópia csökkenése)[23]
    - ***faji meghatározottságú egyedi reprodukció*** (a változatlan vagy változó, azaz mutáns reprodukció)
      - a rendszer elemek reprodukciója kapcsán merül fel a rendszer egészének reprodukciója mint tárgyalható folyamat
    - aktív önszervezés minden szinten (sejtszervek, sejt, szerv, szervezet-egyed, csoport, faj, ökológiai összesség)
    - az evolúciós mozgás faji és ökológiai szinten
  - **az ember személy elvű sajátosságai**, emberi közösségnek a személy elvűségből adódó sajátosságai
    - *a **faji meghatározottságnak alá nem rendelt**,*
    - a személy fogalmával leírható szellemi-lelki lét
      - önmagában való lényegi-szubsztanciális lét,
      - megismételhetetlenség,
      - érzelmileg motivált értelem,
      - hit által fegyelmezett felelősen szabad akarat
    - *a **szabad akarati sajátság** több lépcsőben tovább kibontható:*
      - **oksági láncot módosítani képes** (indítani, változtatni, leállítani) bizonyos körben (ez elmondható minden élőlényről – talán itt, az élőlényekről szólva felötlik Leibniz monászainak gondolata),
      - az embernél az oksági láncok tudatos befolyásolása kultúrafüggően betöltött szerepkör (felelősségi, erkölcsi, céltételezési és általában vett szabadságkultusz)

---

[23] Nagyon távolinak hangozhat, de számomra érthetetlen ez az entrópia fogalommal való élés. Gyanúm szerint ez egy mechanisztikus gondolkodás szülte megközelítés és alapvetően elégtelen**. Leibniz monádok elmélete sokkal érdekesebbnek tűnik, amennyiben bevallja, ha valamit nem ért, ha valamit levezethetetlen alapjelenségnek érez.** Az entrópia csökkenéssel-növekedéssel kb annyit lehet megállapítani az életről, mint amikor a kutyát 20 liter vízként definiálják. Igaz amit állítanak, olyan módon, hogy a kutyában van víz, talán átlag 20 liter. De ettől még semmit nem mondtunk a kutya sajátosságairól. Ugyanez a helyzet, ha az entrópiával közelítenek az élethez.

Mennyivel fantáziadúsabbnak tűnik az éter-elmélet felől közelíteni. Arra gondolok, hogy a fotont örvénytestnek felfogva a foton kibocsátása, hullám vagy részecske természete, elnyelődése vagy az elektron pályája az atommag körül felfogható az örvénytest alakváltozásainak, egyik stabil állapotból a másik stabil állapotba való átbillenésének. És akkor az élet talán ezeknek az elemi szintű rezgéseknek stabil állapotok rendszerébe való rendeződése, a halál pedig a rendezett állapotok kártyavárként való összeroppanása – amiről édeskeveset mond az entrópia számolgatás.

A jelen dolgozat szempontjából azonban csak az érdekes, hogy szervetlen világ fizikájával, fogalmi eszközeivel sem a biológiai sem a társadalmi élet sajátosságai nem ragadhatók meg.

        - a **felelősség, lelkiismeret** abszolútumig feszített lelki autonómia
        - a **hit**, de nem mint a bizonytalan tudás pótszere, hanem mint elhivatottság, mint céltételező és célkövető, lelki összerendező képesség – aminek különböző kulturális megvalósulásai vannak
    - ***társadalmi szinten közösségi önszabályozás***
        - szokások, rutinok
        - társadalmi intézmények
        - családi, közösségi, nemzeti, birodalmi stb szintű önszerveződés
            - korunk nagy dilemmája, hogy mennyire kell sablon mentén elképzelni az emberiség társadalmi életét, útját, változásait
            - a XX. század tipikusan a globális sablonnak tekintett minták bármi áron való követését hangoztatták
            - a család, a nemzet mint közösségi forma azért került ismételten megszorításra, mert úgymond ha nem mindenki él családban, nemzetben, akkor azok nem univerzális formációk, tehát az egyenlőség-egyformaság jegyében el kell tűnniük, erodálódniuk kell (és ha ez a helyzet, akkor minél hamarabb)
            - holott ezek vívmányok a nagy átlaggal vagy éppen az atomizálódott határesetekkel szemben is
            - tehát ha a magyar nemzeti identitás nem sajátja minden eszkimó és néger törzsnek, nem sajátja az amerikai kontinens bevándorló országainak, azért számunkra megőrizhető (és nem feltétlen mint fejlődési képtelenség, de nem is feltétlen mint valami egyedülálló dicsőség – hanem mint olyan sajátosság, ami hozzánk tartozik)
            - aktuálpolitizálási szándék nélkül ezért nem értem a vitát, hogy nekünk köztársaságnak kell lenni és nem magyar-országnak (vagy ha anyajegy van az orromon, akkor le kell vágni az orromat vagy mindenkinek odaillesztení egy hasonlót?)

Amint jeleztem, hosszú idő alatt formálódtak meg gondolataim, elsősorban mint kérdések, és válaszok híján mint általam összerakott sejtés-mozaik. Folytatva a rendszerről való általános gondolatokat:

- a **rendszert alkotó elemek kölcsönhatása** rendszeren belüli és kívüli viszonylatokban, ami sokkal többet jelent mint a gráfokban szereplő viszonylatok, az élek a csúcspontok között
- **rendszer szintek elkülönítése** és külön kezelhetősége, különböző sajátságaik, funkcióik megállapíthatósága szerint
- **folyamatok megnevezése, alakítása, kezelése,** tehát a rendszer elemeinek időbeli változása, viselkedése
    - zárt és nyílt rendszerek
    - a rendszer belső struktúráiból és külső kényszereiből adódó folyamatok
    - a **kibernetika** a maga visszacsatolásaival és általában logikai „berendezéseivel” mindenképpen a rendszerek elméletéhez tartozik, a rendszerelmélet korai fejezetének tekintendő
    - **az informatika** megint más név alatt, de a számítástechnikával mint célszerű eszközzel (programozás, a szabályozás-vezérlés-irányítás kiforrott meghatározása, illetve kezelése) is a rendszerelmélethez köthető - más néven mondhatnánk szabályozás-elméletet is (a kibernetikából való továbblépésnek tekinthető).
    - A **szabályozás elmélet** kifejezést

    - megtévesztően csak **természettudományos** értelemben szokásos használni. Nem tárgyalt evidenciának tekintve a szabályozó alany és a szabályozott folyamat viszonyát.
    - **Társadalomtudományokban** viszont a szabályozáselmélet döntő kérdése a **szabályozó alany és szabályozott szerepkörök** elválasztása, amit még nem láttam tárgyalni (én évtizedek óta keresgélem). Ipari technológiában ez kevésbé fontos, mert ott egyértelmű, hogy nem a technológiai folyamat, berendezés az aktív szabályozási célkijelölő, a szabályozási eszköz kiépítő és kezelő stb (nem a befőtt teszi el a nagymamát). De társadalmi kérdésekben egyik ember a szabályozó, másik pedig a szabályozott. Nem olyan egyértelmű az elhatároltság, a szereposztások eloszlása, időbeli változása.
- **a rendszerről fogalmazott deduktív vagy induktív axiomatikus elméletek** technikailag, elvben jól elkülöníthetők egymástól mindhárom szinten, de nem szokásos a különbségtevés, ami talányos helyzetekben komoly szemléleti problémákhoz, elakadásokhoz tud vezetni – például amikor meg kell különböztetni valamely szervező csoport érdekét a szervezési általános elvektől, technikai kényszerektől.

- Ezután merül fel, hogy
  - az **eszmei, idealisztikus, általános személy fogalom alapulvételével** kialakítható rendszermodellek hogyan határozhatók meg, illetve
  - hogyan különíthető el tőle **a megfelelő induktív rendszermodell** (*amelynek már nem az eszmei személy az alapfogalma, hanem a megtapasztalható hús-vér ember, a jogrendszer konkrét jogszabályok szerint meghatározott alanya, a közgazdaság konkrét paraméterekkel leírható „végső alanya”, a „személyiség” stb*).[24]
  - Az eszmei személyre mint alapfogalomra építhető deduktív axiomatikus rendszermodellek **általánosan** is megfogalmazhatók, és **részrendszerként** beszélhetünk az ugyancsak deduktív axiomatikus jellegű jogrendszeri, alkotmányossági, közgazdasági sémáról, normativitásról, elvi elvárásról
    - – és párhuzamosan az induktív jogrendszerről, induktív alaptörvényről, induktív közgazdaságról stb (ahol elméleti sémát kell egyeztetni gyakorlati feltételekkel, adottságokkal, tényekkel)
      - *amelyek kész inputként használják fel a deduktív axiomatikus rendszermodellek feltételezéseit, pontosabban szólva alapvetéseit, módszereit, különböző formájú kifejezések közti átjárást lehetővé tevő azonos (egyenértékű) átalakítási műveleteit, az absztrakciót szűkítő-tágító eljárásait, következtetési mintáit*

---

[24] Mikola Sándornak A fizika gondolatvilága c. könyvének az időről szóló fejtegetéseit olvasva úgy tűnt, hogy találtam egy jó példát a deduktív és induktív fogalmak olykor párhuzamos, de alapvetően külön természetű voltára

„Természetszerűleg felmerül a kérdés: miért nem választ a tudomány más időegységet, például a Hold vagy a Föld keringési idejét? Nyilvánvalóan azért nem, mert nincs semmi alapunk, amelyen állva ez időegységek változatlanságát meg lehetne állapítani. Sőt bizonyos, hogy ezek az időközök, még több ingadozást mutatnának. Amellett még az is baj volna, hogy e jelenségek kevésbé figyelhetők meg, mint a Föld tengelyforgása, illetőleg ennek következményei.” - Tehát, tehetem hozzá mint olvasó lehet az idő fogalma deduktív is, mint mértékegység nélküli „egységnyi” idő, de ha konkrétan akarjuk megmérni, egységnyi változáshoz viszonyítva megadni a mértékét, akkor induktív?! Nézzük a hosszmértéket. **Egységnyi sugarú kör, az deduktív meghatározás. Az egy méter sugarú kör viszont már a párizsi méterrúdhoz van viszonyítva, vagy egyéb megmérhető, ellenőrizhető etalonhoz.**

<u>Mindezen szempontok érvényesítendők a társadalom-tudományok közt elsősorban a közgazdaságban</u>, jogban, politológiában (a szerintem tudománynak tekintendő politológiában – ami természetesen nem azonos a mostani szóhasználat szerinti sajtóelemzéssel)

A rendszermodell jellemzők értelmezhetők a fogalmak világára is

- szemléletes példa az ősrobbanás modell evolúciós, kibomló, kifejlődő folyamatot modellező volta
- és elgondolkodtató a hasonló modellek hosszú sorozata a tagolatlan őskijelentéstől kezdve a modern deduktív és induktív axiomatizmusig terjedő fogalmi fejlődési folyamatban (ide értve például az ősrobbanás elméletet mint egy igen komplex és részleteiben is kidolgozott fogalmi rendszer modellt).

A SZEMÉLY MINT IDEA FOGALMA[D]

A személy definíciójának megfogalmazása nehézséget okoz, mert mint később ki fog derülni, a gondolkodásunk általánosságban „túlegyszerűsödött", bizonyos értelemben a használhatóság határáig erodálódott a gondolkodásunk az utolsó évszázadokban – már ami az idealisztikus, ontológiai, az embert a világmindenség részeként tekintő szemléletet illeti. Ennek ellentmondani látszik a természettudományos felismerések, technikai gazdagodás szinte tűzijátéka. Azonban az emberi önkép fogalmi módszertani alapja szinte végzetes félreértésekkel terhelt.[25]

A deduktív és induktív axiomatikus fogalom-rendezési (fogalom-alkotási) módszer igen erős absztrakció eredménye. Ezen absztrakció a valóság közvetlen, megtapasztalható élményszerűségétől az összefüggések megragadása érdekében vonatkoztat el. Az egésznek akkor van értelme, ha az elméleti eredmények birtokában végül mégiscsak vissza juthatunk konkrét létünkhöz.

Az emberi személy a klasszikusok szerint is (főleg a skolasztikusok hangsúlyozták) nem szakad el a fizikai-biológiai léttől (az ember mint személy nem válik szemléletünkben sem testetlen angyallá). De hogy megérthessük létünket, annak különféle vonatkozásait, annak megismerési, gondolkodás-technikai feltételei vannak. Az európai kultúrában az emberi filozófiai-tudományos igényű megismerés műfajilag alkalmazza

- régi szóval az **ideák rendszerbe épített megfogalmazását (deduktív axiómákból kiindulva)**
- és ezen rendezett ideák alkalmazásával a fontosnak, **döntőnek vélt tényekre épített fizikai, biológiai, társadalmi elméletek megfogalmazását (induktív axiómákból kiindulva**).
- amely induktív elméleteket aztán a mérnöki gyakorlatban jól lehet használni az ember mint aktív közreműködő által „teremtett" (de mondjuk alkotott) eszközökben

---

[25] A személy fogalmának összefoglalását, főleg mint idealisztikus, deduktív rendszer alapelemének megfelelő definiálását nem találtam az interneten. Egy viszonylagos áttekintést nyújt a katolikus lexikon szócikke. De inkább történelmi, semmint logikai szemléletű. http://lexikon.katolikus.hu/S/szem%C3%A9ly.html

- ide értve jelen dolgozat esetében egy újabb pontként a társadalmi (szűkebben közgazdasági) rendszereket is, azokról szóló idealisztikus axiomatikus modellek, induktív axiomatikus elméletek és a megvalósított, tudatosan befolyásolt társadalmi rendszereket (adórendszer stb).

Ezen megfontolások alapján az ideák megragadására, megfogalmazására, válogatására való törekvés végső soron nem jelenti a valóságtól való elszakadást, hanem éppen a valóságban az eredményes cselekvés eszközeinek gyarapítására, megalapozására való legáltalánosabb gondolati alapokat (egy ismeretelméletileg elengedhetetlen lépésként, előfeltételként).

Más szóval a személy absztrakciójának alapul vételét a társadalomtudományok és köztük a közgazdaság elmélet elengedhetetlen ismeretelméleti módszertani szükségszerűségének, követelményének (amolyan elsődleges fogalmi lépésének) látom[E].

BOETHIUS

Boethius előtt is használatos volt a személy mint kifejezés (görögöknél a szerep jellemét hangsúlyozó színházi álarcként, rómaiaknál pedig a jogban kodifikált társadalmi szerep jelöléseként). Tehát ennek a szónak korábban merőben más jelentése volt a görög színházaktól kezdve a kereszténység előtti római jogon át az újplatonistákig. Elfogadott vélekedés, hogy az ebben a jelen problémafelvetésemben is használatos értelemben Boethius használta először a személy fogalmát a Filozófia vigasztalása című kivégzése előtti búcsúlevelében (*Kr u 524*):

- **egyedi -** önmagában megálló (ettől még lehetne sorozatban sok is belőle, szubsztancia típusú fogalom, Arisztotelesz szubsztanciális kategóriáját idézi)
- **megismételhetetlen –** definíció szerint nem lehet belőle sorozat a test klónozásával sem, mert ami fizikailag, biológiailag megsokszorozható, az nem tartozik a személy idea fogalom megismételhetetlensége alá – az idea nem ismételhető már Platónnál sem ha jól tudom, az nem egy sorozatban előállítható kellék (nem az árnyékvilág része)
- **értelemmel rendelkező** – (vagy inkább ***ésszel gondolkodó***, a világ egészéről, a teljességről és abban önmagáról gondolkodó)
    - amennyiben az értelmet a véges valóságról szóló oksági gondolkodáshoz kötjük,
    - az észt pedig (mint ahogyan sokan értelmezik) ennél tágabban, a világmindenség határfogalmát is tudomásul vevő elmélkedéshez kapcsoljuk - amint állítólag szent Tamás tette *Kr u 1200-as években*, és ahogy egyes mai filozófus oktatók teszik a magyar szavak jelentésének elhatárolásában (de Boethius jó fél évezreddel a skolasztikusok előtt élt és fogalmazott, tehát ez a különbségtevés az ő korában talán még nem volt ismeretes)
- **szabad akaratú** – erkölcsi értelemben ez mindenképpen az oksági meghatározottság (a mechanikus vagy inkább fizikai, természettudományos oksági meghatározottság) alóli mentességet jelenti, azaz a felelős cselekedetben megnyilvánuló szabad akaratként foghatjuk fel (mert az oksági determináltság nem fér össze a szabad akarattal)

OSZTHATATLAN

A személy mint személy fogalmilag eleve **oszthatatlan**.

Az ideák oszthatatlansága a görög filozófiai hagyományokra vezethető vissza eredetében, Arisztotelesznél is megmarad (a változásokban is változatlanként).

- Matematikában - az axiomatikus fogalmi rendszerek mintaképeként szolgáló euklideszi Elemek c. munka első sora megállapítása szerint: „pont az, ami tovább nem osztható” (*Kr e 300 körül*). A pont helyzete más pontokhoz viszonyítható, belőle alakzatok építhetők fel, esetenként a pontok (vagy nevezetes pontok) megszámolhatók.

A **természettudományokban**, és itt elsősorban a **fizikában** kb kétezer évvel később kezdett elterjedni az axiomatikus gondolkodás. Mechanikusan a matematikai példát másolni nem lehetett, kétezer év után érlelődött meg a módosított, alapelemként a tényeket és az elméleti törvényszerűségek megfogalmazását egymáshoz illesztő induktív axióma (Várkonyi Hildebrand könyvében hosszan részletezi az indukció meghatározásának kétezer éves fejlődését, változását, vajúdását). Ismert induktív axiomatikus alapelem példájaként említhető

- a mechanikai tömegpont Newton axiómáiban (*kb 1687*) - A kiterjedés nélküli tömegpont néhány fizikai mennyiséggel jellemezhető: helyvektor, tömeg, sebesség, gyorsulás
- ideális gáz tömegpontja (*kb 1850*) - kiterjedés nélküli, nincs köztük kölcsönhatás, fallal rugalmas ütközés (nyomás)
- Az élet oszthatatlan, pontszerű alapelemének ideájával Leibniz próbálkozott élete alkonyán, 1710-es években (monaszok), de nem vált sikeressé a kezdeményezése[26]. Próbálkozott ő a kettes számrendszerű számítógéppel is, ami 200 évvel utána általánossá vált.

A monaszok (az élet tovább nem osztható elemi tényezői) egyelőre arra mutatnak jó példát, hogy a gondolkodás történetében tartós (sokezer éves) erőfeszítés az axiomatikus rendszerek alkotása és azokhoz a megfelelő, a lehető legáltalánosabban értelmezhető alapelemekre törekvés – az élet, az élőlények sajátosságai területén is.

A XX. században általánossá vált a viszonylagos módszertani megközelítés: legalább adott vizsgálat számára oszthatatlannak tekintett alapegységek választása, kijelölése. Ebben a megközelítésben Leibniz is helyesen járt el a maga korában az élet elemi összetevőit keresve, bár az általa szorgalmazott természettudományos alapelemet (mert a monaszok lettek volna a végső oszthatatlan energia egységek, későbbi szóval kvantumok is az ő elképzelése szerint) az idő minden valószínűség szerint meghaladta (eddig nem nagyon tudott mit kezdeni vele)[27].

Az induktív és a deduktív axiomatika ismeretelméleti okból való egyértelmű, sarkos szétválasztása a jelenkor eredménye (ezt Leibnizen és monászain nem lehet számonkérni). Ha meg is történt mára az egyértelmű szétválasztottság, nincsen szem előtt, nem oktatják, nem tárgyalják, nem vált közkeletű evidenciává – pedig a társadalomtudományokban tragikus következményekkel jár a hiánya. A személyre mint alapfogalomra épülő „deduktív

---

[26] A gondolatbeli matematikai és a kiterjedt fizikai pontoktól eltérően a monaszok oszthatatlan, egyszerű, nem anyagi „erőegységek” (*forces primitives*), metafizikai pontok (*points metaphysiques*). - Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 223-231. o

https://hu.wikipedia.org/wiki/Gottfried_Wilhelm_Leibniz#cite_note-Ny.C3.ADri-1

[27] A monászok a természet igazi atomjai, a dolgok elemei, örök, állandó létezők, természetes úton nem pusztíthatók el. Továbbá a monászok alaktalanok, mégis állandó belső változásban vannak. A monászokban végbemenő állandó belső változás a percepció. Minden monász az univerzumot a saját nézőpontjából ábrázolja, ezért a monászok különböznek egymástól: nincs a természetben két egyforma monász. S bár ismerik egymás állapotát, nincsenek ennek a tudatában. A monászok testetlen automaták.

Minden monász egy kis univerzum („nincs ablaka” a másikra); a mindenség élő tükre, tevékeny és szabad, a tökéletességre tör. Mivel a monászok „gondolkodó metafizikai pontok”, ezért minden monász elgondolja, vagyis fogalmilag reprezentálja a teljes univerzumot

https://hu.wikipedia.org/wiki/Gottfried_Wilhelm_Leibniz#cite_note-Ny.C3.ADri-1

axiomatikus rendszerelmélet", a személy és közgazdaság kérdésének tárgyalásához be kell látni, hogy szükség van ezen ismeretelméleti alapok tekintetbe vételére.

A LÉTEZÉS TELJESSÉGE, KÖZÖLHETETLENSÉGE

- **valami módon a létezés teljességével rendelkezik a személy, mint ami a faji meghatározottságnak, az oksági láncolatnak nincsen alá vetve**. Ezt a tételt sokan megkérdőjelezik, miszerint a létezés teljessége egyesek szerint csak Istent illetheti meg, mások szerint csak létező valóság totalitását (teljes halmaznyi egészészét). Tudomásul véve bármelyik véleményt hangsúlyozom, hogy itt nem az isten abszolút vagy a világmindenség totális teljességéről van szó, hanem a személy meghatározottságtól mentes oszthatatlanságáról, szabad akaratának kötetlenségéről van szó.

  A személy sem önmaga sem más által nem osztható részekre, nem analizálható, belső folyamatai nem térképezhetők fel (mert például oksági hatásláncnak nincsen alárendelve). Isten létének teljességéhez nem tudom, hogy ez hogyan viszonyítható (hacsak nem úgy, hogy Isten teremt, ember alkot Isten tökéletes, az esendő ember a jóra törekszik stb).

  Az a megfogalmazás, hogy Isten az embert saját képére formálta, valószínűleg nem az ember fajilag determinált testi megjelenésére vonatkoztatható, hanem (a személy fogalmának birtokában) személy létére (vagy régebben talán lelki létére). A személynek az oksági lánc általi meghatározottság alóli mentessége a szabad akarata mértékéig felfogható olyan sajátságának, amiről mondható kis elhanyagolással, hogy Isten a saját képére formálta. De fel sem merül, hogy ebből az ember istenisége következne (amint azt több filozófiai irányzat is megengedi magának).

- **közölhetetlen** a személyi lét a maga teljességében, mivoltában. Ennek ismeretelméleti oka van. Emlékeztet Arisztotelesznél a szubsztancia és az akcidensek különbségére. Az akcidensek megtapasztalhatók, de a lényeget nem fejezik ki. A szubsztancia a lényeget nevezi meg, de közvetlenül nem tapasztalható meg. Az emberi elme, gondolkodás feladata a kettő között kapcsolatot teremteni, fenntartani, alakítani.

  Más oldalról Gödel nemteljességi tételére is utalni lehet. Ennek a tételnek a lényegét úgy is megfogalmazzák, hogy egy n-ed fokú rendszert csak (n+1-ed) fokú rendszerben lehet megoldani, kezelni (itt egyenlet rendszerekről van szó). De a gondolat általánosítása ősidőktől ismert, miszerint az ember maximum a saját szintjén tud cselekedni, gondolkodni. Ami efölött van az az isteni szféra, amit az ember maximum meg tud nevezni, fel tud tételezni, de nem térképezheti föl.

  Ember számára a másik ember vele egyszintű, tehát a másik ember mint személynek a megismerése, az ismeret közlésének is elvi akadályai vannak, mert az logikailag is lehetetlen. Ha mégis megpróbáljuk, akkor a másik embert fékezzük szabadságában, személy létében (mintegy lefokozzuk).

  Tehát ideát csak meg lehet nevezni, de részleteiben nem közölhető, nem írható le. Ami leírható, az már nem idea?! A leírás alatt itt definíciót értek, hanem a működésének, hatásláncainak leírását, jellemzését. Az ember a környezetét, a fizikai és biológiai világot vizsgálhatja, arról leírást készíthet, sőt manipulálhatja. De a másik emberrel mint személlyel ezt nem teheti meg, mert akkor annak szabadságát, önállóságát sérti.

OKSÁGNAK NEM TELJESEN ALÁVETETT

- **Téren-időn** kívüliség**,** sőt bizonyos értelemben az **oksági láncon kívüliség**. Nem csak

ismeretelméleti (és lételméleti) okból, hanem valószínűleg azon kívül is helytálló megállapítás (például erkölcsi-jogi tekintetben). De az ismeretelméleti indoklása mindenképpen emlékeztethet az előző lételméleti pontokra (oszthatatlan, teljesség, közölhetetlenség). Azonban ez az ismeretelméleti elhatárolás, megközelítés találkozik a személy és test közös valóságával is (ami nem csak társadalomtudományi vonatkozás), valamint a személy és társadalmi alany közös valóságával is (ami viszont már alapvetően társadalomtudományi vonatkozás – lásd később az embernek személy – alany – egyén „vetületekben" való tárgyalását). Lehet azt mondani, hogy ez nem önálló szempont, mert a szabad akaratból következik, azonban a problémafelvetés fázisában érdemes lehet önállóan szerepeltetni.

    - az **oksági láncon kívüliség** másként fogalmazva azt jelenti, hogy bizonyos esetekben oksági láncot megállíthat, módosíthat, indíthat (befolyásolhat) szabad akaratából következően (divatosabb szavakkal kreatív, innovatív, egyszerűbben szólva alkotásra képes)

- **vitalitással rendelkező** (életképesség, elevenség) - A vitalitás a Leibniz által használt pontszerű monaszok[28] fogalmához is hozzá tartozott, a vitalitás eltérő módon ősidők óta önálló ismérv, amely jellemző az emberre.[29]

- **érzelemmel rendelkező,** illetve érzelmeit megélő (*ez talán a hagyományos megfogalmazásokból leginkább kimaradó szempont .... talán éppen a nyilvánvalósága miatt - abban az értelemben, hogy az érzelmeinket átéljük, megszenvedjük, kevésbé tűnik absztraktnak mint az értelem vagy a tőle később elkülönítetten tárgyalt ész, de az érzelmi kultúra, minőség éppúgy az ember mint személy sajátos jellemzője, akár az értelem vagy ész, a megismételhetetlenség, magában valóság, szabad akarat stb*) – Descartes például emblematikus megjegyzésének értelmébe (gondolkodom tehát vagyok) élete során előre haladva mindinkább bele értette a lét meghatározásaként végső soron az emberi megnyilvánulások teljes körét, az érzelmet is (amit a közvéleményben nem vesznek tudomásul) – külön megnevezése tehát indokolt, e példán szemléltetve is.

- **önszervező és együttműködő** - Talán következik az önszervezés és együttműködés az előzőekből, de társadalmi kérdések felől igen fontos, mert kiteljesedésében, megnyilvánulásában a személy a társadalmi környezettől erősen függ – megemlítése az együttműködést leértékelő XX. századi diktatúrák alatt élő tömegemberek máig el nem oszlott szemléleti köde miatt aktuális a félreértések elkerülése végett. A szubszidiaritás gyakorlati elve az önszervező minőséggel jól összeillik. A lényege szerint együttműködő megállapítás pedig éles kontrasztban van az „ember embernek farkasa" stb közkeletűvé vált frázisokkal.

- **nem tékozló ura természeti környezetének**, hanem éppenséggel letéteményese bizonyos funkciók betöltésének a természet (világmindenség) egészében. Ezt a kitételt ugyancsak a mai közfelfogás, a mai kétségek teszik aktuálisan megemlítendővé. Időnként fontos társadalmi döntéseknél teljes a tanácstalanság, hogy miként viszonyuljanak az ember szerepéhez a világmindenség egészében illetőleg közvetlen véges környezetében. És itt

---

[28] monád - minden létező alapja, az oszthatatlan tökéletes egység (a görög filozófiában); a világ egyedi és oszthatatlan szubsztanciája (Leibniz szerint); gör monasz, monadosz 'egység, egyedülvaló' < monosz 'egyedüli, egyetlen' < proto-indoeurópai *men- 'kis, kicsi(ny), apró, elszigetelt, elkülönült'

http://www.szomagyarito.hu/szocikk.php?id=583

[29] A **monasztikus** (a görög: μοναχός, monachos szóból származó μόνος, monos, mely jelentése "egyetlen, magányos, egyedül") - https://hu.wikipedia.org/wiki/Monasztikus

szembe kell nézni azzal, hogy léténél fogva, a világmindenség részeként az ember sajátos helyzetéből, szerepéből következően az embernek ontológiai erejű azaz ontológiailag kétségtelen kötelességei és lehetőségei vannak a világmindenségben a rajta kívül álló természettel mint környezetével szemben, a maga létezésének léptékében. Az ember tehát lényege szerint nem lehet eleve tékozlója a természetnek, sem pedig helyzetével visszaélő, felelőtlen ura. Lényege szerint viszont felelőtlenség a részéről az is, amikor sajátos szerepét megtagadva nem kívánja ellátni „hivatását" a világmindenségben.

A HIT EGY LÉNYEGI EVIDENCIA

- **hite van**. Mit érthetünk ismeretelméletileg és ontológiailag a hit alatt? A hit mint sajátos emberi képesség, lehetőség, „kötelesség", elhivatás? - A *hit a szubsztanciális és akcidentális kategóriákat megkülönböztetni képessé vált, abból további axiomatikus építkezésre képes, ebben az építkezésben erkölcsi elhivatottságot is érvényesítő ember beállítódottsága* - a tulajdonképpeni európai kultúra csúcs-teljesítménye, iránytűje és mozgatója.

  A kereszténység által felvállalt, hangoztatott hit tehát nem a tudatlanság bizonyság-pótlási eszköze, nem a megkérdőjelezetlen tekintélyre alapozó fatalista magatartás útja. Hanem egy akkor már 300 éve hellenisztikus államban az értelmi gondolkodásra, ellenőrzött-rendezett fogalomkezelésre képessé vált emberi lét ars poetica jellegű megkoronázása. Képletesen szólva a tudás és az erkölcs tudatos, kockázatokat is felvállaló eltökélt közös törekvése. Az egyes emberek kétségtelen vállalásaiban. Nem kivételek és esendőségek, vargabetűk nélkül. A hit az emberi lét megértett és átélt szabadságát és erkölcsi felelősségét egyaránt felvállaló életszemlélet, szemléletbeli irányulás vállalása – akár az egyedi élet feláldozása árán is (oroszlánok, betegségek stb-stb ellenében is). A hit a szofisták utáni korszak lelki-szellemi útkeresésének, építkezésének betetőzése (vállalt életformája). És nem utolsó sorban a hit a közgazdaságban a fiziokratákkal kezdődött modern gazdasági fejlődés lelki-szellemi kultúrális motorja. A szörnyűséges hibák, tévelygések ellenére – amiket a hit iránytűjével élve tudunk kritika alá vetni…..
- Még tovább menve a szeretet (amit ma oly sokan keresnek fogalmi tájékozódásukban) a hit kultúrájának központi értéke.

SZEMÉLY ÉS TÁRSADALOM

Személy és társadalom

- A személy elvű lét együttműködő - egyúttal társadalmi közösségi létet jelent
- A személy kiteljesedése a társadalom végső alanyának ideája (jog, közgazdaság stb)
- A személyt eredendően elvi ontológiai, politikai felelősség/szabadság kötelezettsége terheli, illetve illeti meg a társadalmi önrendelkezésben
- A személyi mivolt egyik (vagy „a") társadalmi közösségi *kiteljesedési módja: a családon, különféle kisebb közösségeken túlmenően a nemzetben való lét* – és viszont: a nemzetben való lét a személyi elvű lét számára képzelhető el. Nem kell ennek a kijelentésnek oly mértékig univerzálisnak lennie, hogy ha van egyetlen (vagy több) kis emberi közösség a Földön, amely nem tartozik nemzeti keretbe, akkor kétségbe vonható legyen – ugyanis nem a másik esetleges állapota tekintendő kényszerű korlátnak … hiszen a cél a lehetőségek kiteljesedése … hitbéli vezérléssel.
- A személyekből álló közösség alkotmányának (közösségi akaratának, összhangjának)

elsőrendű alapelve, hogy a személy elvűséget, a személyi státuszt meg kell neveznie, érvényesülésében segítenie kell, védenie kell – *a személyek által alkotott, a belőlük épülő alkotmányos közösség érdekében is (kölcsönös visszacsatolás személy és alkotmányos közössége között)*

SZEMÉLY ÉS INTÉZMÉNYEK

A logikában és a matematikában egyszerűen átlátható elv az egyenértékű vagy azonos átalakítás elve. Tehát a **logikai vagy matematikai művelet a tényt, a paramétert, a definíciót nem változtathatja meg, csak átrendezheti**.

Talán a deduktív axiomatikus rendszerelméletben is értelmezhető az azonos átalakítás elve egy fontos, sajátos szempontból, miszerint a rendszer struktúrája, intézményesedése, működése a személyt nem változtathatja meg olyan értelemben, hogy személy mivoltát nem veheti el. Hiszen az intézmények rögzült algoritmusok. De ezek az algoritmusok (többé-kevésbé mechanizált műveletsorok) csak addig fogadhatók el, amíg a rendszer alkotó elemének átlényegülését, személy mivoltának sérülését nem eredményezik.

Személy és társadalmi intézmények összefüggéséről vázlatos megjegyzések:

- A személy elvén tilos a rabszolga szerződés
- A személy idea-kategóriája jogon kívüli-felüli (régies elnevezéssel természetjogi kategória)
- A személyről szóló idea elvének jogi értelmezése a természetes személy alanyisága a jogban (*kevésbé érvényesül a természetes személyek mellett a természetes közösségek alanyisága a jogban mint elsődleges alanyiságok – szemben a jogi személyek másodlagos alanyiságával, legalábbis alapvetően ontológiai, alkotmányos kérdésekben*)
- A személy közgazdasági értelmezésének egyik lényegi kérdése a személynek a tulajdonhoz való viszonya (mint egyéni vagy közösség általi végső jogosult tulajdonos)
- A személy társadalmi intézményekhez való viszonyának lényegi kérdése a közvetlen személyes és közvetett társadalmi (közösségi) tulajdon rendje
- Személyes szerződés kötési szabadság (közvetlenül vagy közösségi képviselet által, a közösségi szabályok útján) kibontható, részletezhető a személy
    - a felelősen szabad akaratú létéhez való kétségbevonhatatlan jogából
    - a léthez való elvi jogból következik a társadalmon belül az önrendelkezés joga
    - az önrendelkezés jogából következik a szerződéskötés szabadsága (kezdeményezés, önérdekűség, felelősség, közreműködés, jogbiztonság, erőfölénnyel szembeni viszonylagos védettség, a szerződéses fegyelmet a szerződő felektől elváró társadalmi normát erősítendő társadalmi környezeti garanciaként a teljesítést lehetetlenné tevő külső hatás esetére a vismajor intézménye, modern időkben a fogyasztói státusz és más társadalmi szabályozási feltételek, a társadalmi szolidaritás méltányosságának védőhálója)
- A szerződéses viszony egy eszköz-használati modulja a pénzhasználat (amit a társadalom a pénzrendszere által tesz elszámolásokhoz alkalmas eszközzé)
- A szerződéskötési szabadságból következik, annak szegmenseként a személyes pénzhasználati (pénzben való elszámolási) jog és e jognak megfelelő pénzhasználati pozíció
- A pénzrendszer és intézményeinek igénybevételére szóló jog tehát egy többlépcsős hatáslánc következménye

- A pénzrendszer tehát mint szolgáltató rendszer, mint infrastrukturális eszköz rendszer másodlagos szerepű a pénzhasználat tulajdonképpeni elsődleges alanyi jogosultjaihoz képest, akiknek egymással való szerződéses viszonyaikhoz kell alkalmas eszközt szolgáltasson.

A SZEMÉLY ELVŰ LÉT ROMBOLHATÓ ÉS ÉPÍTHETŐ

- A személy elvű lét nem kikerülhetetlen, nem abszolút adottság sem az egyénnek sem a társadalomnak – (mindig lehet rosszabb)
- A személy elvű lét lerombolható
- A személy elvű lét rendezhető, megvédhető, kiteljesíthető
- A személy elvű lét a személyi elv szerint élni akarókon múlik
- A személy elvű lét egyik eszköze – hogy fogalmam legyen róla – hogy a kikerülhetetlen axiomatikus elvű társadalmi rendszer szervezésben a személy idea fogalmát alapfogalomként tudjam szerepeltetni

A SZEMÉLY ISMERETELMÉLETI HELYZETE EGY TÁBLÁZATBAN

Az emberi megismerés alanya csak az ember lehet ...[F]

a megismerés tárgya lehet	a megismerés tárgyának és alanyának a viszonya *az emberi megismerés és szabályozás kérdése*	
ember feletti világ	**tárgya** ↑ **alanya**	**a feltételező, megsejtő** (bizonyos értelemben hívő) „megismerés” lehetősége az ember felettiben, a felfoghatatlanban, az abszolútban, "isteniben", ahol megismerésről elvileg nem lehet szó az ember részéről, legfeljebb sejtésről, vélekedésről <<>> ebben a viszonylatban ha irányításról, szabályozásról esik szó, annak az ember legfeljebb tárgya lehetne (de nem alanya), és ha Isten embert teremtett szimbolikus értelemben vagy a szó közvetlen jelentésében, akkor ezt az embert küzdelmes, felelős szabadságra teremtette, nem gondtalan, felelőtlen létre
emberi világ	**alanya** ↺ **tárgya**	**vele-benne élő** megismerés lehetősége a „természettől adott” (!) szabadság, önreflexió, együttműködés, felelősség, erkölcsi normák, alkotás, kultúra, szép-igaz-jó területe <<>> egyrészt **az emberi jelenség a maga *lényegében* az ember által megismerhetetlen** (*lásd Gödel XX. századi tételeit*), tehát legfeljebb „csak” megélhetők az emberi lét sajátságai - ezért megkerülhetetlen alapvető kérdés az emberi személy minden más emberhez mért eredendő, „természetadta” szabadságának elismerése <<>> másrészt az emberi közösség kapcsolati szabály-rendszere időben előre haladva *kényszerűen "mind emberibb" és „mind tudatosabb” alkotás,* amelyért az ember és közössége felelősséggel tartozik <<>> az emberi személy és közösségei eredendő felelős szabadságának elvitatása minden más emberi személlyel és közösséggel vagy bármi egyébbel szemben (például úgymond "a" jogi személy, állam, tőke javára!) az embert *ember-alatti*, azaz állati lét, vegetálás felé szorítja.
szerves, élő világ **szervetlen világ**	**alanya** ↕? **tárgya**	**rálátó megismerés elvi lehetősége** **az objektív ismeretekre törekvés valamint az egyoldalú „külső”, a megismerésen alapuló irányítás, szabályozás „egyszerűen lehetséges” területe**

2000 körül fogalmazva, szóhasználata nem a „legfrissebb”

A RENDSZER[30]

[30] Ludwig von Bertalanffy szerint: „A rendszer egymással kölcsönhatásban álló elemek olyan együttese, amelyre bizonyos rendszertörvények alkalmazhatók. Az elem a rendszer olyan része, összetevője, amelyet az egész

gondolkodásunkra jellemző az ***alapfogalmakból*** való építkezés	ezekre az alapfogalmakra épülnek az axiómák (levezetés nélkül elfogadott alapfogalom és alaptételek) – halmazok, hálók, rendszerek
alapfogalom	például az eszmei (eszményi) matematikai **pont** – egy sajátos, de szemléletes és igen régi, bevált alapfogalom a klasszikus görög korban az **atom** fogalma is a tovább nem bontható fizikai pontot, elemi alkotó részt jelölte, amely megcsontosodott idővel, és a fizikai kutatások előrehaladását nem kísérte az elnevezés változása – így került sor a fonák helyzetre, hogy az atom szerkezetéről, alkotó részecskéiről beszélhetünk mára, az eredeti elnevezés etimológiailag azonosítható értelmének ezen vonásával (tovább nem bontható) ellentétesen a kiterjedés nélküli matematikai pont mintájára a kiterjedés nélküli, de tömeggel rendelkező **fizikai tömegpont** volt Newton fogalmi eszköze (alapfogalma) a matematikai halmazok tárgyalásában ugyancsak klasszikus fogalom használatát újították fel a halmaz **elemeinek** megnevezésében, hiszen valamely halmazt tárgyalva nem foglalkozunk a halmaz alkotó elemeinek belső szerkezetével (ez a szemlélet tehát áthatotta a görög kortól a filozófiai igényű gondolkodást, egészen máig tartóan) a XX. században relatív módon a témakörtől függően kerül kijelölésre tovább nem vizsgálandó, részeire nem bontandó alkotó elemként a „**fekete doboz**”, amelynek használatával lehet jelölni, hogy az adott tárgyalásban meddig kíván elmenni a részletek feltárásában az elemzés megfogalmazója (figyelmen kívül hagyva a fekete doboz esetleges belső szerkezetét, ez tehát a newtoni tömegponthoz hasonlatos logikájú fogalmi konstrukció, sokkal tágabb alkalmazásban) és a sorhoz tehető még az egyetlen kiterjedés nélküli fizikai tömegpontból keletkeztetett világ **nagy bumm** (ősrobbanás) elméletének kezdő pillanati pontja. Ennek az elméleti modellnek is szembeszökő az antik görög filozófiai legalábbis módszertani eredete, beágyazottsága
halmaz - elemek összessége	**elemek lehatárolt összessége** (ami nem feltétlenül végtelent jelent, hanem lehet pontosan meghatározott elemek összessége is, de lehet végtelen is) fontos fogalmak a vizsgálat szempontjából a **teljes és a részhalmaz** az alapfogalom (alkotó elem) megadása önmagában nem foglalkozik az alkotó elemekből építhető alakzatok természetével[31]

vizsgálata érdekében célszerű megkülönböztetni."
http://centroszet.hu/tananyag/szervezes%20JO/111_a_rendszer_fogalma.html

[31] https://hu.wikipedia.org/wiki/Axiomatikus_halmazelm%C3%A9let

<u>háló(zat)</u> [32] – halmaz elemei a köztük levő kapcsolatokkal (strukturált halmaz, gráfok) *a háló vagy gráf definíciójában a gráf céljai nem értelmezhetők, mert a cél folyamatot tételez fel*	az elemek közti kapcsolatokat is számon tartva, létesítve hálózatot kapunk *(a hálózat a matematikában nem mindig szemléletes alakzat, az algebrában képileg nehezen átlátható hálózatokról is beszélnek – a gráf a hálók közt képileg is szemléletes)* megkülönböztetve az egyféle sarokpontokból álló hálózatot a többféle eleműtől és többféle kapcsolatútól (rendszereknél hasonlóan)
hálózat és rendszer különbsége	**tárgyalva a hálózatokon belüli viszonyok alakulását, célszerűségét, értelmét, e viszonyokban leírható folyamatokat** - már kilépünk a hálózat (gráf) szemléletből, és átlépünk a rendszer fogalmába Tulajdonképpen ezzel az elhatárolással is lehet definiálni **a hálózat** (sarokpontok és közöttük levő élek) **és rendszer** (sarokpontok és köztük levő élek, kapcsolatok ***és folyamataik***) **különbségét**
<u>rendszer</u> - (A.) *alapelemek*	olyan **elemek és elemkapcsolatok együttese, amelyek a *vizsgálati cél szempontjából* egységet alkotnak, összetartoznak** Általánosabban: a vizsgálati cél szempontjából a valóság kiragadott része, elméleti lehatárolása a **rendszer-szemlélet** ismertelméleti felfogás, módszer, amely bármely ismeretelméleti területen alkalmazható a rendszer elemi alkotó része (más szóval elemi alkotó résznek tekintett fekete doboza) a vizsgálati cél vagy módszer megváltoztatásával maga is további összetevőkre bontható (alrendszerré alakítható) – esetünkben a személynek mint alapelemnek és a személyekből álló közösségeknek mint alrendszereknek kitüntetett szerepe van, mert **ezeket mint személyeket tovább nem oszthatónak tekintjük** (a kvázi személy közösséget sem), azaz ha mégis, akkor ***a vizsgálat jellege*** változik meg és tovább már nem a személyeket tekinti alapelemének a személyt nevezhetjük „végső” alapelemnek, amelynek további osztása, alrendszerré alakítása definíciójából következően értelmetlen (tehát nem csak adott vizsgálat szempontjából hanem általában a személy definíciójából következően) – ahogy nem tekintjük értelmesnek a matematikai pont további felosztására való törekvést sem.

[32] **A háló fogalma** a matematikában szemléletesen nem más, mint a halmaz elemei közti kapcsolat képi jelzése (és ezen kapcsolatok nem mindegyike fejezhető ki az elemek közötti élekkel vagy az félrevezető volna, pld „algebrai háló”). A matematikában azonban ha jól értem, a halmaz elemeit önkényesen két részre osztom, és azokról mondok eltérő véleményt, jellemzést, akkor azok már (egyszerű) hálót alkotnak a különbségeikkel. Tehát nem valós, azaz képileg is kifejezhető kapcsolatot kell a matematikai háló elemei között mindenképpen feltételezni, hanem elég akár az önkényesen hozzájuk rendelt sorszámuk szerint csoportosítani őket (ez a sorszám szerinti különbség tetszőleges hozzárendelés eredménye, tulajdonképpen a halmaz elemire vetített olyan tulajdonságrendszer, amely eredetileg csak a sorszámozás technikájából következik). Tehát a lényeg a halmaz elemeinek egymástól legalább kétfajta tulajdonsággal való ellátása és a halmaz elemei között eszerint való különbségtevés. *(Talán a különféle sorszámozott részhalmazok is hálót alkotnak egymással?)*

Megint más kérdés, hogy van-e a hálókon belül külön jelentése a matematikában a hálózatnak, min geometriailag is megjeleníthető struktúrának. Logikus lenne. Vagy csak megszokás dolga.

	Ha a személyt tovább oszthatónak tekinti a vizsgálat, ***akkor a vizsgálat lemondott a személyről*** mint a rendszer alkotóeleméről (ez a közösségek mint kvázi személyek esetében lehet érdekes)
<u>rendszer</u> – (B.) *folyamatok,* *céltételezés*	A rendszer elemei között kölcsönhatások, **folyamatok értelmeződnek** – és ebből következően beszélhetünk passzív és aktív szereplőkről, célokról, okokról, input-output folyamatokról, a vizsgálat szempontjából az elemek **statikus** kapcsolatáról beszélhetünk, ha a változásokat figyelmen kívül hagyjuk nevezhetjük **dinamikus** rendszernek, ha az elemek közti változásokat vizsgáljuk A dinamikus rendszerek közt meg kell különböztetni a **célra törő rendszert**, amelynek van elérendő cél-állapota **célra törésként** értelmezhetünk egy stabil egyensúlyi állapotba való **automatikus korrekciós**, visszacsatoló folyamatok érvényesülését (pld fizikában, aktív cselekvő közbe avatkozása nélkül – de ez felületes fogalmazásnak tekintendő, hiszen a **céltételezés** a fizikában nem létezik, a biológiában vizsgált élet-jelenségek közt vannak előzményei, korai változatai, és az emberi létezésben nyilvánul meg kiteljesedett formában) **a tudatos cselekvő** (személy) által kitűzött cél elérése érdekében tett cselekvést nevezhetjük célra törésnek a szó teljes értelmében
<u>rendszer</u> – (C.) *nyílt és zárt rendszer*	a rendszer esetében meghatározó a rendszeren kívüli **környezetéhez való kapcsolata** (a rendszer környezetének hasonlatos módon rendszerként való értelmezése – és tulajdonképpen a két rendszer közti kapcsolatok, viszonyok, folyamatok) megkülönböztetünk **nyílt és zárt rendszert** (zárt rendszer esetében elvileg teljes elszigeteltség a környezettől – legalábbis a vizsgálati feltételezések, szempontok szerint) A *zárt rendszer egy változatának* tekinthető az a rendszer, amely belső állapotának, folyamatainak biztonsága érdekében lehatárolt a környezetétől (a vizsgálati szempontból értelmezve, például sejtfal), amelynek kialakult védekező mechanizmusai vannak belső viszonyainak fenntartása érdekében A rendszer zártságát tekinthetjük teljesnek, de általában valamilyen szempont veszünk figyelembe: energetikailag zárt rendszer, informatikailag zárt rendszer, térben zárt stb.
<u>rendszer</u> – (D.) *önszervező*	**önszervező** a rendszer, ha külső beavatkozás nélkül célkövető - a célkövetés érdekében külön szempont, ha a környezetét is befolyásolja célja érdekében – a személyekre mint alapelemekre épülő rendszerben a személyi aktivitás adott önszerveződési forrás (aminek társadalom-szűkebben közgazdaság elméletileg nagy a jelentősége) **önszabályozó** a rendszer ha külső irányítás nélkül szabályozza működési folyamatait **öntanuló** a rendszer, ha képes saját működési algoritmusának megváltoztatására
<u>rendszer</u> – (E.) *megváltozása*	A rendszer folyamatai, működése stabil maradhat a rendszer megváltozása nélkül, más szóval a rendszer belső folyamatai ekkor nem vezetnek a rendszer átépüléséhez, megváltozásához a külső környezet változása (kihívása) függvényében a rendszer megtartása nagy próbatételt jelenthet

	a rendszer **belső működési folyamatai révén új rendszer jöhet létre** (létre hozás, mint szülés, azaz reprodukció illetve a rendszer lényegének megváltozásával járó átalakulás) a **rendszer elemek célkitűzései** a rendszer átalakulásához vezethetnek, amely átalakulások a rendszer stabilitását szolgálhatják, tovább fejlődését vagy éppen elpusztítják – a személyre mint alapelemre épülő rendszernek sajátos jellemzője, hogy alapelemeinek célkitűzéseit hogyan egyezteti, ütközteti, szabályozza a rendszer jellegének fenntartásával vagy a rendszer jellegének megváltoztatását is engedve

ÖSSZETETT RENDSZER, RENDSZER SZINTEK

<u>rendszer</u> – (α.) *több szint*	A gráfoknál rendszer szinten a fa típusú gráfoknál beszélnek a gráf szintjeiről – a kiinduló, gyökérnek is nevezett csúcsponttól való távolságot értve alatta *(az élek mentén a kiinduló csúcsponttól távolodva minden újabb csúcspont vagy csomópont újabb szintet jelent)*. A rendszernél mást érthetünk rendszerszint alatt, párhuzammal, hasonlattal élve az emberi testet tekintve több szintű rendszernek ismert módon rendszer szintnek nevezhető a sejtek szintje, a szervek szintje és maga az emberi test egésze (*tehát a rendszer egészének funkcionalitásához mérve a részrendszerek saját és a rendszer egészéhez mért részfunkcióikat*). A rendszer szinteknél tehát sajátos, a rendszer szintre érvényes működési folyamatokat tételezhetünk fel, és a teljes rendszer (amelynek kijelölése vizsgálódásunktól függő) ezen viszonylag önálló szintek működésének együtteséből, egymásra és egymásba épüléséből áll.
<u>rendszer</u> – (β.) *több szint és a rendszer elemi alkotó eleme*	A társadalmi rendszerek esetében fontos kérdés, hogy a rendszer egésze vagy egyes szintjei, részrendszerei mennyire kell az alapvető alkotó elem, a személy mibenlétét sérthetetlennek tekintsék – és ezt mi módon lehet elérni
<u>rendszer</u> – (γ.) *a többszintű rendszerek kialakulása*	Többszintű rendszer kialakulása történhet a rendszer szempontjából véletlenszerűen is (mint kőzeteknél a konglomerátum, az összepréselt morzsalék, vagy az üledék, melynek kialakulásában külső tényezők hatottak és nem belső törvényszerűségek). Az élőlények kialakulásában, evolúciós fejlődésében kezdetleges változatnak tekinthető a társulás, amikor valamiképpen két különféle élőlény olyan szoros szimbiózisba kerül, hogy már egyetlen élőlénynek tekinthetők (együtt reprodukálódnak, élnek és pusztulnak el), például a sejten belüli alkotórészek némelyike eredetileg önálló lény volt, illetve az emberi test is tekinthető rengeteg vírus, baktérium társulásának (részben együtt reprodukálódó társulásnak, részben pedig olyan alkalmi társulásnak, amelynek megismétlődése nem biztos a generációváltást követően). Újabb fajtája a többszintű rendszer kialakulásának az alapelemek építkezése (hangyáknál vagy bármilyen állati közösségnél a hangyavárnál kevésbé látványos közösen alkotott pld együttműködési rendszerszintet alkotva). Az emberi, társadalmi rendszerek egyre inkább emberek által tudatosan fejlesztett rendszerek, **amely tudatos fejlesztésnek egyik eszköze a személy fogalmára építhető deduktív axiomatikus rendszer modell**.

<u>rendszer</u> – (I.) *a rendszerben az alkotó elemek mint céltételező személyek felvetik a célok, öncélok kérdését*	a rendszer több mint az elemek összessége *és több mint az elemek közti struktúra* a rendszerben megjelenik az elemek közti viszony, az elemek szerepköre (funkciója) és ezek változása (folyamata) - *a halmaz elemei közötti struktúra, folyamatok, az elemek funkcióinak vizsgálatával* ***(esetünkben céljait is vizsgálva!)*** *tehát kilépünk a halmaz vagy hálózat (gráf) fogalmi eszköztárából* a rendszer olyan elemek összessége, amelyek valamely **meghatározható, általunk tárgyalt viszonyban, kölcsönhatásban** vannak egymással a rendszer egészének külön sajátossága illetve funkciója van (a részrendszerek részfunkcióin túlmenően) – már a görög, hellenisztikus gondolkodásban is a rendszert alkotó elemek funkcionalitásának nem kell homogénnek lennie (a részek vagy éppen alkotó elemek esetleg eltérő funkcionalitása fontos kérdés) a „valós" rendszer elemei közti viszony, kapcsolat lehet valós és lehet csak általunk vélelmezett, nyilvántartott (a mi nyilvántartásunkban megfogalmazott – aminek a valósághoz való megfelelése külön probléma)
<u>rendszer</u> - II. *a rendszer átkódolhatja-e önnön (esetünkben az emberi) alkotó elemét,* *különösen annak személy mivoltát?*	**<u>az alapvető kérdés</u>**: A RENDSZER ÁTKÓDOLHATJA-E ÉS MIKÉPPEN AZ ALKOTÓ ELEMÉT (mint például egy nyelv a jövevény szavakat, illetve a minket érdeklő esetben, ha az elem a személy). „Minden rendszer-elemnek feladata van a rendszerben, és így a *rendszeren belüli helyét a rendszer szerkezete határozza meg" – hangzik az általános vélekedés (lásd például a számítógép tervezési, az algoritmus fontosságát hangsúlyozó elveket).* *A korunkban alapvetőnek tekintett szemlélet nem foglalkozik azzal a speciális esettel, amikor az alkotóelem nem egy csavar, hanem a szabad akaratú ember, akinek a rendszeren belüli funkciója nem írhatja felül személy mivoltát, azaz emberi teljességét.*
<u>rendszer</u> – III. *általánosságban rendszerfajták a rendszeralkotó alapelem szerinti felosztásban*	Igen fontos különbséget tenni a következő alaptípusok között: 1. szervetlen, **fizikai rendszer**, amelynek alkotó elemei, részrendszerei és folyamatai nem élők (például gépek – nem ezekről szól a jelen írás) 2. élő alapelemekből és/vagy **élő folyamatokból** építkező élő rendszerek (például növények, állatok – amelyek létének megvan a fizikai feltétele, de sajátosan élő megnyilvánulásaik a fizikai létükből nem vezethetők le - nem ezekről szól a jelen írás) 3. emberi személyek mint eszmei (eszményi) alanyok kapcsolatrendszereként is értelmezhető **társadalmi rendszer modellek (**ez a jelen írás tárgya**)**
<u>rendszer</u> – IV. *általánosságban rendszerfajták a rendszeralkotó alapelem szerinti felosztásban*	---------- illetve MÁS MEGKÖZELÍTÉSBŐL ---------- • pld „telefonrendszer" esetén telefonrendszer technikai eszközrendszerként – mint ember által alkotott rendszer elemzése **az alkotó és használó emberekhez való viszonyának tárgyalása nélkül** (nem erről szól a jelen írás) • pld „telefonrendszer" **technikai eszközrendszere - a használó emberekkel együtt és a használat folyamatai** (ez az eset része a jelen probléma felvetésnek) • pld „telefont használó emberek közötti kapcsolati rendszer" – **egymással kapcsolatot tartó emberek rendszere és annak**

	feltételei, folyamatai (*a telefonrendszernek mint technikai eszközrendszernek a logikai lehetőségei és korlátai között - azaz a gépi háttér által óhatatlanul moderált, támogatott, korlátozott emberek közti tulajdonképpeni „emberi" kapcsolatrendszer* - ez az eset része a jelen probléma felvetésnek) • technikai feltételek nélkül (azt nem vizsgálva) **az emberekből mint alkotó elemekből építkező társadalmi rendszer** (alapvetően erről szól, ennek modellezhetőségét hangsúlyozza a jelen problémafelvetés) A rendszerről való gondolkodásnak általában ontológiai teljes változata az, amikor a vizsgálódó ember feltétlen tekintetbe van véve, a személyre mint alapelemre épülő rendszermodell az ember önreflexióját is tartalmazó, ontológiailag átgondolt modellváltozat.
<u>rendszer</u> - V. *a társadalmi rendszer emberi alkotó elemének saját, eszköz jellegű alrendszere …*	a társadalmi rendszer (*családtól a teljes emberiségig*) elemi alkotó része, eleme maga az egyes ember - *(megközelítéstől függően személy, alany, egyén)…. - a család elemi szintű alrendszer, nem végső alkotó elem, mert definíció szerint is belső szerkezete van* **a rendszer alkotó eleme** (az ember mint személy) **saját *<u>„eszköz jellegű"</u>* alrendszerének tekinthetjük az egyes emberhez kötődően, annak saját környezeteként** az őt közvetlenül körülvevő, általa közvetlenül uralt, generált, szervezett, használt, birtokolt vagy elismerten tulajdonolt feltételeket, eszközöket, folyamatokat jó esetben a társadalmi rendszer egésze is elismeri, védelmezi, és nyújtja számára a személyi lét kiteljesedéséhez szükséges elemi szintű eszköz-alrendszer egyes tényezőit (pld személyes tulajdon „szentsége") Az elemi szintű eszköz jellegű alrendszer (személyes- és magán-tulajdon) és a társadalmi rendszer egészének kapcsolata társadalmanként, koronként és helyzetenként változó.
<u>rendszer</u> – VI. *az ember csoportokat (társadalmi alrendszereket) alkot*	az ember (*aki a társadalmi rendszer alap-eleme és elemi szintű eszköz-alrendszer veszi körül, mint szabad döntésű tevékenységének közege*) csoportokat szervez, csoportokban vesz részt (a családot mondhatjuk elemi szintű csoportnak, alrendszernek)
<u>rendszer</u> – VII/a. *a csoport szintű alrendszerek és a társadalom egészének hierarchikus viszonya*	a csoport szintű alrendszerek léte, működése a társadalmi rendszer egészének része; a csoport önállósága és eszközrendszere a csoport és a társadalmi rendszer egésze közti egyeztetéstől, megállapodástól (vagy akár önkénytől) függő vagy önkéntelenül adódó mértékű
<u>rendszer</u> – VII/b. *a társadalmi rendszer „párhuzamos" funkcionális alrendszerekre tagolódása*	a társadalmi rendszer egésze össztársadalmi feladatok mentén általában felülről szervezett specializált, egymással párhuzamos alrendszerekre tagolódik (az egymással párhuzamos munkamegosztású politika, jog, közgazdaság, oktatás stb feladatok ellátására)
<u>rendszer</u> – VII/c. *a társadalmi rendszer hierarchikus és „párhuzamos" funkcionális*	• az egymástól különböző funkciójú és természetű, egymással **párhuzamos**, a társadalmi rendszer egészének össztársadalmi feladatok mentén való tagolódás és • az elemi alrendszerek (család) valamint a tágabb csoportok alrendszereinek **hierarchikus**, nem elkülönített funkciók mentén való tagolódás

alrendszerekre együttes tagolódása	**együttesen** adja a társadalom bonyolult szerkezetét (*a szerkezetnek nem tulajdonítva határozott öncélt*), illetve rendszerét (*a rendszernek magának is határozott célt tulajdonítva különféleképpen már az ókortól, a görögöktől fogva – vagy a rendszer mozgatói, szervezői szándéka szerint célt vagy a rendszernek a benne szereplő akaratától független önmozgása szerinti célt, amit nevezhetünk akár céltalan sodródásnak is*)

DEDUKTÍV AXIOMATIKUS RENDSZERBEN ÉRTELMEZHETŐ ÉSZELVEK, MŰVELETEK?

azonos átalakítás *alapelem azonosságát megtartó kialakítás*	Lehet-e beszélni a matematikai egyenletekben alkalmazott azonos átalakításról rendszerek esetében? Rendszerek és részrendszerek esetében nyilvánvalónak tűnik, hogy a hasonlóság, kisebb-nagyobb, egyenlőség, (és a megszokott szóhasználat szerint) azonos átalakítás művelete értelmezhető például a rendszer szerkezetére, eleminek számára, működésének módjára vonatkozólag. A jelenlegi problémafelvetés számára fontosnak az alapelem személy mivoltának sértetlensége a kiinduló kérdés. Az ember régi idők óta egyszerűbb és bonyolultabb társadalmi rendszerben él. A társadalmi rendszereknek változó mértékben tudatos alakítója. Ebben a társadalmi rendszerről való tudatosságban az axiomatika mint gondolkodási módszer viszonylag új jelenség. Miként lehet tudatosan törekedni a személyre mint alapelemre egyre bonyolultabb, hatékonyabb rendszerek alakítására úgy, hogy a személy kritériumok megtarthatók legyenek? **Azonos átalakítás** alatt tehát jelen esetben a rendszer jellemzőinek olyan kialakítását, átalakítását, átrendezését és működését értem, amelyek a rendszer elemi alkotó elemének mibenlétét nem sértik, nem számolják fel, lényegét tekintve nem deformálják (*tulajdon rendszer, adórendszer, pénzrendszer, oktatási rendszer stb*) – tudva azt, hogy az azonosságnak, azonos átalakításnak ez az értelmezése logikailag talán nem feleltethető meg az elvi logikai észelvek közt emlegetett azonos átalakításnak.
sorra kell venni a logikai fejezetben felhozott elveket	
további műveletek …. (ezzel eddig elmaradtam, mindig azt vártam, hogy az eddigiektől inspirálva dőlni fognak a gondolatok)	
feltételezi az alapelemnek tekinthető személyek ragaszkodását személy mivoltukhoz	
feltételezi a rendszer egészének működésében a személy elvű lét sérelmének a rendszer önmozgásával való korrekcióját	
a	

a	
a	

RENDSZER MŰKÖDTETÉSÉRŐL

a rendszer működés fogalma	<u>változás</u> – egyszeri, alkalomszerű, nem állandó, nem célirányos <u>folyamat</u> – valamely irányú változás <u>működés</u> – valamely szerepet, funkciót, célt teljesítő tartós változás, folyamat
a rendszer vezetése illetve „kézben tartása”	informatikában használatos megfogalmazás szerint a vezérlés = **elszigetelés** és/vagy **irányítás** és/vagy **szabályozás** ***szigetelés*** *a zavaró hatás kiküszöbölésére (szigetelt rendszer): a rendszer egyes folyamatainak megóvása, elszigetelése a külső környezet zavaró hatásaitól – a szigetelést valamilyen cél függvényében kezdeményező, megvalósító* ***alany által*** *(aki lehet cselekvő vagy éppen csak a szigetelő állapotot passzívan elfogadó, azt fenntartani igyekvő alany is)* ***irányítás*** (*irányított rendszer*): az irányítás fogalma - irányító döntést, autonóm, szabad elhatározást, ***elhatározó alanyt*** feltételez. Az irányítás közbeavatkozás a cél függvényében. ***szabályozás*** *(szabályozott rendszer): kimenetről* visszacsatolással működő, ***szabályozó alany által*** kiépített automatizált irányítás által
a társadalmi szabályozás ontológiája alatt értem a következőt:	a **szabályozás és a szabályozódás különbségét** az adja, hogy a szabályozódásban nem ismerhető fel az emberi szabályozási szerep, cselekvés és annak felelőssége, a szabályozódásnak csak a visszacsatolási rendszeréről és annak hatásáról (de nem ember által kitűzött céljáról) beszélhetünk **szabályozás ontológiája** alatt érthetjük, ha a szabályozás „teljességét” olyan értelemben vizsgáljuk, hogy szem előtt tartjuk, hogy ki a szabályozó alany, aki a szabályozás értelmét, célját meghatározza, akinek szabad elhatározásából és felelősségére működik a szabályozás a **társadalmi szabályozás** elvi tárgyalása a szabályozó alany és szabályozott, A SZABÁLYOZÁST ELFOGADÓ ILLETVE ANNAK ALÁVETETT UGYANCSAK SZEMÉLYNEK TEKINTHETŐ ALANY szemszögéből, helyzetének, szerepének ontológiai elemzésére kell támaszkodjon

JOGALANY ÉS TERMÉSZETES SZEMÉLY FOGALMA

Az elvi, idea szerinti, eszmei személy meghatározása után a személy mint a valóságban létező struktúrák alanyaként élő egyén fogalmáról:

a jogalany, mint „természetes személy” (*tapasztalati tényként)*	*ha tapasztalati jellegűnek tekintem a jogalany fogalmat,* *itt nem egyszerűen „fizikai tényekről”, a szemlélőnek objektív, külső oksági láncba beilleszthető állapotról kell gondolkodni,* *hanem az emberi alkotóelemnek megfelelően* ***szándékokról, konkrét célokról, felelősségről és szabadságról***

a „**természetes személy**” jelentése	A természetes személyt egyrészt a jog használja a jogi személytől való megkülönböztetésre (az egyébként a maga korában Korten könyvében[33] is olvashatóan az amerikai Észak-Dél polgárháború utáni káoszban, az akkori jogszabályozást, jogi gondolkodást és minden emberi racionalitást megsértő módon definiált jogi személyt). A jogi személy esetében megszorítás nélkül teljesül, hogy jogi elismeréssel létesül. A „természetes személy” esetében nem ilyen látványosan, de hasonló a helyzet, a jog számára a jogképessége különféle előfeltételektől függ, és nem feltétlenül a születéssel vagy fogantatással jut hozzá jogaihoz (a társadalmilag olykor igen különböző mértékben osztogatott jogokhoz).
egyén, a társadalmi viszonyok szereplője	Az egyén gyakorlati jellemzőiben tapasztalható meg, és ezen jellemzőivel viszonyulhat intézményekhez – de a személy ideája adhat neki önképi elvi normákat (lényegében függetlenül társadalmi beágyazottságától – lásd a korai kereszténységnek a római birodalom jogfelfogásától alapvetően idegen szemléletét, mégha nem is volt filozófiailag a személy fogalma meghatározva, csak mint határozott életérzés érvényesült).

AZ IDEA JELLEGŰ ELVI SZEMÉLY – VALAMINT AZ „ÉLŐ EGYÉN” (A LÉTEZŐ RENDSZERBEN VALÓ ALANYISÁG) FOGALMÁRÓL

1. **az ember a valós társadalmi rendszer elemi alkotórészeként szereplő alany, akinek a klasszikus görög-keresztény kultúrában az elvi személyi minősége átléphetetlen ontológiai és ismeretelméleti sajátosság, …**
2. a társadalmi rendszerben **mindenki olyan elemi alkotórészként, alapegységként számít alanynak, akiből elvileg valamilyen mértékben a rendszert működtető, alakító alany is lehet** *(de ha így történik, akkor elvileg ő sem teheti meg új helyzetében, hogy másokat mint rendszer alkotó elemeket ne mint személyeket vegyen figyelembe), és akinek*
3. **eszmei (eszményi) személynek tekintendő minden ember –** de adott társadalmi pozíciójában (pozíciójának cselekvő vagy szenvedő alanyaként) egyénként mindenkinek külön-külön kell megélnie személyi mivoltát
4. e probléma felvetésben nem szerepel külön szempontként, hogy az ember a társadalomtól eltekintve önmagában egyrészt személyként (más szavakkal közelítve lélekként) és másrészt fizikai testként, biológiai lényként értelmezhető (mint két külön vetületében). Például **az elvi személy és a konkrét fizikai (vagy biológiainak mondott) test (a maga társadalmi meghatározottságában) együtt eredményezik az egyén konkrét egyedi személyiségét**.

Megjegyzendő a személy, személyiség, természetes személy, jogi személy jogalany stb szavak jelentésének megkülönböztetése néha nehézkes, mert használatuk nincsen letisztulva. Egy idő után szembe kell nézni azzal, hogy adott helyzetben nem lehet mindig a „szokásos”, általános értelmezésekre hagyatkozni, főleg ha nem szokásos, általános az összefüggés, amelyben használatukra sor kerül. Tehát a bizonytalannak tűnő fogalmakat definiálni kell helyben, az alkalomtól (céltól) függő gondossággal.

[33] Tőkés társaságok világuralma (David C. Korten, MAGYAR KAPU ALAPITVÁNY, 1996)

„IDEALISZTIKUS ELVEK” – „DEKLARÁLT JOGOK” ÉS EGYMÁSBA ÉPÜLÉSÜK (EGYMÁSRA HATÁSUK)

Szókratész kész volt kiinni a méregpoharat, hogy megmutassa az erkölcsi ideák erejét.

Platón az ideákat a földi árnyékvilág fölé helyezte részletezett, kiérlelt rendszerben.

Arisztotelesz a beszélt nyelv, fogalomhasználat kategóriáinak hétköznaposságával fogalmazott a szubsztanciákként megnevezett ideák és akcidensekként megnevezett árnyékvilági (evilági) tapasztalatok egymáshoz kacsolhatóságáról az emberi elmében, beszédben.

Napjainkra legtermészetesebb felosztás az idea jellegű alapfogalmakra támaszkodó „tiszta” elvi sémák (például matematika) és a jól meghatározott, ellenőrizhető tapasztalati tényekre épülő elméletek kettőssége, párhuzama, különbsége és egymásra utaltsága, egymásba építő alkalmazása.

<u>társadalom-elméleti modell</u>	az embert legalább három vonatkozásban kell számításba vegye (valószínűleg ez alatt háromféle módszertan is értendő) • a ***„személy”*** az ember lényének eszmei (a törzyfejlődésnek alá nem vetett) sajátosságait fejezi ki (Boethius óta egyértelműen) • az ***„alany”*** a különféle társadalmi rendszerek által meghatározott ember (lásd alanyi szerep, alanyi jogosultságok stb ami a római jogban látványosan polarizáltan érvényesült), • az ***„egyén”*** alatt pedig értsük azt az embert, akinek vállalni, felismerni, megélni kell a személy eszmeiségét (ideáját), illetve alanyként be kell töltenie azt a szerepet a társadalomban, amire lehetősége, törekvése, kötelessége van.[3]

Itt merül föl a matematikai igényű, szigorúságú fogalmazás jelentősége személy és társadalom, személy és gazdaság (személy és alkotmány) viszonyában.

Adott a kiinduló axiomatikus fogalom-kezelési séma egyrészt, másrészt adott a megfelelő alapfogalom a „személy” ideájában, ezért a munka elvégezhető anélkül, hogy reménytelen káoszba fulladna.

A KÖZGAZDASÁG

Általánosságban nem kívánom a gazdaság, közgazdaság, piaci közgazdaság fogalmát kifejteni, részletezni. A problémafelvetés irányából vetek fel néhány szempontot, ami nekem fontosnak tűnt.

EMBER-GAZDASÁG-TERMÉSZET VISZONYÁRÓL ÁBRA 3 LÉPTÉKBEN

Ahol is a lényeg az, hogy a gazdaság mint tevékenység végső soron ember és természet közötti társadalmi szélességű kapcsolatot jelent. A piac által szabályozott gazdaságban a „piaci mechanizmus” működésében az ember és ember közti viszonyok formálódnak.

A piaci mechanizmus szabályozó hatása közvetlen az ember-természet elsajátítási problémákra választ nem nagyon tud adni természetéből fakadóan, mert a kereslet-kínálat az ember-ember viszonyokban működik. Az első elsajátítás vagy más szóval az első birtokba vétel, az első tulajdonba vétel nem piaci közgazdasági elvek mentén rendeződik.

A piaci közgazdasági állami szabályozók általában elfogadott normák alapvetően ember-ember viszonyokra irányulnak, tehát végső soron nem mentesek az erkölcsi kérdéstől.

Vannak kísérletek a tömeg-embernek csúfolt emberek nagy hányadának kiszorítására még a közgazdaság elméletekből is (legfeljebb mint fogyasztókat és munkaerőt emlegetve őket), de ezek a XX. században is csak meddő és igen embertelen kísérletek lehettek. „Vissza kell venni" az ember fogalmát a közgazdaságba a maga fenntartás nélküli alanyiságával – amint azt még Adam Smithnél láthattuk.

Fogalmilag nincs más lehetőség előttünk, és ha már ez így van, akkor ennek áttekinthető, axiómákra épített, rendezett, rendszerezett, áttekinthető, kezelhető módját kell választani. Képszerűen a nagy háborúk nemcsak emberek halálához vezettek nagy számban, nemcsak egzisztenciák milliárdjait tették tönkre, nemcsak épületeket és más tárgyakat romboltak le, hanem fogalmainkkal is úgy bántak mint ismert módon egyes könyvtárakkal, amelyeket a sárba kihordtak autók, tankok alá, hogy átmehessenek rajtuk.

természet – gazdaság – ember 1

---

természet – gazdaság – ember 2

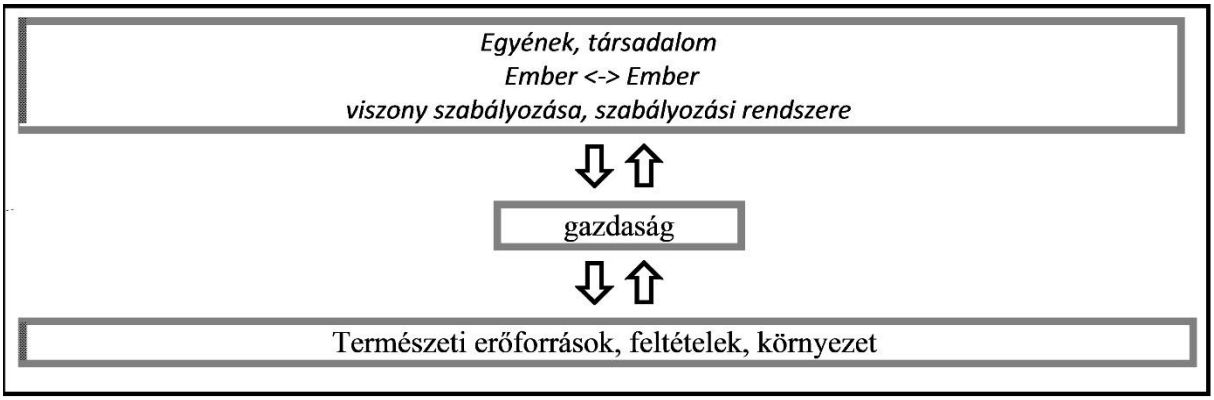

---

természet – munkamegosztott, piaci gazdaság – ember 3

Ember-ember viszony mint személyek közötti viszony alapvetően erkölcsi kérdés a gazdasági eszközök ennek a viszonynak alárendelt eszközeként értelmezhetőek.

Egyének, társadalom

A) Ember ⇨⇦ Ember `

viszony általában vett, *NEM csak a szűken vett* gazdasági szabályozás, szabályozási rendszerei

⇩⇧

fogalmilag lehetetlen, hogy kizárólag mechanizált piaci kérdésként lehessen kezelni **ember és gazdaság viszonyát**, mert

- annak alapja az emberi minőségből adódóan <u>először</u> is erkölcsi (ember és ember közötti viszonynak az egyik eszköze a gazdasági szabályozórendszer),
- <u>másodsorban</u> függ a gazdasági szabályozó rendszer minőségétől (mert az emberi alkotásként változó minőségű),
- <u>harmadsorban</u> (előzők által "kiszolgálva") függ a résztvevő emberek személyes és közösségi teljesítményétől

gazdaság

B) Ember ⇨⇦ Ember `

viszony gazdasági szabályozása, a társadalmi szabályozási rendszerek egyik változata – sajátos összefüggéseivel

a gazdaságon belül lehet egy idealizált határeset vagy valamilyen mértékben közelített cél a **versengő piaci** állapot (amelynek azonban *<u>logikai képtelenség volna</u>* alárendelni akár az ember-gazdaság viszonyt, akár a gazdaság-természeti erőforrás kapcsolatot)

⇩⇧

fogalmilag kizárt, hogy versengő piaci kérdésként lehessen kezelni gazdaság (végső soron azon keresztül az emberi társadalom) természeti erőforrásokhoz való hozzáférését – tehát alapvetően hatalmi probléma a természeti erőforrásokhoz való hozzáférés, amelynek rengeteg megoldása, szabályozása alakult ki

Természeti erőforrások, feltételek, környezet

A TERMELÉSI TÉNYEZŐK FOGALMÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL - TÁBLÁZATOS ÁTTEKINTÉSBEN

A termelési tényezőkről való gondolkodás története lehet a **gazdaság elmélet történet egyik szála.** Az alábbi táblázatban ezt próbálom áttekinteni a középkortól a mai napig terjedően.

Hangsúlyozandó, hogy úgy tűnik, amely termelési tényezőt megfogalmaztak, meghatározó szerepét elfogadták, arra mai szóval tudatos problémakezelő folyamatot szerveztek, illetve azt probléma megoldási folyamataiba építette tudatosan önálló szerepkörben mind a gazdaságpolitika, mind a termelést szervező vállalkozó (legfőképpen Európa atlanti parti országaiban, majd az USA-ban és most talán a Távol-keleten).

Gazdaságpolitikáról mai értelemben a merkantilizmus kora óta beszélünk. A merkantilizmusban ismeretesek az első megfogalmazottan gazdaságpolitikai törekvések. Azonban mivel az aranyat tekintették a gazdagság forrásának (központi jelentőségű vagy egyetlen gazdasági erőforrásnak), ez a felfogás kudarcra vezetett. Tudatos alternatíva keresés és az erkölcsi szempontok figyelembe vételére való törekvés eredménye volt a fiziokrata irányzat. Utólag azt mondhatjuk, ott született meg az első termelési tényező ideája a gazdagság, a gazdasági eredmények forrásaként a földet megjelölve. Az elméleti felismerések következtében, azokhoz igazodva indult meg fokozatosan az intézmények létesülése, az intézményi funkciók közgazdasági elméletekhez igazodó meghatározása.

Nyilvánvaló, hogy **a korábbi tagolatlan, legalábbis önálló gazdaságpolitikát nem tartalmazó közérdeket szolgáló politikai eszköztár** fogalma is differenciálódáson kellett átmenjen, aminek egyik központi vezérfonalaként a termelési tényezők fokozatosan bővülő körét tekinthetjük.

Korszak	Új felismerés	A korábbiak
KÖZÉPKOR - évente olykor többször is újranyomott **brakteát** kevéssé ismert - (évente újra vert pénzérmék ...) – egyesek szerint szoros kapcsolatban a gazdasági teljesítmény kényszerrel, aminek a nagy székesegyházak is köszönhetők voltak, mint korabeli gazdaság szervezési nagy teljesítmények		
TARTÓS pénz → **aranypénz** (amely tartalékolható volt, a politikai ellenőrzéstől elválasztható, tehát egy gazdasági-politikai küzdelmes korszakváltás eredménye volt a tartós pénz térnyerése)		
merkantilisták	Gazdasági erőt, cselekvési hatalmat jelent a belső értékkel bíró, tartósnak tekintett értékű aranypénz birtoklása – a közösségnek, az államnak is.	RÉMKORSZAKNAK is tekintették későbbi gazdasági gondolkodók a csak az arany birtoklására (mint pénzhatalomra) építő, minden erkölcsi fenntartást elutasító korszakot (búcsúcédulát is bele értve). Legtovább a gyarmatokon maradt fenn, mert a gyarmatok lakói részéről nem volt erkölcsi-szellemi ellenerő az embertelenségeivel szemben (szemben az európai kontinenssel).
FIZIOKRATÁK	A **FÖLD** - természeti erőforrás megnevezése, feltárása, tudatos bevonása a gazdaságba	Kifejezetten a merkantilista korszak embertelen visszásságainak kiküszöbölésére tudatosan keresett alternatívaként teret nyerő gondolkodásmód
KLASSZIKUSOK - A. Smith	A **MUNKA** emberi erőforrásként megnevezése, munkamegosztás kiterjesztése	És korábbról + A FÖLD - természeti erőforrások
KLASSZIKUSOK - D. Ricardo	A **TŐKE** - tőkejavak ("holt munka"), a jövedelmek	És korábbról + A FÖLD - természeti erőforrások + A MUNKA emberi erőforrások

	átcsoportosítása az ipari tőkéhez + elméleti modellezés jelentőségének hangoztatása!!	
szinte kimondatlanul de érvényesülve	**ELMÉLETI MODELLEZÉS** a közgazdaságban *(tudatos módszerbeli törekvés a korai fiziokratáktól kezdve)*	+ **A FÖLD** - természeti erőforrások + **A MUNKA** - emberi erőforrások + **A TŐKE** – tőkejavakban a „holt munka” *= a vállalkozó által kalkulálható termelési tényezők klasszikus felsorolása!*
Neoklasszikusok	a **FOGYASZTÓI VISELKEDÉS** optimalizálása (ami egyúttal a kereskedelem jelentőségének emelkedése)	
	KERESKEDELEM a termelést és fogyasztást új módon kapcsolva	
	egyéb ELMÉLETI, például matematikai, szervezési eredmények	
1800-as évek végére	a vállalkozók és a gazdaságpolitika által figyelembe vett termelési tényezők	+ **A FÖLD** - természeti erőforrások + **A MUNKA** - emberi erőforrások + **A TŐKE** – tőkejavakban a „holt munka” *= a vállalkozó által kalkulálható termelési tényezők klasszikus felsorolása!* + elméleti **MODELLEZÉS** a közgazdaságban (a társadalmi, állami és a vállalati tervezésben) + tudatos **FOGYASZTÓI** viselkedés + **KERESKEDELEM** a termelést és fogyasztást új módon kapcsolva + **egyéb ELMÉLETI**, például matematikai, szervezési eredmények
HITELPÉNZ - hitelpénzrendszer, statisztika és gazdasági modellezés, felfutó állami szerepvállalás alkalmazásával		
Keynes	állami gazdaság-szabályozás és megfelelő intézményrendszere, infrastruktúra	+ **A FÖLD** - természeti erőforrások + **A MUNKA** - emberi erőforrások + **A TŐKE** – tőkejavakban a „holt munka” *= a vállalkozó által kalkulálható termelési tényezők klasszikus felsorolása!*

		+ elméleti **MODELLEZÉS** a közgazdaságban (a társadalmi, állami és nem a vállalati tervezésben) + tudatos **FOGYASZTÓI** viselkedés + **KERESKEDELEM** a termelést és fogyasztást új módon kapcsolva + **egyéb ELMÉLETI**, például matematikai, szervezési eredmények + a **HITELPÉNZ**-rendszer lehetőségének technikai feltételei (állami szabályozási szerepvállaláshoz: statisztika, gazdasági modellezési képességek, új intézmények szervezési képességek)
Neoliberális korszak, XX. század vége	Nemzetközi nagytőke globális versengése	+ **A FÖLD** - természeti erőforrások + **A MUNKA** - emberi erőforrások + **A TŐKE** – tőkejavakban a „holt munka” *= a vállalkozó által kalkulálható termelési tényezők klasszikus felsorolása!* + elméleti **MODELLEZÉS** a közgazdaságban (a társadalmi, állami és nem a vállalati tervezésben) + tudatos **FOGYASZTÓI** viselkedés + **KERESKEDELEM** a termelést és fogyasztást új módon kapcsolva + **egyéb ELMÉLETI**, például matematikai, szervezési eredmények + a **HITELPÉNZ**-rendszer lehetőségének technikai feltételei (állami szabályozási szerepvállalás, statisztika, gazdasági modellezés gazdaságpolitikai alkalmazása, új intézmények) ⇔ az állami szerepvállalást ideológikusan valósággal letagadják néha, de ezt hiába próbálják, mert a hitelpénz "túszaiként" rá vannak szorulva a pénzrendszer szabályozására a gazdaság szereplői + a gazdasági modellezés felfokozott alkalmazása, **SZÁMÍTÓGÉPES** "gyártása" mint vállalkozásban is tudatosan alkalmazott termelési tényező + **INFRASTRUKTÚRA** beszámítása termelési tényezőként a lehető legtágabb értelemben + gazdasági és jogi-politikai, társadalmi **INTÉZMÉNYI HÁTTÉR** kiemelt súlyú termelési tényezőként való kalkulálása egyrészt, másrészt e számításbavétel hiányának szembeszökő következményei (egymással konkuráló felfogások) + általában szembeszökő a **TUDATOS SZABÁLYOZÁS** (a szabályozási felfogás!) döntő szerepe

Így értékelődik fel a legújabb korban az alkotmány jelentősége
→ MINT TÁRSADALOM-SZABÁLYOZÁSI ORIGÓ-PONT!

		+ **KULTURÁLIS (értelmi és érzelmi!!) körülmények** Nem szokták hangsúlyozni a közgazdaság-elmélet történetében, hogy a fiziokrata, klasszikus, neoklasszikus korszakban a háttérben a gyarmatosítással mindig ott volt, nem szűnt meg: az állami kiváltságra támaszkodó monopol-kereskedelem jelentősége ~ A piaci-, sőt a monopol-pozíciókra törekvés élő gazdasági hatóerőnek számítható, bár az elméleti modellekben nem jelent meg. ABSZOLUTIZÁLÁSA viszont visszavet minket vagy 500 évvel, ha nem a teljes európai történetiség elé, a mától több mint 2000 esztendővel hátrébb.

A hitelpénz ELSZÁMOLÓ ESZKÖZ, annak intézményesített garancia rendszerében minden egyes emberi személyig lebontva és minden egyes azt fontosnak tartó, kvázi személy közösségre értelmezve - *és nem egyesek kiváltságos eszközeként*.

Itt van a küszöbön,
erős hatású termelési tényező lesz
- A FELISMERÉSE – A VÁLLALÁSA !!!

A termelési tényezők fogalmi meghatározásáról megemlítendő, hogy lgokailag

- egymást át nem fedő jelentés-halmazoknak tekintendők,
- amelyeket együttesen a gazdaságpolitika teljes halmazként kezeltek (mindig a korszaknak megfelelő felosztásban, termelési tényező-szerkezetben tárgyalható a gazdaság teljes halmazának képzete, tehát akkor is, amikor egyetlen és akkor is amikor már tucatnyi termelési tényezőről van szó).

Mivel a gazdaságpolitika eszközrendszerét formálta a termelési tényezőkről alkotott felfogás, ezért alapvetően előmozdította a termelési tényezők tudata a gazdaságpolitika minőségének javulását, célzatosságát (ugyanakkor semmi sem korlátozta a gazdaságpolitikát, hogy visszaéljen termelési tényezőkről alkotott felfogásával vagy másként melléfogjon akár a közérdek felfogásában, akár a gazdaságpolitikai eszközök alkalmazásában).

A vállalkozók esetében a termelési tényezők tudata szintén meghatározóvá vált termelés szervezésük fejlesztésében, de semmi sem akadályozta őket abban, hogy például monopolisztikus törekvéseiket erősítsék ezen ismeretükkel.

Mai fogalmakkal élve azt mondhatjuk, hogy a termelési tényezők tudata, fokozatosan kiteljesedő fogalmi rendszere a tudatos problémamegoldó körfolyamatba ágyazódva lehetett igen hatékony gazdaságfejlesztő hatású.

A jelenben-jövőben a személy fogalmára épülő deduktív és induktív axiomatikus rendszerelmélet kialakulása is termelési tényező jelleggel válhatna gazdaság szervező eszközzé, szemponttá – abban a sajátos szerepkörben, hogy a gazdaság önmagában vett hatékonysága mellett a gazdaság társadalmi céljait segítene jobban szem előtt tartani a gazdaság, a jog, a politika stb szervezeti rendszerének alakításában.

A GAZDASÁG VÉGSŐ ALANYÁNAK MEGJELENÍTÉSE A MAKROÖKONÓMIAI SZEKTORMODELLBEN

Termelési tényezőnek bármit is az ember tud minősíteni. Emberi közreműködés, lét nélkül nincsen termelési tényező Így van ez az összes termelési tényező esetében – amit nem szoktak hangsúlyozni, kifejteni.

A földet az emberi ténykedés teheti termelési tényezővé, tehát kimondatlanul is utalunk rá, amikor említjük, hogy **„az emberi közreműködés által termelési tényezővé tett föld”.**

Az emberi közreműködés pedig a gazdaságban magával vonja a birtoklási, tulajdonlási, de lefőképpen a működtetési kérdéseket. Más szóval, hogy a föld kinek a tulajdonában tölti be termelési tényező szerepét?

Az A. Smith, a késői fiziokrata által a köztudatba bevezetett második termelési tényező, a munka esetében hogyan fogalmazhatunk? Milyen új megvilágításba lehet helyezni, ha a munka mint termelési tényező „emberfüggőségét” hangsúlyozzuk? A munka szó minden bizonnyal alig felismerhető jelentés változáson ment át, legalábbis a vulgáris közgazdasági frazeológiában. Smith-nél a munka emberi ténykedést, gazdasági ténykedést jelentett, nem a szűken vett bérmunkát. Emberi jogként beszélt arról, hogy mindenki piacra léphessen akár mint termelő akár mint fogyasztó (mint eladó vagy mint vásárló). Nála erkölcsi kérdés volt, hogy senkit nem lehet a piactól elzárni.

Tehát a munka mint termelési tényező esetében **„a piaci megjelenéstől el nem zárt munka, emberi alkotó tevékenység”** vagy hasonló megfogalmazás adódik.

D. Ricardo, aki nem sokkal Smith után lépett fel az emberi munkát egyoldalúan a hatékonysága felől vizsgálta. Megkülönböztetett technológiailag hatékony és nem hatékony munkát. Arra hivatkozva, hogy az emberiség nagy közös célját kell szem előtt tartani, a mielőbbi gazdasági felvirágzást, ő keményen **fellépett a munka mint termelési tényező erkölcsi értelmezésével szemben és a munka technológiai hatékonyságát alapul véve** a tőkés elvek mentén szervezett ipar szükségleteit tekintette mérvadónak abban, hogy miféle munka létjogát ismerje el. Vélekedése nagy hatással volt napjainkig terjedően a helyenként elfajult piaci gazdaságfilozófiákra.

Azonban tekintsük a kérdést logikai tartalma szerint.

A tőkés ipar-szervezési megoldások még kevésbé tekinthetők önmagukban termelési tényezőknek mint a föld, mert teljes egészében emberi alkotások. Tehát a tőke mint termelési tényező a tőkés gazdaságszervezést jelenti. Ha ragaszkodunk A. Smith erkölcsi alapállásához, akkor akiket kiszorítanak a piaci megjelenésből bármunkásként vagy másként, azoknak kompenzációt kell biztosítani. Tehát A. Smithnél megfogalmazott **„erkölcsi okból nem engedhető meg (legalábbis helyeslő egyetértésünket nem adhatjuk ahhoz), hogy a tőkés termelés szervezés (a tulajdon ezen elv szerinti eloszlását is bele értve) a társadalom ellen fordulhasson”**.

Ha a föld-munka-tőke klasszikus termelési tényező hármast vesszük alapul, akkor ezek együtteséből lehetett felépíteni a klasszikus időkben egy termelési egységet. Végső soron ezen termelési egységek és azok társadalmi összessége nem szakítható el az emberiségtől, nem sajátítható ki egy szűk kisebbség által, illetve nem tárgyalható úgy, mintha az emberiség lététől független entitások lennének.

Tehát a társadalom teljességét alapul véve ha egy valamiképpen kiválasztódott csoport magához ragadja a termelési tényezők feletti rendelkezést illetve a termelési tényezőkkel kapcsolatos gazdaságpolitikát, akkor számot kell adnia arról, hogy miféle kompenzációval

szolgál kiváltságos helyzetéért. Önmagában a teljesítmény nem lehet elég indok, hiszen a polarizálódás és főleg annak nemzedékről nemzedékre öröklődése nagyrészt társadalom szerkezeti, társadalmi rendszer-probléma.

Napjaink szolgáltatnak példát arra, hogy viszont az emberiség egészének életfelfogása, kultúrája nem homogén Az emberiség nagyrész idegenül, értetlenül áll például a görög-keresztény gyökerekből következő elvek előtt. A kompenzáció tehát nem lehet automatikus, feltétel nélküli….. E kérdésköri elágazás túlterjeszkedik jelen dolgozat hatókörén.

A három klasszikus termelési tényezőnek az embert létéből fakadó volta nem változik meg újabb termelési tényezők megjelenésével, elkülönülésével. Az alapkérdés változatlan, miszerint **a termelési tényezők rendszere nem függetlenedhet a társadalom teljességétől,** nem válhat rideg automatikus termelési rendszerré, azaz mindig meg kell legyen a felelős irányítás igénye és intézményi lehetősége. Ezzel szemben pedig a társadalom egészének kultúrájában eleven igénynek kell lennie a gazdasági lét elvi alapjainak megértése.

A közgazdasági rendszer modellje bármely korban nem természettudományi modell. Tehát a modellező is ember, meg a modellezett rendszer, közösség is emberekből áll. Erről megfeledkezve hamis eredményekre juthatunk – amint teszi sok modern közgazdasági modell, amikor a piacról beszél mint valami önálló entitásról – tárgyalatlanul hagyva azon keretfeltételeket, amelyek közt például a kereslet-kínálat mozgás megvalósul (a kereslet-kínálatban megnyilvánuló felek egyébként egymáshoz való viszonyát).

A termelés ember nélkül nem képzelhető el. A termelés lényegében ember és környezete viszonyának kapcsolatának olyan átalakítása, művelése, amelyben az ember gazdasági eszközöket felhasználva tudja másokkal bonyolult szereposztásban a környezet erőforrásaival élve a számára szükséges javakat mint életfeltételeket előállítani. A termelésben a szereposztás egymáshoz való egyéb viszonyuktól is függő alanyok, cselekvő alanyok között valósul meg.

Ha tehát van egy termelési tényező más néven gazdasági erőforrás, talán a fiziokráciát megelőző merkantilista fogalmazásban a gazdagság forrása (merkantilizmusban az arany, az őt követő fiziokráciában a föld mint általában vehető természeti, az emberek egymáshoz való viszonyához képest külső erőforrás), akkor elhagyhatatlan kérdés, hogy ezen erőforrás felhasználásával ki és miként bánhat? Felmerül a kérdés, amit nehéz megválaszolni, hogy miféle algoritmus mentén dől el, hogy ki és milyen felelősséggel, milyen szabadsággal foghat neki egy termelési tényező (gazdasági erőforrás, gazdagság forrása) kiaknázásához?

A kérdés, hogy miként lehet a gazdasági folyamatokban megjeleníteni a tulajdonképpeni cselekvő és haszonélvező (végső jogosult) alanyok szerepét, később e szerepeket szabályozó intézményi tagoltságot - máig szorító kérdés.

Példának felhozok egy ábrát, amely a 90-es években szinte áhítattal fogadott mikro és makro ökonómiából: a szektor-modell ábrát (a know-how import jegyében, amit most már akár know-how migrációnak is mondhatnánk)[34].

---

[34] Ezt az ábratípust (az egyszektoros valamint a „csonka” két és háromszektoros változatban) Solt Katalin Makroökonómia c. egyetemi tankönyvéből vettem át (ha jól jegyeztem fel, 2003-as kiadásból).

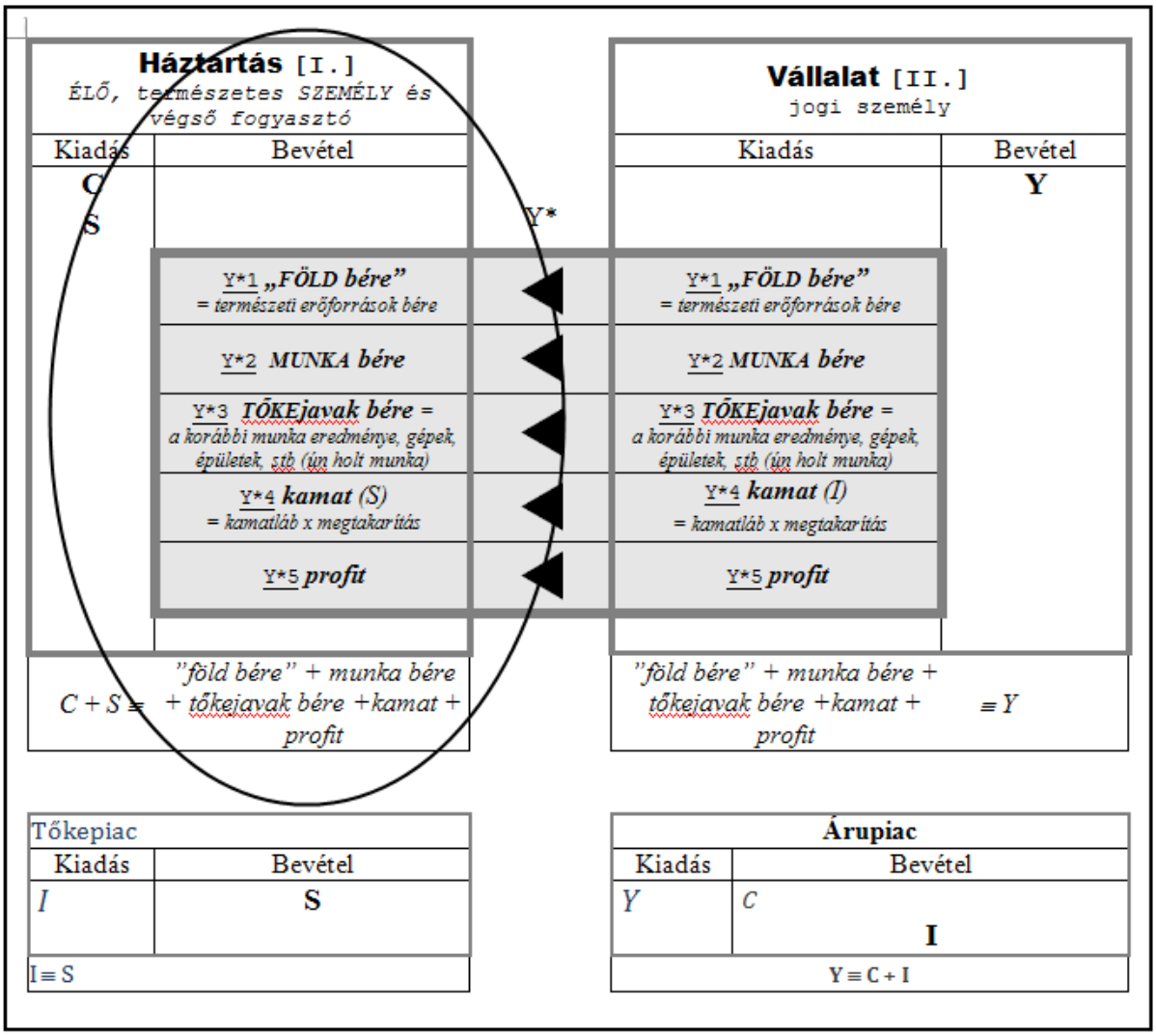

Ez az ábra-részlet a szektormodell ábrából van kiemelve. A lényege, ami miatt mutatom, hogy a „háztartásnak" miféle bevételei vannak. Valójában két érdekessége van.

- Egyrészt, hogy miféle bevétel típusokat (a bevételek típusainak miféle portfólióját) mutatja.
- Másrészt, hogy a gazdasági struktúra ezen sarkában megjelenik ha nem is a természetes személy, de a természetes személyek azon kis közössége, amelyet talán **a görög időkig visszanyúló emlékek miatt „háztartásnak" nevez**, ami félre érthető. ***Eredetében*** bizonyára a görög háztartásokra vezethető vissza az elnevezés[35]. ***Tartalmában*** azonban a legkisebb gazdálkodó egységnek lehet tekinteni, amely vagy egy fős vagy olyan több fős csoport, amelyen belül nem a közgazdasági elvek mentén, például piaci módszerekkel történik az elosztás (vagy szűkebb családi kör vagy tágabb, nagyobb család).

[35] Az **oikosz** (ógörögül: οἶκος, tsz.: οἶκοι; magyarul ökosz) eredeti jelentése az ógörög korban: otthon, ház, háztartás, házigazdaság, család, családi gazdaság értelmű volt. (az angolba és szinte minden mai nyelvbe átvett és előforduló előtag (prefix) is innen ered: eco-, vagy öko-; pl.: ökológia-ecology-környezettan, ökonómia-economics-közgazdaságtan)

Számomra a háztartás, mint végső fogyasztó egybeesik az élő, természetes alany fogalmával (és a természetes alanyok közösségével).

A felsorolt bevétel típusokról tennék megjegyzéseket (azon kívül hogy a bevételtípusok felsorolása tovább bővíthető, árnyalható).

- Ezek a **bevétel típusok** a gazdaságban betöltött pozíciók szerint szóródnak a végső fogyasztók, végső tulajdonosok, végső gazdasági alanyok „bevétel portfóliójában”). A jellemzően munkabérből élők közt kevésbé jellemző a termelési tényezők (mint föld, tőkejavak) bére, a kamat, a profit. És fordítva, akinek aranybányája, gyára van az kevésbé él munkabérből. A társadalmi rétegenként, csoportonként eltérő bevétel-típusok szerint eltérő életformák, életfelfogások, eltérő gazdálkodási megoldások működőképesek.
- Van egy laza összefüggés az úgymond háztartások kiadási és bevételi oldala között. Havi keresetből jellemzően nem lehet könnyen tartós eszközöket vásárolni, mint például ingatlant. Tehát **bizonyos bevételi és kiadás típusok** egymással szembeállítása kevésbé fenyegeti a háztartás költségvetését. Vannak könnyebben megvalósítható és nehezebben megvalósítható párosítások a háztartási kiadás-bevétel egyensúly tartása mellett.
- Nemcsak arról van szó, hogy a felsorolásban nem szereplő segélyből mint bevétel típusból például nehezen lehet értékpapírokat vásárolni, hanem fordítva is. A társadalmi mértékű pazarlás egyik formája lehet, amikor szinte bármilyen a napi életvitelt fedezőnél nagyobb bevételből jellemzően kisjövedelmű alkalmazotti szemlélettel kerülik a tartós fogyasztási cikkek vásárlását is, nemhogy beruházásban vállalnának részt, vállalkozást indítanának stb. Ilyen esetben könnyen fut fel a céltalan szerencsejáték, a meggondolatlan kockáztatás, a szükségtelen költekezés minden téren, mert elképzelés sincsen (sem családi hagyomány, tapasztalat sem valami újkeletű törekvés) a kiadások tudatos szervezésére, visszacsatolásának kezelésére.
- Még egy megjegyzés arról, hogy a „háztartás” kategória a természetes személyek közvetlen háztartásának jellemzésére alkalmas (más nagyobb közösségekére, például országos társadalom, nemzet, egy falu, város helyi közösségére netán egyéb helyhez nem kötött szemléleti közösségekére nem). A Magyarországon oktatott makroökonómiai szektormodellből szembeötlően hiányzik a közösségi végső fogyasztó megjelölése. Az ábra technikailag könnyen kiegészíthető. A rendszerváltás számos elfajulásának oka abban jelölhető meg, hogy még az oktatott tananyagból is **hiányzott a közösség mint végső fogyasztó véső tulajdonos, egyáltalán mint közösségi végső alany megjelölése**.

Az oktatott makroökonómiai szektormodell tehát több pontosításra rászorul.

MAKROÖKONÓMIAI SZEKTORMODELL SZERKESZTÉSI TECHNOLÓGIÁJA NEM VOLNA AKADÁLY A KÖZÖSSÉG MEGJELENÍTÉSÉNEK ÚTJÁBAN

Az alábbi ábrasort hosszadalmassága ellenére azért tettem ide, hogy bemutassam meg, az ábra módszere lehetővé teszi mindhárom (háztartás, ország, nemzetközi) „jogi személy szinten” az élő, természetes személy és az élő, természetes közösség megjelenítését mint végső egyéni illetve közösségi tulajdonost, vásárlót stb-t. Tehát **nem ábrázolás-technikai akadályai vannak a közösségi végső fogyasztók, tulajdonosok, pénzhasználók megjelenítésének**.

Az egyszektoros modell legegyszerűbb, pénzáramlást mutató változata

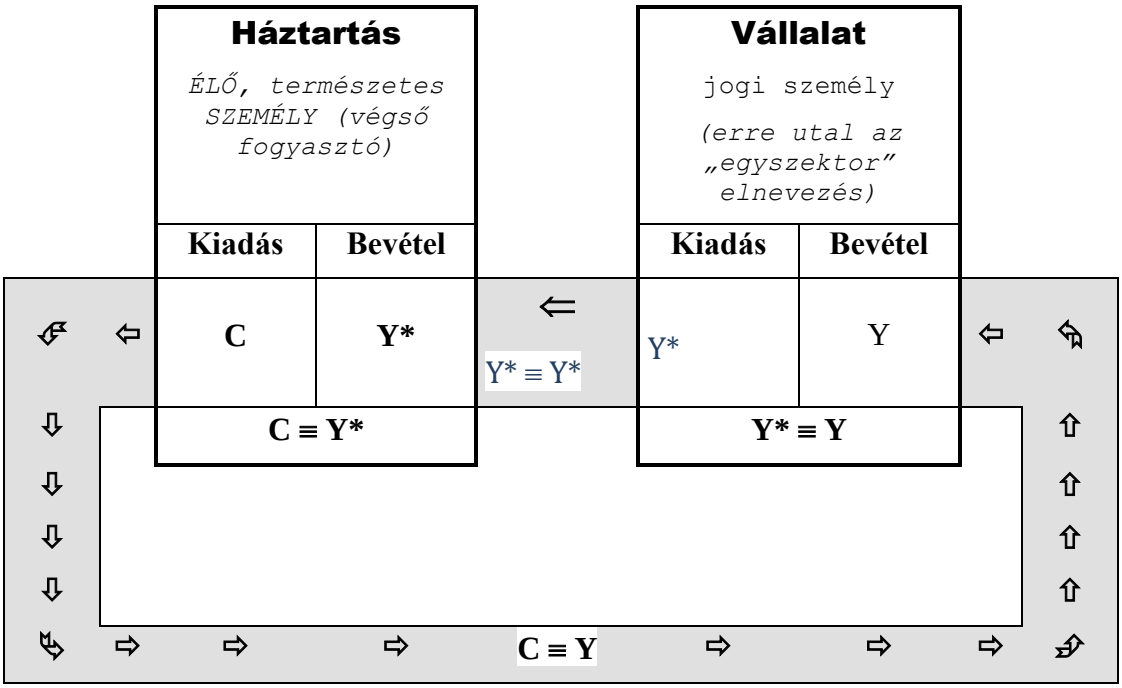

Összkibocsátás	Y	*Yield (hozam)*	A vállalatok piacra kerülő össztermelésének ellenértéke
Összjövedelem	Y*		A vállalatok összes kifizetése a háztartások felé (a háztartások összjövedelme)
Fogyasztás	C	*Consumption (fogyasztás)*	Háztartások árupiacon elköltött pénze fogyasztásának (vásárlásainak) fedezésére

Az egyszektoros modell az árupiac áru-közvetítő mechanizmusának jelölésével

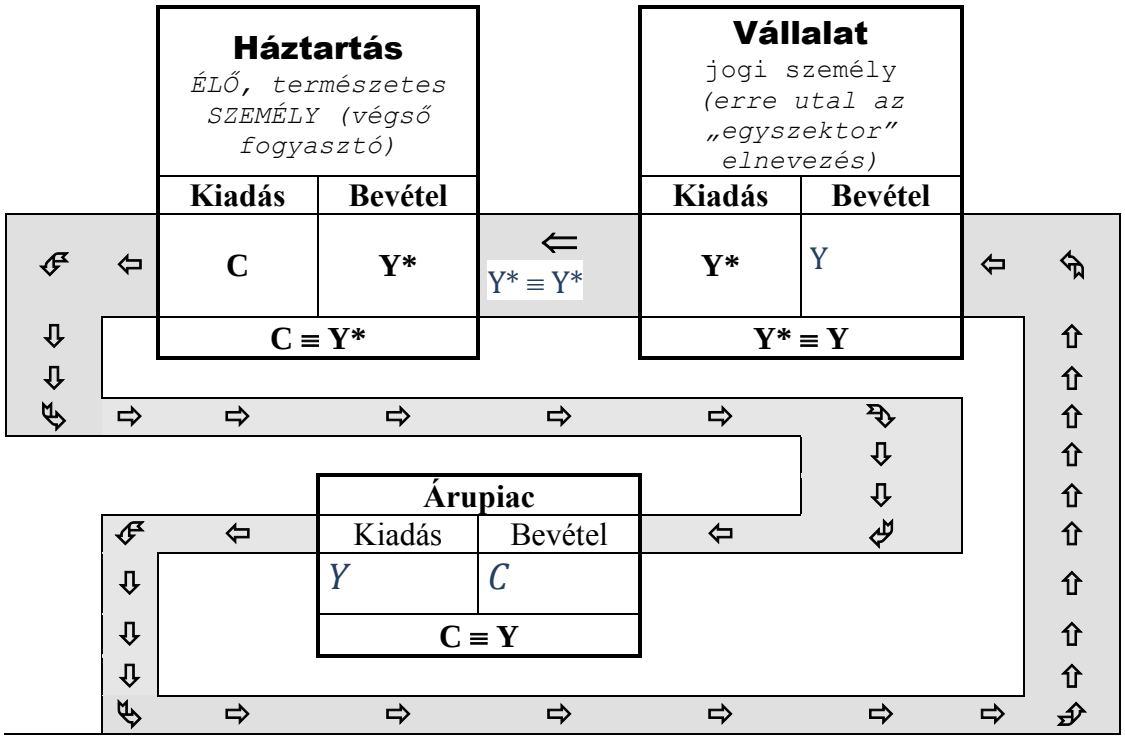

Az egyszektoros modell az árupiac mellett a tőkepiac jelölésével

(Az ábra első változatában a jövedelem áramlását jelölő nyilak bonyolulttá tennék az ábrát)

HÁZTARTÁS *ÉLŐ, természetes SZEMÉLY (végső fogyasztó)*	
Kiadás	Bevétel
C S	**Y***
$C + S \equiv Y^*$	

VÁLLALAT jogi személy *(erre utal az „egyszektor” elnevezés)*	
Kiadás	Bevétel
Y*	Y
$Y^* \equiv Y$	

TŐKEPIAC	
Kiadás	Bevétel
I	**S**
$I \equiv S$	

ÁRUPIAC	
Kiadás	Bevétel
Y	C **I**
$\boldsymbol{Y \equiv C + I}$	

Összkibocsátás	Y	*Yield (hozam)*	A vállalatok piacra kerülő össztermelésének ellenértéke a háztartások árupiacon keresztüli vásárlásából
Összjövedelem	Y*		A vállalatok összes kifizetése a végső gazdasági alany háztartások felé (a háztartások összjövedelme különböző jövedelemtípusokban)
Fogyasztás	C	*Consumption (fogyasztás)*	Háztartások árupiacon elköltött pénze fogyasztásának (vásárlásainak) fedezésére
Beruházási kiadások	I	*Investment (beruházás)*	Háztartások (végső gazdasági alanyok, végső fogyasztók stb) árupiacon elköltött beruházási kiadása
Megtakarítás	S	*Saving (megtakarítás)*	Háztartások (végső gazdasági alanyok, végső fogyasztók stb) tőkepiacon elköltött (az árupiacon el-nem költött) megtakarításai (kiadásai)

Az egyszektoros modell az árupiac mellett a tőkepiac jelölésével – és a pénz útjának feltüntetésével

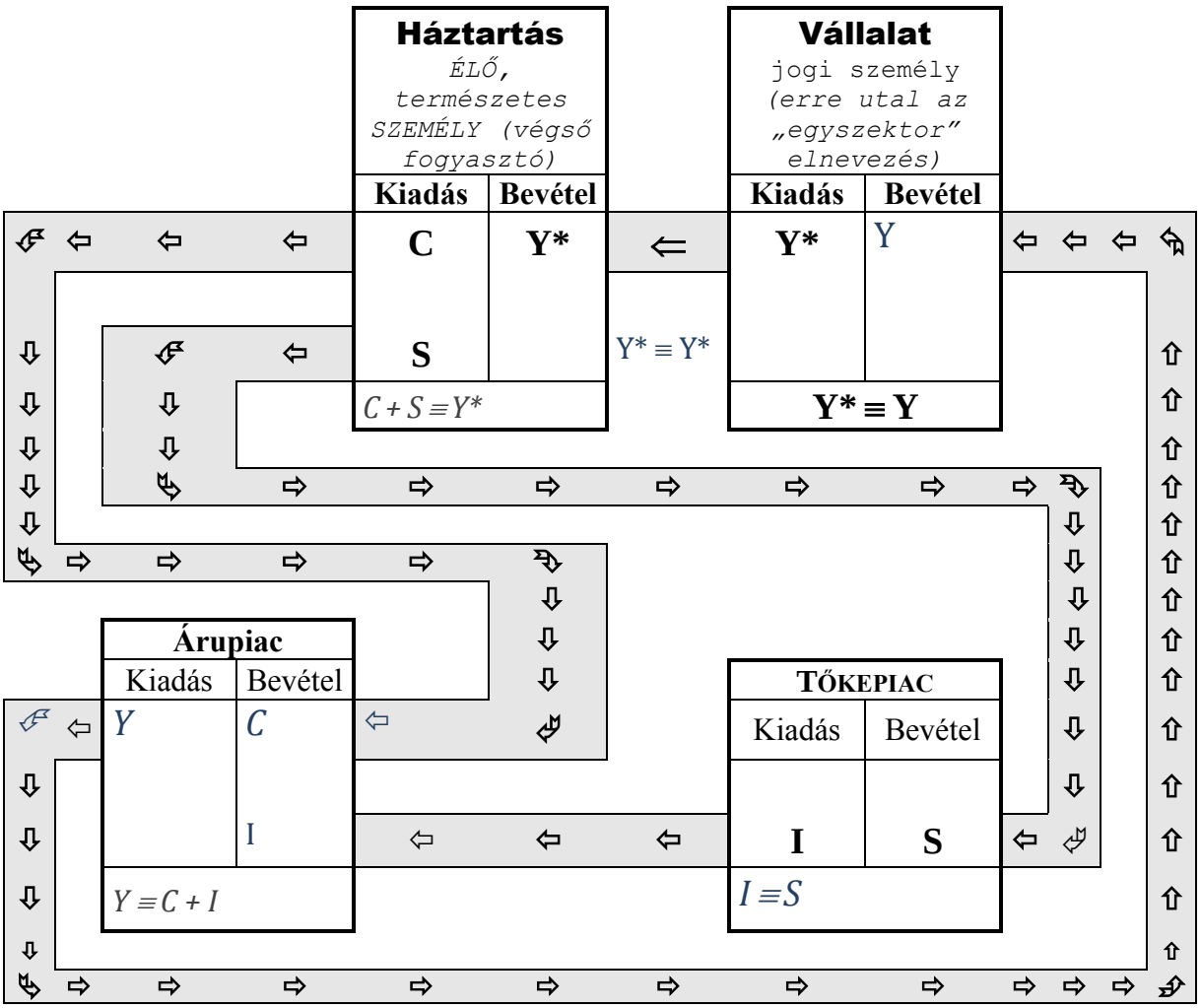

Miféle jövedelmek áramlanak a vállalattól a háztartás felé (a termelési tényezők szerinti felosztásban is)?

Ez az ábra szerepelt már egy kicsivel előbb.

Háztartás [I.] *ÉLŐ, természetes SZEMÉLY (mint végső fogyasztó)*			**Vállalat** [II.] jogi személy *(erre utal az „egyszektor" elnevezés)*	
Kiadás	Bevétel		Kiadás	Bevétel
C **S**		Y*		**Y**
	Y*1 ***„FÖLD bére"*** *= természeti erőforrások bére*	◀	Y*1 ***„FÖLD bére"*** *= természeti erőforrások bére*	
	Y*2 ***MUNKA bére***	◀	Y*2 ***MUNKA bére***	
	Y*3 ***TŐKEjavak bére*** = *a korábbi munka eredménye, gépek, épületek, stb (ún holt munka)*	◀	Y*3 ***TŐKEjavak bére*** = *a korábbi munka eredménye, gépek, épületek, stb (ún holt munka)*	
	Y*4 ***kamat*** *(S)* *= kamatláb x megtakarítás*	◀	Y*4 ***kamat*** *(I)* *= kamatláb x megtakarítás*	
	Y*5 ***profit***	◀	Y*5 ***profit***	
C + S ≡	*"föld bére" + munka bére + tőkejavak bére +kamat + profit*		*"föld bére" + munka bére + tőkejavak bére +kamat + profit*	*≡ Y*

Tőkepiac	
Kiadás	Bevétel
I	**S**
I ≡ S	

Árupiac	
Kiadás	Bevétel
Y	*C* **I**
Y ≡ C + I	

Az úgynevezett kétszektoros modellben jelenik meg az állam (háztartás, vállalat, állam)

Háztartás [I.] *ÉLŐ, természetes SZEMÉLY és végső fogyasztó*	
Kiadás	Bevétel
C **S** **T_{axH}**	**Y*** **TR_H**
$C+S+T_{axH} \equiv Y^* + TR_H$	

Vállalat [II.] jogi személy	
Kiadás	Bevétel
Y*	**Y**
$Y^* \equiv Y$	

Állam [III.] jogi személy	
Kiadás	Bevétel
G **TR_H**	**T_{axH}**
$G + TR_H \equiv T$	

Tőkepiac	
Kiadás	Bevétel
I	**S**
$I \equiv S$	

Árupiac	
Kiadás	Bevétel
Y	**C** **I** **G**
$Y \equiv C + I + G$	

… Ebben az ábrában a vállalat mintájára jelenik meg egy közösségi funkcióhoz kapcsolható jogi személy (az állam) jelölése,

De **nem jelenik meg ennek a közösségi funkciónak az alanya, maga a KÖZÖSSÉG -** illetve az államot tulajdonló közösség végső fogyasztói szerepe a háztartás kategóriában jelenik meg, mert például a vállaltok összetermékének e rajzon a háztartások a vásárlói, a vállatok pedig a közösségi fogyasztókat is ellátják, külön megnevezés híján tehát ezen az ábrán a közösségi végső fogyasztás is a háztartásokhoz értendő.

A **közösség** hasonlatos sok mindenben a háztartáshoz (társadalom, nemzeti közösség):

- A közösség léte, tulajdonosi közreműködése nélkül nem működhet az állam mint tulajdonolt jogi személy (a jogi személy alapvetően eszköz, ontológiailag az emberrel szemben nem önálló létező).
- Célszerű a közösségi végső fogyasztó önálló kategóriakénti megjelenítése az ábrán, ha az állam mint jogi személy elkülönítve jelenítődik meg a vállalat mint jogi személytől.
- A közösség az állami funkcióknak értelmet adó alanya a gazdaságnak, mint az állami funkciók felelős megrendelője (amint a vállalati funkcióknak a háztartás a végső megrendelő alanya mint a vállalati funkcióknak értelmet adó megrendelő, végső fogyasztó, mint végső tulajdonos, mint a gazdaság végső alanya)

Az úgynevezett háromszektoros modell rajza a pénzáram útjának jelölésével igen bonyolulttá válna, hiszen a végső gazdasági alanyok ábrázolása két kategóriává oszlásával megkettőződnek (elágaznak) a vállaltok összbevételei (háztartástól és közösségtől), az árupiacon és tőkepiacon a kétféle végső gazdasági alany megtakarításai kerülnek elköltésre,

illetve a vállalat mint jogi személy mellett az állam mint jogi személy is bevételhez jut az áru és tőkepiacról illetve kiadásai vannak mindkét típusú végső gazdasági alanyok felé.

A makroökonómia szektor-modelljét tovább kellene fejleszteni

Az áru és tőkepiac külön jelölését elhagyva, az államot tulajdonló közösség jelölését bevezetve

Háztartás [I.] *ÉLŐ,* ***természetes SZEMÉLY*** *(végső fogyasztó)*		**Vállalat** [II.] jogi személy		**Közösség** [III.] *ÉLŐ,* ***"kvázi természetes SZEMÉLY*** *(végső fogyasztó)*		**Állam** [IV.] jogi személy	
Kiadás	Bevétel	Kiadás	Bevétel	Kiadás	Bevétel	Kiadás	Bevétel
	Y*1	**Y*1**					
		Y*2			**Y*2**		
			Y				
	TR1					**TR1**	
					TR2	**TR2**	
C1				*C2*			
S1				*S2*			
Tax1							**Tax1**
				Tax2			**Tax2**
						G	
C1+S1+T1 ≡ Y*1 + TR1		**Y* ≡ Y** **Y ≡ *C* + *I* + *G*** **C ≡ C1 + C2** **I ≡ S ≡ S1 + S2** *G ≡ ???*		**C2 + S2 + Tax2 ≡ Y*2+TR2**		**G + TR1 + TR2 ≡ Tax1 + Tax2**	

Ez az elrendezés egy kezdő felvetés. Csak jelezni szerettem volna, hogy lehetséges. A részleteket jól át kellene gondolni.

Lényeges, hogy az állam itt a vállalathoz hasonlóan egy szervezési-menedzselési funkció szervezeti eszköze, és **az államélet közösségi alanya (az álam mint jogi személy tulajdonosa) külön megjeleníthető.**

Ha tehát például a föld elsődlegesen mint természeti erőforrás közösségi tulajdon, és magánszemély vagy a háztartások csak birtokolhatják, de ez a birtoklás tőlük nem vonható el, viszont a birtoklás szabályainak az alkotmányos elvekkel illeszkednie kell, akkor végső soron a természeti erőforrások és így a föld jövedelme a közösség egészét is illeti.

Ez a jövedelem nem az államé, de az állam kezeli. Külön érdekesség, hogy az államnak itt a közösség akarata, életszükséglete szerint kell tagolódnia, tehát a területi és funkcionális önkormányzatok közösségi tulajdoni jogát a természeti és társadalmi erőforrásokhoz a kezelő állam nem vonhatja el (mert nem alanya az állam e közösségi tulajdoni jogoknak).

A társadalmi szerveződés alanyi és eszközi tagolódása tovább vihető a külföldre is (követve a makroökonómiai modell külön nem szereplő három-szektoros alapsémáját)

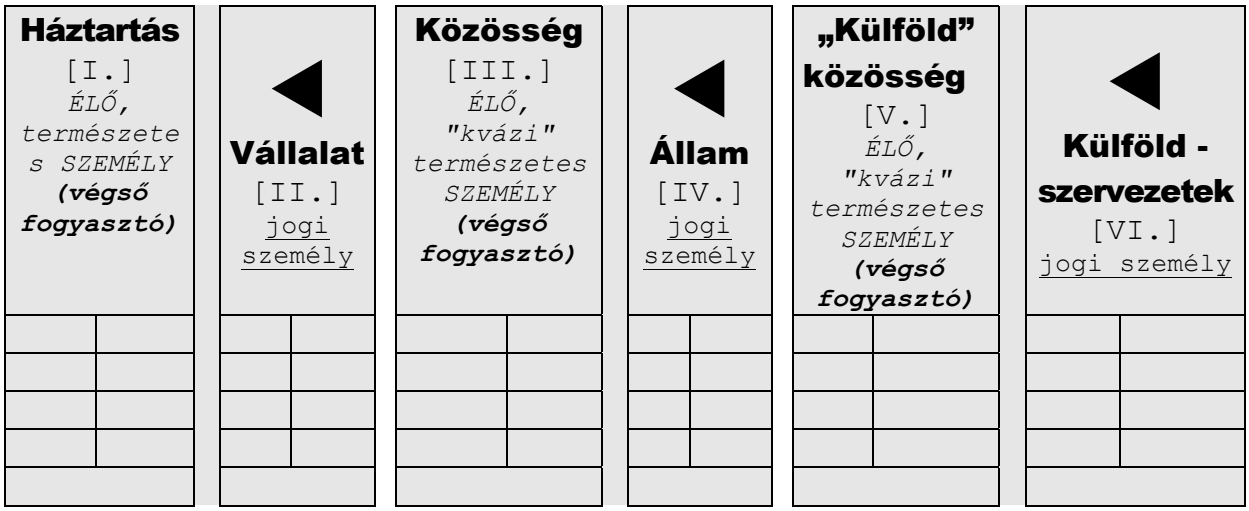

A **vállalat** végül is a háztartás mint végső fogyasztó (mint alany) **termelési szervezete**

Az **állam** végül is a közösség mint végső fogyasztó (mint alany) **önirányító szervezete** – *helyi önkormányzati és állami szinten egyaránt*

A **nemzetközi** (külföldi) szervezetek végül is a „külföld” (mint alany) egyeztető, összehangoló szervezete – *ebben a hierarchikus birodalom vagy a nemzetközi közösség egyaránt érthető.*

Nyilvánvalónak tetszik, hogy a háztartás mint végső gazdasági alany szerepkörét a tágabb (tipikusan nemzeti) közösség mint végső fogyasztó **nem írhatja felül, nem olthatja ki, a kettő egymásnak nem lehet vetélytársa, hanem egymással szereposztás kell találjanak** (a szereposztásukat kell jól kialakítani), amire példa a természeti erőforrások, például föld háztartás szintű birtoklása és nemzeti szintű tulajdonlása.

Hasonló a helyzet a nemzetközi társadalmi közösségekkel. **A nemzetközi közösség és szervezetei sem lehetnek a háztartási vagy a nemzeti közösségek konkurensei, kioltói, legyőzői, hanem azokkal jó szereposztást kell találjanak** (azokkal való jó szereposztásukat kell kialakítani). A nemzetközi közösségek (és szervezeteik) jó szereposztására a nemzeti és háztartási végső fogyasztókkal is vannak történelmi példák és vannak lehetőségek új megoldásokra.

Az elmondottak kiinduló feltételezései, hogy a végső fogyasztók a társadalom valós, élő végső alanyai.

Innentől kezdődően rákanyarodhatnánk „az alkotmányossági szempont” tárgyalására. Ugyanis a különböző típusú végső gazdasági alanyok nevezhetők különböző típusú végső társadalmi alanyoknak is, akiknek alkotmányossági státusza az úgynevezett természetjoggal kell harmonizáljon (mindegyik a maga nemében) – a Földkerekség minden szegletében kicsit más-más módon. Az alkotmányossági státusz ontológiai értelemben a legális, érvényben lévő jogrendből nem vezethető le, mert nem a jogrend egy szelete, hanem afölött áll.

A társadalom végső alanyai és a gazdaság végső alanyainak alkotmányos státusza tehát a legális jogrend számára egyfajta input (csakúgy mint a természettörvények, mint környezeti adottságok – azaz mint kulturális, identitásbeli adottságok).

SZEMÉLY FOGALMA A KÖZGAZDASÁGI ALAPKÉRDÉSEKBEN

PÉLDÁK A TÁRGYALANDÓ PROBLÉMÁKRA A SZEMÉLY KATEGÓRIÁJÁNAK FIGYELEMBE VÉTELÉVEL

A TŐKEÉRDEK ELSŐBBSÉGÉNEK VITATOTT ÜGYE - MÁS SZÓVAL A TŐKE KÖZHASZNÚSÁGA

Nem nagyon tudom minden konkrétságában egy oldalon előadni, hogy a közgazdaságban milyen a mai helyzet, hogy mire lehetne megoldást adni. Általánosságban van olyan elv a jogban a közgazdasággal kapcsolatosan, hogy „A tőkeérdek megtilthatja a terhére eső jogalkotást…”

> “… a *nolite me tangere* nemzetközi jogi alapelv analógiájára a *tőkeérdek megtilthatja a terhére eső jogalkotást …” (Tanka Endre* A KÖZÖSSÉGI JOG ÉS A NEMZETKÖZI JOG ÜTKÖZÉSE A KÖRNYEZETVÉDELEMBEN c írásában - Károli Gáspár Református Egyetem Agrár- és Környezetvédelmi Jogi Tanszék)

Te is hallhattál a TTIP-ről, amit egyelőre nem kötött meg az USA és az európai unió. Ez a tőkeérdek a legfőbb jellemzője.

Te erre azt mondod, hogy a strukturált rendszerekben elválik az egyes rendszerszintek racionalitása, és az emberi jogokból nem lehet levezetni a monopolgazdaság működési feltételeit, olykor össze illeszthetőségét az emberi jogokkal (nem a túlhajtott, hanem a józan értelemben vett emberi jogokkal).

Ebbe káoszba a jelek szerint nem nagyon tud belegondolni, ott tájékozódni a legtöbb jogász, közgazdász, politikus sem. Na ebben a bizonytalan állapotban jöhet jól egy olyan törekvés, amely a személyre mint alapfogalomra épülő több szintes rendszermodellben úgy kívánja rendezni az egyes rendszerszintek belső működési logikáját, hogy a személy természetű lét feltételeit igyekszik mindenütt lehetőség szerint tekintetbe venni.

A hivatalnokoknak, politikusoknak, jogászoknak és közgazdászoknak, sőt szociológusoknak is érthetően. Nem beszélve a folyamatosan belépegető újabb nemzedékek szélesebb közvéleményéről.

A TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOKHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS EGYÉNI ÉS KÖZÖSSÉGI ELVEI

Az emberiség történetében folyamatosan, pontosabban szakaszosan, ismétlődően felmerülő kérdéscsomag, hogy miként kell a természeti erőforrásokhoz való egyéni és közösségi hozzáférést szabályozni hosszabb távra.

A közgazdasági kultúrát nagyban meghatározza hogy milyen szabályrendszert alakítanak ki a pillanatnyi erőfölényt és a hosszabb távú elveket mérlegelve.

A „föld nem tőke" elv kifejtését például a személy fogalmának és a termelési tényezők fogalomkörének alapján lehet levezetni.

ASZIMMETRIKUS AUTONÓMIA – AHOGYAN A SZÉKELYEK HANGOZTATJÁK MANAPSÁG

Mindenkinek annyi autonómiát, amennyit igényel. Első pillanatra meglepő fogalmazás. Erősségével, értelmével akkor szembesültünk, amikor egy román közigazgatási egység valahol a tengerparton tiltakozott ellene, hogy nekik nem autonómia kell hanem bukaresti támogatás.

A lényeg, amit láthatóvá tett, hogy az autonómia nem csak jogokat, hanem feladatot is jelent. Elvi általánosságban is a szabad akarat nem csak lehetőséget jelent, hanem felelősséget, mindenképpen következményeket is. A közgazdaságban is.

Az aszimmetrikus autonómia egy társadalmi alrendszer (amint a globális emberiségen belül már az egyes országok is alrendszerként érthetők meg sok tekintetben). Tehát az aszimmetrikus autonómia gondolata fontos társadalmi szerveződési elveket érint, tesz láthatóbbá (mind egyéni mind közösségi szinten).

A SZABAD AKARAT KOMPETENCIÁJA

– más szóval a társadalmi, szűkebben a közgazdasági rendszer tagoltságától függően a kompetencia szeletelés és kompetencia teljesítés kérdés összeilleszthetőségének feladata a személyre mint alapfogalomra épülő axiomatikus rendszer elméletével.

A „TERMÉSZETES GAZDASÁG" ELMÉLETÉNEK LEHETŐSÉGE – AMIT OLY SOKAN KERESTEK

Az idealisztikus személy fogalmának alapul vételével talán lehetőség nyílik a „természetes gazdaság" lehetőségének újra gondolására.

A személy fogalmát eddig nem kiinduló alapnak tekintették, hanem a valamilyen gazdaság által deformálhatónak. Tehát az ember viselje el a gazdaság megterhelését (talán éppen David Ricardo óta felerősödő ez a meggyőződés).

Eddig még mindig csak utópisztikus elképzelésnek tekintették, hogy a gazdasági rendszernek nem szabad fellépnie az ember ellen. A fő érv az volt, hogy a monopolisztikus rendszerekkel szemben az egyén (mint „az ember") kiszolgáltatott. Nagyon jól példázza ezt a meggyőződést Sztalin elhíresült mondása, hogy ugyan hány hadosztálya van a római pápának?

Függetlenül a római egyház sorsának alakulásától az európai gondolkodás nem tud meglenni idealisztikus gondolatok nélkül – amire önmagában jó példa a matematika megkerülhetetlensége a természettudományok számára. És egyáltalán nem világos, hogy a globálisan felzárkózó korábbi fejletlen világok ismeretelméleti okból nem kényszerülnek-e az ideák világát megismerni, birtokba venni (ha másként nem akkor a matematika értelmezésének útján elindulva), függetlenül a jelenkori európai gondolkodás útkeresésétől.

Tehát a természetes gazdaság alatt nem csak az érthető, hogy tőlünk függetlenül milyenek lennének a gazdaság öntörvényei, hanem az is, hogy magunkat sajátos képességeinkkel együtt (szabad akaratunkkal például) a természet részének tekintve milyen lehet az a gazdaság, amely a személy elvű kiteljesedést szolgálja (algoritmusaival, pénzügyi és egyéb absztrakcióival, intézményeivel együtt).

RÉSZLETESEBBEN A HITELPÉNZ MIBENLÉTÉRŐL (A SZEMÉLY FOGALMÁNAK TEKINTETBE VÉTELÉVEL) – MINT MEGKERÜLHETETLEN ALAPVETŐ KÉRDÉS

PÉNZHASZNÁLATI JOG – ELMÉLETI MODELLEZÉS

A makroökonómiai szektormodellekhez hasonlatos ábrák készíthetők a pénz útjának társadalmi alapábrájaként, esetleg az áruk szembe irányú áramlását elhagyva.

Azonban közelebbről tekintve ez az áramlás nem folyamatos, hanem lökés-szerű, majdhogynem szeszélyes (amit az ábrák nem érzékeltetnek), aminek kiegyenlítése, egyenletessé tétele, minél inkább válságoktól mentes kiszámíthatósága a modern pénzpolitika, pénzelmélet egyik alapvető törekvése.

Ezt a problémát a hitelpénz elterjedése csak felerősítette. Amíg arany mennyiséghez kötötték a pénzmennyiség jelölését, addig az aranymennyiséghez kötöttség egyfajta mechanikus fék gyanánt is működött. Az aranyat ugyan ki lehetett vonni időlegesen és váratlanul forgalomba lehetett hozni, de azt a teljesen kaotikus pénzáramlást, amit a hitelpénz működésbe lépése, elterjedése tett lehetővé, az arany mennyiséghez kötött pénzmechanizmus nem tette lehetővé.

Tehát felértékelődött a kérdés, hogy a pénzt ki hozza forgalomba és ki vonja onnan ki? Fogalmazhatunk általánosabban, miszerint ki és milyen jogon és milyen szabályozásnak engedve hozhat forgalomba pénz és vonhat onnan ki.

Elméletileg a korábbiakhoz képest egészen új megfogalmazások kaptak aktualitást:

- a pénz egy jelrendszer, elszámoló eszköz a jogszabályokhoz, szerződésekhez kötött gazdasági folyamatok elszámolásához, viszonylatok számon tartásához, lehetőségek mérlegeléséhez
- a szerződések a szerződő felek szerződési szabadságának érvényesítését teszik lehetővé józan társadalmi megfontolások adta keretek között.
- A szerződések keretében szükséges elszámolások eszköze a pénz, amely ilyen segédeszközként nyilvánvalóan nem sértheti a szerződéskötők szerződési szabadságát. **Az az (ellen)érv, hogy az arany mennyiségéhez kötött pénz nem korlátlanul áll rendelkezésre, tehát csak az arany tulajdonosai használhatják elszámolásra – a hitelpénz rendszerben értelmét vesztette.**
- A hitelpénzrendszer használatával tehát felerősödött a fontossága annak a kérdésnek, hogy miként tudjuk az elvi személy szemszögéből tárgyalni a társadalmi rendszert, például a pénzrendszert, a pénzhasználatot, a pénzhasználat szabályozását.
- Újra kell fogalmazni, hogy a pénznek milyen funkciót tulajdonítunk, hogy ezt a funkciót ki és milyen jogon gyakorolhatja (pénzhasználati jog), hogy a pénzhasználati jog és a pénzrendszer működtetési feltételei hogyan egyeztethetők össze.
- Miként lehet a pénzhasználat lehető maximális hatékonyságára és a pénzrendszer mint infrastruktúra ennek megfelelően legalább elegendően hatékony működtetésére törekedni.

- A helyzet annyira új, hogy most már elvi lehetőség van segélyezés céljára pénzt teremteni. Ez önmagában nem baj. De a társadalompolitikai racionalitás abban is meg kell nyilvánuljon, hogy ha segélyezésre lehet pénzt teremteni, akkor lehet gazdaság bővítésre, produktív életpályák erősítésére is pénzt teremteni (***megjegyzem lehet a társadalomnak ártalmas célokra ugyanúgy pénzt teremteni, illetve ugyanazon műveletek segítségével észrevétlen el lehet vonni a társadalomtól a szükséges pénzt, amit alig lehet nevén nevezni, azaz tetten érni, ha nem értjük a hitelpénz logikáját***).
    - Más szóval ha a segélyezettnek úgymond joga van a hitelpénzrendszerben lehetségessé vált pénzteremtő forrásból eredő segélyre valamilyen mértékben (akkor is, ha ezért „cserébe" semmit sem tesz, egyszerűen a „léte jogán", lásd például munkanélkül alapjövedelem gondolatot), akkor nála hatványozottabban van joga részesedni a pénzteremtési lehetőségből annak, aki a társadalom javára valamilyen vállalást is tesz, és még nála is több joga annak, aki a vállalása teljesítésében eredményes is.
    - Hogy csalók ezen pénzteremtési lehetőségből való részesedéssel vissza is élhetnek, az nyilvánvaló, az ellen védekezni kell (csalók mindig voltak). De a hitelpénzrendszer ezen társadalmi jelentőségű lehetőségének felhasználását nem a csalóktól kellene függővé tenni.
    - **A lehetőség adott. A feladat is adott, hogy olyan jól átgondolt, ellenőrzött pénzhasználati mechanizmus kerüljön kiépítésre, amelyben az elvi személyi megfontolásokra és gyakorlati feltételekre hivatkozva lehet tényleges, érdemi pénzhasználati jogokat megformálni, amelyekkel élve a társadalom energiái kibontakozhatnak – *a hitelpénzválságoktól való általánosságban indokolt, de megfelelő felkészüléssel talán oktalanná tehető félelmekkel szembenézve….***

„A lehetőség adott". Sőt, ennél többről van szó. Mert a lehetőség 100 éve adott. Magyarázatot ha keresnénk, akkor arra kellene magyarázatot keresni, hogy 100 éve miként maradhatott ez a lehetőség kihasználatlanul. Szembe kell nézni azzal, hogy a jogi-politikai mulasztásnak (ha mulasztásnak nevezzük) van egy elvi oka is. A legszélesebb közvélemény teljes tájékozatlansága a hitelpénzrendszer mibenlétéről egyrészt, másrészt a szakmai közvéleménynek is szinte teljes tájékozatlansága és súlyos felelőtlensége abban, hogy az elvi lehetőségeket megsejtve csak legyintett a politikai-jogi-gazdasági közvélemény elé tárásra igyekvés helyett.[36]

---

[36] Az utóbbi években, talán a 2008-as gazdasági-pénzügyi válság hatására megjelent néhány közlemény, amelyben leszögezték, hogy tudomásul kellene venni, hogy a banki hitel mögött elvileg sosincsen megtakarítási betét, mert a banki hitel eleve nem megtakarítások közvetítéséből áll, a banki hitelnek nem a megtakarítás a forrása.

by Michael McLeay, Amar Radia and Ryland Thomas of the Bank's Monetary Analysis Directorate - **Money creation in the modern economy** – **2014** - https://www.bankofengland.co.uk/quarterly-bulletin/2014/q1/money-creation-in-the-modern-economy

Richard A. Werner - **How do banks create money,** and why can other firms not do the same? - **2014** (https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1057521914001434?via%3Dihub#bbb0010)

Michael Kumhof és Jakab Zoltán - **A bankok új pénzt hoznak létre**, amikor kölcsönadnak, ami a pénzügyi ciklusokat kiválthatja és erősítheti – **2016**-os ismertetése: http://www.penzriport.hu/mar-az-imf-szerint-is-a-semmibol-teremtik-a-penzt-a-bankok

Ábel István, Lehmann Kristóf és Tapaszt Attila - „**A pénz és a bankok ellentmondásos kezelése a makroökonómiában**" - Hitelintézet Szemle, 15. évf. 2. szám, **2016**. júniusi számában, 33–58. o.)

Az aktuálpolitikai élelmesség nem értelmezhető ebben a tekintetben, hanem üres szófacsarás. A magam részéről tehát amit megsejtettem, ami megfogalmazódott bennem, azt igyekszem összefoglalni – anélkül, hogy minden tekintetben megpróbálnám különválasztani a saját felkészületlenségemet a különféle szakterületek művelőinek felkészületlenségétől. Az külön kérdés, hogy lehetne-e jobban, felkészültebben fogalmaznom (minden bizonnyal). De én most, itt erre vagyok képes, erre a problémafelvetésre ezekkel az eszközökkel, módszerekkel.

Utalás-szerűen jelzem, hogy találkoztam a dilemmával, miszerint a gazdaság elmélet történet úttörői a merkantilisták óta Európában a nyugati partvonalon, a kontinens szélén, a gyarmatosítás lehetőségével élő tengerparti országokban teremnek. Nem a kontinens kellős közepén. Mi elzártakká váltunk. Egyrészt nem váltunk gyarmatosítókká, másrészt kimaradtunk abból a robbanás-szerű fellendülésből, amelynek a húzó országok részeseivé válhattak. Nem utolsó sorban **szemléleti okból.**

Mert szerintem **nem a gyarmatosítás volt a nyugati parti országok gazdagodásának, felvirágzásának a legfőbb forrása, hanem a közgazdasági modellben való hosszútávú gondolkodási stratégia térnyerése.** Ezen stratégia tette fogékonyabbá őket a különféle közgazdasági lehetőségek felismerésére, például a termelési tényezők felismerésében, megnevezésében és intézményes kihasználásában. ***Azt hiszem a gyarmatosítás egy perifériális jelenség a termelési tényezők elméleti keresésének, megsejtésének, kipróbálásának széles skáláján***.

Ha ugyanis a tengerpartot tekintenénk döntő tényezőnek, akkor meg kellene vizsgálni, hogy a földkerekségnek mennyi az összes tengerpartja és abból mennyi volt Európa gyarmatosító országainak hányada. Vagy korábban ezek az országok miért nem lendültek neki, amikor még szó sem volt közgazdasági elméleti stratégiai modellekről.

Voltak olyan tengerpart nélküli esetek is, amelyeket jól ismerünk, például Svájc esete. Nekik sikerült kompenzálniuk a tengerpartok hiányát. A magas hegyek sajátságait (talentumait) sikerült felismerniük, kihasználniuk (részint önállóan részint a világgazdaság fellendülésébe való szerencsés és igen átgondolt betagozódással). Keressük meg tehát, hogy ha nem is élvonalbeliként, de legalább a kor szintjén **miként kellene tekintenünk a személy és gazdaság viszonyának átgondolásával elérhető lehetőségekre** – a való életünkben, pénzhasználatunkban (például az egyébként ha kimondatlanul is de evidens pénzhasználati jog kimondásával), és szélesebb értelemben vett gazdasági önszervezésünkben.

András Bence - **Elmondjuk, hogy ki teremti a legtöbb pénzt Magyarországon** - *https://www.portfolio.hu/prof/elmondjuk-hogy-ki-teremti-a-legtobb-penzt-magyarorszagon.278151.html* - **2018**. február 28. (lényegében a 2014-es „Money creation in the modern economy" írás gondolatának ismertetése).

2018 őszén levelet írtam Richard A. Wernernek és a Money Creation in the modern economy szerzőinek, hogy milyen friss kutatási eredményekről beszélnek? A hitelpénzrendszer mintegy száz éve működik, az adta a világgazdaság XX. századi kiteljesedésének finanszírozási mechanizmusát. Felfedezés helyett nem a cenzúra lazulásáról kellene beszélni? Nem számítottam a decemberi rövid válaszra, hogy hagyjam békén őket, mert ők nem teoretikus kutatók, hanem az Angol Bank munkatársai.

A felsorolt három magyar publikáció szerzői hasonlóképpen nem válaszolnak megkereső levélre. De az idős Tarafás Imre, az 1983-as Gubcsi-Tarafás: A láthatatlan pénz egyik szerzője is úgy tesz, mint aki nem érti, hogy könyvében a 15. oldalon szereplő leírásnak mik lennének a logikus, praktikus következményei például a jelzálog intézményében: „… a bank merész lépésre szánja el magát. Elhatározza, hogy pénzt teremt, azaz javak megvásárlására és tartozások kiegyenlítésére alkalmas eszközt varázsol elő a semmiből."

BETÉTET KÖZVETÍTŐ ÉS PÉNZTEREMTŐ HITELEN NYUGVÓ KÖLCSÖN

A lehető legáltalánosabb bevezető helyett egy konkrét problémát hozok elő, amely jelzi, hogy az elméleti tájékozódás hiánya miatt gyakorlatilag milyen kényszerpályákba ágyazódás képzelhető el (egyénileg kinek előnyére, kinek hátrányára, de a társadalom egészének megerőltető teherként).

Ha jól értem, akkor két fajta banki kölcsön műfaja keveredik a megtévesztésig egymással.

- Egyik a **betétet közvetítő kölcsön**, amely tehát nem pénzteremtő kölcsön, ha önmagában nézzük.
- Másik a **pénzteremtő hitelen nyugvó kölcsön**. Ez utóbbi a kölcsön felvételével keletkező pénzt jelent. Ez a modern gazdasági fejlődés „motorja", szelídebben elszámolási titka. A hitel igénylő jogán, annak vállalása révén keletkezik.
    - betétes nincsen vele szemben, legfeljebb a gazdaság összesítő mérlegében beszélhetünk forrás oldalon a hitel jogát elismerő társadalom bizalmáról, mint képletes betétről.

□ A **pénzbetétet közvetítő kölcsön** hagyományos logikája jól illeszkedik a **jelzálog**hoz mint biztosítékhoz, mert eredetileg a betétes, illetve a betétesnek a betétért felelős banknak jelentett pótmegoldást (az államtól vagy tágabb társadalmi közösségtől függetlenül).

□ Azonban **a pénzteremtő hitelre támaszkodó** kölcsön fedezeteként a jelzálog egy testidegen, logikátlan megoldás (itt maradt, a változatlan formájában diszfunkcionális régi megoldás), ha a betétest vagy a bankot nézzük, mert magántulajdoni értelemben nincsen sem betétes, sem banki veszteség a kölcsönügylet esetleges bukása esetén (ebben a tekintetben az aktuális, de a hitelpénzrendszer tulajdonképpeni logikájától idegen jogszabályi környezet csak része a problémának).

Tehát hitelpénzrendszerben pénzteremtő hitel keretében nyújtott, jelzáloggal fedezett kölcsönt megbuktatni és a jelzálogra való igényt mint banki követelést eladni például a pénzrendszeren kívüli (külországi) befektetőnek vagy akár belföldi befektetőnek egyenként vagy nagyobb csomagokban nem más, mint **az ügyfél tulajdonát a banknak és azon keresztül további magántulajdonosoknak átjátszó megtévesztő trükk** („mintha" azok valamifajta betétesek tulajdoni érdekeire hivatkozva juthatnának a bedőlt kölcsön törlesztése helyett a jelzálog tulajdonához vagy értékesíthetőségéhez). **A károsult hitelfelvevő és a károsult társadalmi közösség trükkel szembeni védekező képességét a pénzügyi alapismereteinek hiánya okozza elsősorban.**

Ugyanis **a hitelpénz rendszerben a bank és hitelfelvevő ügyfele közti viszony kölcsönügyletként jellemzően nem értelmezhető**, még a hitel könyvelési folyamata is kizárja ezen értelmezhetőséget könyvelési technikai jellegéből adódóan.

A banki hitelügylet közgazdasági lényegét tekintve **csakis a tágabb társadalmi közösség és a hitelfelvevő ügyfél közti viszony értelmezhető reálügyletként - a bank lebonyolító szolgáltatásait igénybe véve.** Tehát a reálügylet a hitelfelvétel és a társadalmi összkereslet újraelosztódása között értelmezhető. Az egyébként a hitelművelettől változatlan összkeresletben a hitelösszeg mértékéig kap részt a hitelfelvevő, miáltal az összkereslet korábbi birtokosainak hányada összébb szűkül automatikusan. A történés hasonlítható az inflációnak a pénzbirtokosokra való hatásához.

Ha tehát a hitelfelvevő szerződéses fegyelmének erősítésére, szankcionálására a hitelhez ingatlanfedezet társul (vagy bármilyen más fedezet), akkor **a hitel bukása és a jelzálog elvonása esetén a jelzálogtárgy tulajdonosi alapon kizárólag az össztársadalmi keresletet**

képviselő szervezethez, nemzeti bankhoz vagy hasonlóhoz, egy nem-üzleti, társadalmi bizalmat élvező, társadalmi kontrollnak alávetett eszközkezelőhöz juthat.

De véletlenül sem a bankhoz mint profitérdekelt szervezethez vagy a bank által piaci profitérdekeltségű eszközkezelő vállalkozáshoz ugyancsak profitábilis alapon működő árverező, végrehajtó stb vállalkozások kezeihez – mert a jelzálogok ezen útra juttatását közgazdasági tartalma alapján kizárólag nyíltszíni, államilag támogatott fosztogatásnak lehetne nevezni.

A hitelpénzrendszer rendszerszintű sajátosságaiból következően a társadalmi közösséget a társadalmi közösség bizalmából a pénzrendszert szabályozó-ellenőrző azaz felügyelő állam „kell" képviselje szervezeti szinten (szerepének funkció azonos gyakorlásával) – a hitelpénzrendszer állami szerepre vonatkozó sajátosságaiból következően.

Tehát ki károsodik végső soron, ha elbukik a kölcsönfelvevő és nem tud törleszteni? Nem a betétes, mert betétes közvetlen a hitel mögött nincsen. Nem is a bank károsodik tulajdonosként, mert nem övé volt a pénz (ő a pénz keletkezését, régi rossz szóval „teremtését" csak adminisztrálta).

A társadalom egésze károsodik a pénzteremtő hitel bukása esetén, mert ha nagy méreteket ölt a kölcsönök bukása, akkor abból infláció erősödhet (de ez történik akkor is, ha a devizahitel károsultak minden jelzálogát, minden vagyonát, sőt még akár a szomszédaik vagyonát is elviszi a bank … mert az úgymond a társadalom széles rétegeinek erőtlenedéséből következő közvetett inflációs hatás nem a bankoknál és nem is azok valamilyen csekély hányadú betéteseinél keletkezik, hanem a társadalom egészében).

A gazdaságpolitikával azon kell lenni, hogy az emberek kölcsöneiket teljesíteni tudják, hasznos dolgokra törekedjenek (maximálni igyekezzenek talentumaikat), és ehhez megfelelő lehetőségeket és visszajelzéseket kapjanak a pénzhasználat révén.

Nem az a legfőbb kérdés, hogy miként lehet túlbiztosítani a kölcsönök visszafizetését, hanem hogy a kölcsönökkel valódi gazdasági igényeket lehessen szolgálni. Sőt, hogy ezek a valódi gazdasági igények megfogalmazódjanak, azokat vállaló döntések megszülessenek és kellő mértékben banki szolgáltatásokkal el legyenek látva.

Józan ész szerint a társadalomnak (illetve a társadalom megbízásából mint a társadalom önkormányzati szervének), az államnak vagy az állam szakosított szervezetének tulajdonképpen funkciója szerint kell kezelnie, felügyelnie, vezetnie a pénzrendszert, annak keretében például a pénzteremtő hitelek sorsát. És ha úgy adódik, akkor el kell ismernie a vismajort és annak társadalmi érdekű és jogszerű (természetjogi szempontokat is alapul véve jogszerű) kezelését kell biztosítania.

Amennyiben pedig vismajor (elháríthatatlan külső akadály fellépése a hitelek szerződés szerű törlesztése útjában) nem egyértelmű, nem ismerhető el, akkor is szociálisan gondoskodnia kell a marginális életfeltételekről az ügyfelek, a társadalom tagjai részére (régies kifejezéssel védelmet, védelmi hálót adva nemcsak a banki uzsora ellen, de balszerencse, sőt ügyetlenség esetére is) arra az esetre ha például biztosítási ügyletek nem oldják meg a problémákat.

Megadva végső soron a minimális önálló életvitelhez szükséges feltételeket. Mert a cél nem lehet végzetszerűen valami falanszter-szabályzat abszolutizálása (mint sokan a pozitív jogra hivatkozva szorgalmazzák), hanem a jogi szabályozás által a társadalom élhető, eredményes életének szervezése.

AXIOMATIKUS PÉNZELMÉLETI KÖRVONALAK A HITELPÉNZRENDSZER KORSZAKÁBAN

A modern hitelpénz definíciója közismerten, de ritkán továbbgondolva úgy hangzik, hogy a pénz keletkezése és megszűnése könyvelési művelet.

Érezhető, hogy a guruló aranytallérnak és egyéb klasszikus képezeteknek ehhez más nem sok köze van (semmi köze nincsen). Sőt, ha a XX. századi ismert fogalmakkal élünk, **megkülönböztetve jelzettet, jelölőt, jelet, jelhordozót**, akkor visszafelé is másként értelmezhető például az aranytallér, ahol a jelhordozó az aranyérme, a jelölő a pénzverő vagy annak megbízója, a jel mennyiséget megadó szám és a mennyiség egység elnevezése (1 tallér például), és ez esetben a pénz, ***a jelezett egy ugyanolyan absztrakt pénzfogalom, mint korunkban (!!!),*** csak rejtettebben, a jelhordozó és egyéb eszköz-feltételek által másként meghatározva az elvégezhető pénz-műveleteket.

Eredjünk nyomába a könyvelési művelet kifejezésnek - segíti-e vajon annak értelmezését, hogy miféle könyvelési műveletekkel lehet a pénz mibenlétét definiálni, a pénzt teremteni azaz létrehozni, kezelni és megszüntetni.

1. Milyen matematikai műveleteket használ a könyvelés? Főleg a T-ábrákban. Lényegében az összeadást és néhány sajátlagos további szabályt (elvet) követve (hogy mit adhatok össze és mivel).
2. De miért használjuk a T-ábrákat ma már az excel táblázat korában is? Miért szemléletes a T-ábra, mit sugalmaz és mit, milyen műveletek sokaságát nem engedi meg (amire pedig az excel képes volna)? Ekkor került előtérbe nekem a könyvelés története, mint fontos kérdéskör.
3. Több történeti rétege van a T-ábrák használatának. Könyvelés történeti szöveget tankönyvben nem találtam. A wikipedia és más internetes szócikkek sokat javultak az utóbbi években. Ezekből rajzolódorr ki, hogy
    a. „kezdetben volt” a számla nyilvántartás tartozik-követel oldalakkal (akár évezredekre visszamenőleg a mai tartalommal). A másik, az üzletfél a számla vezetőjének mennyivel tartozik illetve mennyit követel a számla nyilvántartást vezetőtől és a kettőből egyenleget vonva szaldót számolhatunk.
    b. A **T-forma** talán 600 évre vezethető vissza Európában. Mai szemmel legnagyobb számolástechnikai előnye, hogy anélkül teszi lehetővé szaldó számolását, hogy a negatív számok használatát igényelné. A negatív számok elterjedt használata, főleg a mai jelzésekkel nem régebbi 150 évnél, tehát a könyvelés európai hőskorában nem volt kéznél.
    c. **A T-ábra használatának második „generációja”** a mérleg, tehát a vállalkozások vagyonmérlegének mai mintájú készítése (ahol a számlanyilvántartások több előnyét technikai megoldását tovább használták, például a negatív számok használata nélküli szaldó készítés lehetőségét). Ennek kezdetei talán 3-400 évvel ezelőtt mutathatók ki, azonban elterjedéséről csak az 1800-as években, főleg az 1800-as évek végéfelé lehet beszélni. A mérleg oldalainak megnevezésében illetve a mérleg oldalain belül a mérleg-számlák oldalainak elnevezésében ***máig hatóan értelem zavaró módon maradt fent*** a mérlegkészítés előtti korok számláinak akkor még egyértelmű tartozik-követel elnevezése.
    d. Ami azonban korábban egyáltalán nem lehetett szembetűnő, a T-ábrás mérlegek oldalai közt és oldalain belül remekül lehet a kettős könyvelés logikájában

ugyanazon számokat két helyen is feltüntetni, miáltal a könyvelés ellenőrzésére alakultak ki technikai módszerek. Ennek a technikai kezelhetőségnek valószínűleg váratlan, fokozatosan tisztázódó következménye volt, hogy lehetővé vált a könyvelési folyamat vállalaton belüli alkalmazása mellett a könyvelt ügylethez kapcsolása is, vállalatokon átívelően. Tehát egyeztethetővé vált az üzleti partnerek könyvelése valamely bonyolultabb, hosszan tartó ügylet kapcsán (gondoljunk többek között a részvénytársaságok által támasztott igényekre). Azaz már nemcsak vállalati mérleg volt készíthető hanem valamely ügylet mérlege is vállalatokon átívelően. A XIX-XX. században ebből a gazdaság vállalati szintű könyvelését összegző, kumulatív könyvelés valósult meg cégcsoportok, üzletágak, gazdasági szektorok, régiók statisztikai elemzése, sőt … technikailag lehetővé vált általánosságban az egész gazdaságra kiterjedően a **könyvelési szabályok állami (hatalmi) megkötése, uniformizálása** (nem elvi hanem estlegesen hatalmi szempontot is érvényesítő tartalmi megkötése). Legszembetűnőbben az adózáshoz kötötten.

e. A XX. században általánossá vált a hitelpénz rendszer. Nem tárgyalják a tankönyvek ennek a pénzrendszernek technikai újdonságát, a technikai újdonság mibenlétét. Holott **a bankok (pénzintézetek) és vállalatok között olyan a könyveléstechnika révén kialakított új szereposztás, munkamegosztás kötelezővé tétele vált lehetővé, amiről korábban szó sem volt.** Tehát immár gazdasági ügyletekben nemcsak eladók és vevők közötti munkamegosztás valósult meg, hanem államilag kötelező erővel vezették be pénzintézetek és vállalatok között bizonyos könyvelési műveletek polarizált elvégzését.

f. Például a mai hitelpénzrendszerben **a pénzteremtési folyamat nem értelmezhető banki (elsősorban vagy kizárólag banki) műveletként** akkor sem, ha lényegében minden tankönyv ezt tartalmazza. Ugyanis a pénzteremtő hitel keretében (fogalmazástól függően lehet a hitel és kölcsön szavakat használni, de szerencsésebb illetve pontosabb a hitel szó használata) banki és vállalati könyvelésről egyszerre van szó a pénzteremtő banki hitel esetében. Egyik a másik nélkül nincsen meg.

   Lényegében **ugyanazon, egyazon könyvelési művelet két párhuzamos, egymást feltételező mozzanatáról van szó a banki és a vállalati könyvelésben**. Akinek ez nem tűnik fel, az nem néz szembe a hitelpénzrendszer sajátosságával, miszerint *a bankok nem árupénzt kezelnek, nem a maguk vagy a betéteseik tulajdonát engedik át a kölcsönfelvevőknek jogos tulajdoni garanciák ellenében, hanem egy a bankok és ügyfeleik által közösen végzett könyvelési műveletben töltik be sajátos, egymással megosztott szerepüket.*

   Maga a pénzteremtő gazdasági folyamat, történés a hitel felvevő vállalkozás vállalása révén valósul meg – nem a bankban. A bank végül is **<u>adminisztrálja</u>** a pénzteremtő hitelt, az állam által előírt szabályok szerint, az ügyfele pedig él a hitel lehetőségével, ugyancsak az állam által előírt speciális szabályok szerinti sajátos szerepkörben. A bank és a vállalat nem léphet át a másik szerepkörébe legálisan. Akár a sportban a versenyző és a bíró szerepének elválasztottsága.

   i. A devizahitelek problémája azért látható át nehezen szinte minden szereplőnek, mert **ezt a sajátos megosztottságot bank és ügyfele között figyelmen kívül hagyják, explicit formában nem fogalmazzák meg** (oktatásban, sajtó és tudományos nyilvánosságban, az ***igazságszolgáltatásban***, az általában vett napi politikában, mindenféle

szakmai nyilvánosságban). Legfeljebb a tapasztalat keretében homályos utalásokkal, szakmai titkokként kezelhető implicit ismeretként viszonyulnak a pénzteremtő hitel könyvelési módjához és közgazdasági tartalmához.

ii. Hatalmi érdekellentétként való értelmezést sugallnak a bankok és társult szövetségeseik pénzügyi vitákban a bírósági tárgyalásokat is beleértve …. ami nem egykönnyen vezet a probléma megoldásához. Furcsa módon ráadásul a vállalatok mintájára saját könyvelést nem folytató fogyasztói státuszú banki ügyfelekkel szemben került sor a csaló deviza nyilvántartású hitelkönyvelési műveletre – ahol a fogyasztó magánszemélyek saját belső könyvelésének híján nehezebben azonosíthatók be a banki visszaélések (némi banki zsarolásnak engedő politikai hátszéllel erősítetten).

g. A pénzteremtő hitel könyvelési műveletek önmagukban tehát nem érthetők meg külön-külön mint sajátosan banki vagy sajátosan vállalati műveletek. A gyakorlatban a vállalati könyvelők sok évtizedes működés után is szinte elzárkóznak a banki könyvelési logika áttekintésétől és fordítva – nemhogy a banki és vállalati könyvelés egységben való szemléletétől.

Érdemes megnézni ebből a szempontból a jegybank mai alapszabályának torzó, egyoldalú, a hitelpénzrendszerben diszfunkcionális szemléletét[37], hiszen nem vesz tudomást a hitelpénzrendszer pénzkönyvelési (*pénzteremtő, pénzkezelő, pénzmegszüntető) összefüggéseiről, a hitelpénzrendszerben a pénzteremtő hitel társadalmi felelősségéről, különösen nem a szabályozás formai megoldásainak közgazdasági tartalmi kötöttségeiről – és egyoldalúan a pénztechnika formai szempontjaira igyekszik figyelni a bankok kvázi szövetségeseként a tényleges gazdasági alanyoktól függetlenül … ami ahhoz is hasonlítható, ha egy fiók feliratát hivatkozná meg csak a fiók tartalmától függetlenül*).

Amit keresek, ami nagyon hiányzik a mai szakmai (politikai, jogi közgazdasági pénzelméleti) köztudatból ugyanúgy mint a legszélesebb közvéleményből: …….. a pénzműveletek alapvető könyvelési szabályai – de nem csupán az érvényes és sűrűn változtatott, csupán részkérdéseket tárgyaló számviteli §-okhoz kötötten, és nem is szétszakítva banki és vállalati (pénzhasználói) elemekre, hanem azok elvi logikája szerint az összefüggésükben, teljességükben. Mert így érthetők meg laikus, más szóval fogyasztói banki ügyfeleknek, egyetemet végzett közgazdászoknak és a szélesebb tudományos és érdeklődő közvéleménynek, hogy milyen örvénybe, milyen szakmai viták káoszába kerültek önhibájukon és eredeti szándékukon kívüli okokból – például a devizanyilvántartású hitelek áldozatai.

AXIOMATIKUS SZERZŐDÉSELMÉLETI KÖRVONALAK A PÉNZHASZNÁLAT FOGALMÁIG TERJEDŐEN

Axiomatikus jellegű szerződéselméleti körvonalakban a következőkre gondolok:

1. **Jog az élethez**. – Tudtommal klasszikusok ezt a személy fogalmához kapcsolták és a személy életének elvétele számított gyilkosságnak (az állatokat nem tekintették személynek tehát megölésük nem volt gyilkosság). A személy élethez való jogából következik a közösségek (az élő személyekből álló közösségek) létezéshez, élethez való

[37] https://www.mnb.hu/letoltes/a-magyar-nemzeti-bank-alapokmanya-1.pdf

joga is. A modern korban az élő, sajátos, egyedi, külön tudatú emberi közösség szándékos, mesterséges felszámolását nevezik genocidiumnak

2. Jog a **szabadsághoz.** – Az élethez való jogból következik a szabadsághoz való jog. Hiszen ha az élethez való jogot mint elvont személy jogát tekintem, a személy definíció szerint szabad, akkor az élethez való emberi jogból következik a szabadsághoz való elvi jog. A szabadsághoz való jog már egyúttal felelősséget is tartalmaz magában (tehát nem szertelen szabadosság joga vezethető le az élethez való jogból). A felelősséget lehet lelkiismereti alapon az egyes személy belső ügyének tekinteni és lehet a közösség elvárása alapján meghatározni, a kettőt egymáshoz illeszteni.
3. Jog az **önrendelkezéshez.** – Talán az elismert szabadság gyakorlását hívhatom önrendelkezésnek. Kötelező megadni a jogot a szabadság szellemében az önrendelkezéshez. Miből áll az önrendelkezés praktikusan, listaszerűen? Nyilván nem lehet teljes felsorolást adni. De az önrendelkezésen belül a társadalmi önrendelkezésnek minden kétséget kizáróan része a gazdasági önrendelkezés.
4. A **szerződéskötés** joga az önrendelkezés egyik válfaja, megnyilvánulási módja. A szerződéskötés jogának kezelése, szabályozási módja, kultúrája a társadalom berendezkedésének egyik legfőbb jellemzője. A szerződéskötés joga tekinthető az önrendelkezés szabályozott, például gazdasági és jogi keretek közti megnyilvánulásának. A szerződéskötés az önrendelkezés önként vállalt módja másokkal egyeztetve, a jogban rögzített szabályok szerint rutinizálva. A szerződéskötés jogán belül a gazdasági szerződések joga tehát az önrendelkezés megnyilvánulásának egyik módja, esete. A szerződéskötésben megnyilvánuló önrendelkezés alapja végső soron az emberi szabadság képessége, kultúrája, aminek végső forrása az élethez való jog.
5. A **pénzhasználat** a szerződéskötések egyik modulja, mint a dátum, szerződő felek megnevezése, szerződés tárgya és feltételei megadása. A pénzhasználat mint a szerződéskötések modulja a szerződésekben az elszámolhatóságot biztosítja (az utóbbi párszáz évben de főleg a XX. században az elszámolhatóság feltételeinek biztosítása állami kötelezettség és egyben jog … azaz felelősség is). Tehát a pénzhasználat a szerződési kultúra egy szegmense, a szerződési kultúra nagymértékben formalizált összetevője, eszköze … amely az egyes szerződéseket éppen a pénzmodulok révén társadalmi szélességű rendszerbe köti.

Mindezeket megfontolva **a pénzhasználat nem mondhat ellent a szerződéskötési általánosabb normáknak, az önrendelkezés még általánosabb elveinek, sem az emberi szabadság elvének, sem pedig az élethez való jog elvének!** Mert az élet a társadalomban a szabadság elismerését, kultúrájának használatát is jelenti, mert az élet a társadalomban az önrendelkezés gyakorlatát is jelenti. Mert az élet a társadalomban a szerződéskötések gyakorlását is jelenti (saját felelősségre a jogszabályban rögzített normák, feltételek mellett).

Az élet a társadalomban a szerződések rendszerében való életet is jelenti, amelyben pedig a pénzhasználatot sem lehet kikerülni, de a pénzhasználat gyakorlata nem mondhat ellent sem a szerződéskötési jognak, sem az önrendelkezés jogának, sem a szabadsághoz való jognak, sem az élethez való jognak!

6. **A pénzhasználati jog** tehát egyrészt egy elv, amely származik az élethez való jogból, azon belül a szabadság elvéből, azon belül az önrendelkezés elvéből, azon belül a szerződési szabadság elvéből, azon belül abból, hogy ha fogalmam sincsen róla, akkor nem tudok vele mit kezdeni, hiába kínálják (tehát tudni kell róla mind a pénzhasználónak mind a környezetének a társadalom egészéig terjedően). A pénzhasználati jogot másrészt lehet elemezni a megvalósulása mértékében. Mennyire illeszkedik a szerződéskötési

joghoz mint annak elszámolási modulja, mennyire szolgálja az egyén, a háztartás mint végső fogyasztó, mint végső tulajdonos, mint végső, tulajdonképpeni gazdasági alany önrendelkezését, szabadságát, életét?

GONDOLAT-TÖREDÉKEK

Az MNB alapító okmányáról

Például **az MNB alapító okmánya** (1-2 éve újra fogalmazták https://www.mnb.hu/letoltes/a-magyar-nemzeti-bank-alapokmanya-1.pdf) olyannak tűnik, mint ami nem a jegybanki funkciók teljessége szerinti alapító okmány, hanem csupán a jegybanki szerepkörből következő alapító okmány néhány fejezete, főleg a banki főosztály szabályzata lenne. Élesen ellentmond az MNB alapító okmánya a hitelpénzrendszer működési logikájának, felelősségi rendszerének, egyáltalán nem veszi figyelembe a pénzrendszer teljességét, gazdaságban betöltött szerepének egészét (más szóval diszfunkcionális, tulajdonképpen alkalmatlan ha komolyan veszik).

A társadalom egészének problémájával, pénzrendszertől való függésével, a hitelpénzrendszer tulajdonképpeni funkciójával semmit nem tud kezdeni a mostani alapító okirat, fel sem merülnek benne, vagy csak udvarias jelszavak maradnak (a régit nem olvastam). Súlyosan torzó, funkcionálisan hiányos (ha a pénzfelügyeleti, pénz-szabályozó funkció feltehető elvi teljességét veszem alapul).

A Keynes által hangoztatott megtakarítási betétgyűjtés jelentősége

Pénzteremtő hitelek lényegében a megtakarítási betétektől függetlenül jönnek létre. Akkor miért tulajdonítanak olyan nagy jelentőséget a megtakarítások gyűjtésének a pénzpolitika számos eszközével? A megtakarított, félretett vagy pangó pénzek lökés-szerű forgalomba lépésének illetve onnan „szeszélyes” kivonása ellen védekezve. De ez egy másodlagos forrása a gazdasági szereplők pénzhez jutásának. Másodlagos jelentőségű és másodlagosminőségű, hiszen a megtakarítók tulajdonosi érdekétől terhelt. Az elsődleges a hitelfelvevő jogán és felelősségére hitelben teremtett új pénz. Ezt nem terheli a megtakarítók másodlagos érdekeltsége, tulajdoni joga.

Külön kérdés, hogy miért nem működik hatékonyabban a teljesített hiteleket követően a pénzkivonás, pénz megszüntetés könyvelési művelete (kötelezettsége). De ezek már „másodlagos, pénzrendszer üzemeltetési részlet-kérdések” az alapvető összefüggésekhez képest.

UTÓSZÓ JELLEGŰ, ÖSSZEFOGLALÁS SZERŰ LEZÁRÓ FEJEZET

ALKOTMÁNY ÉS ALAPTÖRVÉNY FOGALMI KÜLÖNBÖZŐSÉGE

A 2000-es évek fordulóján az Alkotmányossági Műhely és Fórum nevű öntevékeny egyesület találkozóin merült fel a gondolat, hogy az íratlan alkotmányos elvek (a magyar alkotmányos hagyomány „lényege”, „lelke”) és az írott törvények közti különbség lényegében különböző ismeretelmélet-típus mivoltukból is adódik.

Ezen gondolat kifejtése szerint az alkotmányos elvek nem részei a jogrendszernek, hanem felette álló elvek, amelyeknek a jogrendszer vagy megfelel vagy nem. Más oldalról szokás a magyar alkotmányos hagyománynak a természetjoggal való szoros megfelelését hangsúlyozni. A természetjog kifejezés eredetét lehet elemezni, de szintén a mechanizált jogrendszeren felül állónak tekinthető. Régebben szokásos meghatározásában a természetben fellelhető, nem ember által alkotott jogelveket soroltak természetjog címszava mögé – mintegy az isteni eredetűnek tekintett jogelvek modernebb hangzású megjelöléseként.

Azonban ha belegondolunk, akkor nem ennyire egyszerű a helyzet. Hiszen a világmindenségben éppen az ember a természet azon megnyilvánulása amelynek sajátos szerepkörét jelenti az értelmi funkció (szerintem a fejlett, hitnek alárendelt érzelmi funkciókkal együtt), a szabad akarat érvényre juttatása (a szabad akarat kultúrájának kiteljesítése).

A „természetjog”-nak ha vannak embertől független szilárd alapjai a világmindenség jellegéből (általunk felismerhető jellegéből) következően, akkor az éppen az embernek sajátos, magától elháríthatatlan, a személy, személyi lét fogalmával megragadható jellege, képességei, szerepköre. Ezekről az emberre vonatkozó egyetemesnek mondható ontológiai és ismeretelméleti felismerésekről belátható módon nincsen értelme szavazni.

Mintha az axiomatikus fogalmi rendszerek mintájából (némi felületességgel) tanulni igyekvő, szinte nagyipari mennyiségű jogalkotás, jogrendszer formálás számára az axiomatikus alapfogalmakról, alapelvekről, alapműveletekről, sőt a jogrendszerhez képest külső döntésekről stb-stb mint külső peremfelételekről lenne szó. Külső peremfeltételekről, adottságokról abban az értelemben, hogy külsőleg adottaknak kell venni őket az axiomatikus rendszeren belüli logikus érvelések és jogosult döntések és ésszerű valamint erkölcsösnek tekinthető illetékességek világában. Egyrészt.

Másrészt a külső axiomatikus alapok mintájára jelennek meg múltból hagyományozott elvek, értékek, identitást meghatározó elemek, amelyeket szintén nincsen értelme bármilyen aktuális kényszerre hivatkozva relativizálni, aktuális hatalmi viszonyoktól függő döntések tárgyává tenni.

Az ENSZ néhány okmányának szövegezésekor (pld a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya) ügyeltek arra, hogy a jogi hierarchiánál mindig erősebb a természetjogi tételekből adódó legitimitás. Ha jól tudom az ENSZ alapokmányok fogalmazásánál kikérték Jaques Maritain véleményét. ezek a dokumentumok a klasszikus természetjogi szellemben helyezik a hierarchikus jogrend bármely dokumentumának ereje fölé az akár íratlan természetjogi elveket (amik legitimitásával a formális jog nem helyezkedhet szembe semmilyen legális indokkal).

A magyar hagyományból érdemes megemlíteni Werbőczynek a Fraknói Vilmos által írt életrajzában szereplő meghatározását, miszerint úgy az íratlan szokásjognak mint az írott jognak az adhat erőt (azt érdemes megtartani), amely minél közelebb van az isteni törvényekhez, más szóval a természetjogi törvényekhez. Tehát a szokásos írott és íratlan jog szembeállításáról szó sem volt már Werbőci korában sem, az utókor ilyen értelmezései melléfogásnak tekinthetőek (Werbőcit akármely formában legyen leírva a neve, magyar alkotmányosság ügyében mértékadó tekintélynek vehetjük ezen vélekedése esetében is).

Az alaptörvény (2011-től hivatalosan is ezen a néven nevezve) viszont része a jogrendszernek a mai jogpozitivista felfogásnak megfelelően is. A jogrendszerben az alaptörvényt a jogban meghatározott módon fogalmazzák, fogadják el és érvényesítik majd módosítják. Ennek legalitása van.

A legitimitását az adja még az alaptörvénynek is, ha megfelel a jog felett álló természetjogi szempontoknak (a két fogalom, jog és természetjog szóalakja jogtörténeti okból olyan hasonlatos egymáshoz, mintha a jog halmazának egyik fejezete lenne a természetjog, de ez az etimológiai, a szótörténetből érthető logika téves lenne, nem adná vissza a jelentésbeli egymáshoz való viszonyukat). Tehát az alaptörvény a jog részeként, a jogrendszeren belüli törvényi hierarchia csúcsán jó esetben megfelel a jog fölött álló alkotmánynak, alkotmányos elveknek, identitásnak, rossz esetben nem – ez utóbbi esetben alkotmánysértő alaptörvényről, vagy az alaptörvény egyes részeinek alkotmány sértő mivoltáról beszélhetünk.

Tehát magyar (és tágabban európai) fogalmak szerint nem sok értelme van alkotmányos tételekről bárhol szavazni, illetve nem sok értelme van az alaptörvényben olyan elvi alapokat keresni, amelyből a társadalom elvi (ontológiai, ismeretelméleti, erkölcsi elvi alkotmányossági következtetéseket vonhatna le – hiszen az alaptörvény szavazattöbbséggel bármikor átformálható, ami elvi alkotmányos evidenciák esetében kizárható lehetőség.

A továbbiakban eltekintek azon fogalmi meghatározások elemzésétől, amelyek az alkotmány és alaptörvény közti különbséget nem tartják számon, sőt „kartális alkotmány" elnevezés alatt az alkotmányt eleve mint a jogrendszer részeként változtatható alaptörvényt kezelik (alkotmány elnevezéssel) – lásd a francia forradalmi mintát például. Az ok esetükben hatalmi küzdelemben keresendő és nem elvi-filozófiai felismerésekben. A világi hatalmi erőt kívánták elvitatni az egyháztól és ennek mentén próbálták megingatni filozófiai, vallási, általában kulturális alapjaiban. A cél szentesíti az eszközt alapon tehát alapvető alkotmányosságot érintő kérdéseket forradalmi hevülettel átpolitizáltak.

Érdekességként közbevetve a magyar alkotmány szó használatát egyesek a francia forradalom előtti időkből is kimutatják a maihoz hasonlatos értelemben. Azonban e szó használata kétségtelenül a francia forradalmat követően terjedt el Magyarországon. 1848-ban még mintha nem foglalkoztak volna értelmezésével. Deák Ferenc kiegyezési érvelésének idejére azonban a magyar hagyományoknak megfelelő értelmezést kapott. Egyáltalán nem a kartális alkotmány értelmében kezdték használni. döntően Deák Ferenc egyik fiatal fogalmazója, jurátusa, nevezetesen Timon Ákos egyértelműsítette, illesztette a magyar jogi hagyományokkal Magyar alkotmány és jogtörténet c. kb 800 oldalas vaskos könyvében.

Természetesen tudom tehát, hogy más értelmezések is léteznek, azoknak lehetnek érdekcsoporti előnyeik, de elviekben az úgymond pozitív jogrendszeren kívüli alkotmány és a jogrendszeren belüli alaptörvény felfogást találom ismeretelméletileg is helyesnek, megalapozottnak. Az alkotmány és alaptörvény közti fogalmi műfaji különbségtétel felel meg a több évezredes európai filozófiai gondolkodási sajátosságoknak ontológiai azaz lételméleti és ismeretelméleti okokból is.

Innen nézve úgy is fogalmazhatunk, hogy **az alkotmányos, természetjogi tételek jellegükben deduktív és részben axiomatikus rendszernek tekinthetők, míg az alaptörvény és a hozzá igazodó jogszabályok alapvetően induktív axiomatikus rendszernek (*ahol a logikát felülíró tény a törvényhozó szándék ténye, a törvényhozó olykor önkényes akaratának ténye, amely olykor nem is hajlandó tudomásul venni az alkotmányos elvek létét, értelmét, figyelembe veendőségét*).** A deduktív és induktív axiomatikus rendszerek logikáját követő, megjelenítő kifejezéseket a deduktív és induktív axiomatikus gondolkodási utak, módszerek értelmében megkülönböztetve egymástól:

- a deduktív axiomatikus érvelés egy indoklás, levezetés nélküli, evidenciaként elfogadott alapvetésből indul ki, és onnan kezdve erre az alapvetésre támaszkodva érvel immár tételesen, logikusan, egyértelműségre törekedve stb-stb. (mint teszi a matematika)

- Az induktív vagy másként tapasztalati alapozású axiomatikus gondolkodás pedig jellemzőnek tényeket igyekszik választani kiinduló pontként valamely elméletekkel egyeztetve. A matematikát és ahhoz hasonlatosan ide-jellegű rendszerekre ha tekintettel van, azokat mint módszertani eszközöket, adalékokat tudja felhasználni, de nem tudja őket sem igazolni sem cáfolni.
- Tehát a deduktív axiomatikus eszmei alapokat (az évezredek alatt kialakult, kikristályosodott módszerből eredően) lehetetlenség a tények (olykor az önkényes erőszak) irányából felülbírálni, míg ezzel ellentétben az induktív axiomatikus alapok mellett a tényekkel szemben lehetetlenül el a logikai érvelés. A modern civilizáció, kultúra, a modern mérnök ember sikere a két módszer sikeres kombinálásából adódik.

A kérdéskörhöz hozzá tartozik, hogy számításba vegyük a természettudományok és a társadalomtudományok (jog, politológia, közgazdaság stb) közti alapvető különbséget atekintetben, hogy a természettudománynak az emberi szándékok, cselekvések világa kívül esik vizsgálati körén. Míg a természettudományos tények mint az embert körülvevő, létében befolyásoló környezet sajátosságai vehetők figyelembe, ám a sajátosan emberi megnyilvánulások világában a tudomány mint a valóság mechanikus, minél hűségesebb tükrözésének értelmezése, modellezése elégtelen, gondolkodásbeli tévedésekhez vezethet.

- az induktív axiomatikus jellegű (nem annyira a passzív tapasztalat hanem inkább az aktív, a normát adó, szabályozni kívánó de tényleges mechanizmusban érvényesülő, az alaptörvényben esetleges politikai akarattal moderált) jog-rendszer (lásd legalitás) – valamint
- a deduktív axiomatikus jellegű (a tapasztalatból ki nem szűrhető, de még a tapasztalati szabályozási törekvésből sem eredeztethető, le nem vezethető, hanem eszmei tételekből építkező alkotmányos, természetjogi) elv-rendszer (lásd legitimitás) kettőssége.

És ez a kettősség nem kerülhető meg, nem iktatható ki gondolkodásunkból, hanem legalábbis az európai gondolkodásban meghatározó alapvető sajátosság minden területen – a görög filozófia óta tudottan.

Nekem a probléma az alkotmány és alaptörvény kettősségének magyarázatát keresve tűnt fel. Más szerencsésebbek esetleg eleve tudhatták.

Aki otthonosan mozog ezen a területen, annak gondolatait, tanulmányait örömmel olvasnám, hallgatnám meg.

A SZEMÉLY IDEALISZTIKUS FOGALMÁNAK JELENTŐSÉGE A TÁRSADALOMRÓL GONDOLKODÁSBAN

Az alkotmányos elvekben (és a magyar alkotmányos hagyományban kiemelkedően) hangsúlyos sarokpont a személy fogalma. Személyekből álló közösségnek lehet alkotmánya magyar fogalmak szerint. Más szóval az alkotmányosság feltételezi a személyekből (a felelősen szabad, korlátaikkal számoló, önálló személyekből) álló közösséget.

A filozófiailag definiált idealisztikus, eszmei személy fogalmat Boethius siralomházban írt rövid tanulmányára, vitairatára, a Filozófia vigasztalására szokás vissza vezetni. A személy eszerint önmagában megálló (nem másnak a részlete, határozmánya), egyedi (tehát nem másolható), értelmes és szabad akaratú.

Érdekes megvilágítást ad a személy dimenziójának az a megjegyzés, amit vagy 20 éve hallottam odavetni egy beszélgetésben, hogy az evolúcióban az emberi testről lehet mondani,

hogy fajilag meghatározott (10 köröm a két kezén stb) – de a személy definíció szerint fajilag nincsen meghatározva (tehát a testet klónozva sem másolható) … lényegében ez a felelősen szabad akarat tárgyalhatóságának logikai előfeltétele.

A xx. század borzalmas történelme a személyről alkotott vélekedés változataiként, tévedéseiként is jellemezhető.

- Bernard Shaw úgy akart segíteni Anglián, hogy Anglia boldog és gazdag ország legyen, hogy a szegényeket kiírhatónak mondotta, maradjanak csak az egészséges gazdagok,
- Oroszországban fordítva, a korábbi gazdagoktól vonták meg a személyi státuszt, aminek következtében európai fogalmak furcsa kicsavarásával azokat megölhetőnek tekintették (ha nem személy, akkor megölése nem gyilkosság elvére hivatkozva)
- Németországban az erősebb jogán gondolták kiiktathatónak a személy fogalmát
- Belgiumban a kongói négereknek nem járt ki a személy státusza stb-stb.

A XXI. században folytatódik az elbizonytalanodás, hogy kitől lehet megvonni a személyi státuszt. A jogpozitivista gondolkodás szerint nincsen a fogantatástól számítható, abszolútnak tekinthető eszmei személy fogalom, státusz, hanem azt egy politikai fórum, bizottság legyen hivatott eldönteni:

- ne legyen személy a magzat (megölhető legyen, ne legyen gyilkosság az abortusz)
- ne legyen személy a beteg öreg ember (megölhető legyen, ne legyen gyilkosság az euthanázia)
- és a sor folytatható – például miért ne lehetne szabályozni a személyi státuszra való jogosultságot politikai hovatartozás vagy éppen bármilyen hatalmi betagozódás függvényében (mint a XX. században)?

A felsorolással jelezni akartam, hogy mennyire aktuális, napi problémáról van szó. Az ember eszmei személy státuszához ragaszkodókat perszonalistáknak is nevezik, akik szemben állanak a jogpozitivizmussal a személyről való felfogásukban, de a perszonalisták saját pozíciójukat igen gyengének ítélvén nem sok nyilvánosságot vállalnak és véleményüket nem fogalmazzák meg sarkosan (akár a pénzelmélet kutatók Magyarországon vagy az Angol banknál).

Holott korunk lassan káoszba süllyedő gondolati kavargásában igen fontos lenne axiomatikus alapokat keresni a társadalomtudományokban, a társadalmi rendszerek deduktív modellezhetőségét keresni explicit módon a személyre mint alapfogalomra építve. Ugyanis a XX. század gondolati ficamainak az is jellemzője, hogy a deduktív axiomatikus matematikai és induktív axiomatikus természettudományos sikereket megpróbálták alkalmazni a társadalomtudományokban – de nem volt törekvésük a megfelelő axiomatikai alapelem, alapfogalom óvatos megválasztása. Úgy képzelték, hogy éppen a személy fogalmának elvetésével juthatnak közelebb az új korszak emberideáljához (mintegy a gondolati könnyebb utat keresve).

Azt hiszem, ebben tévedtek. A megfelelő alapfogalom az eszmei, idea jellegű személy

- az alkotmányosság kérdéseiben is
- a közgazdaság kérdéseiben is
- a pénzelméletben is
- meg még sok helyen

SZEMÉLY ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNY (SZEMÉLY ÉS GAZDASÁGI RENDSZER)

Feltevésem tehát, hogy a társadalomról való gondolkodás, önreflexió sem kerülheti ki az emberi gondolkodás axiomatikus szigorúságra törekvését.

De a matematikának több mint kétezer év kellett, hogy Euklidesztől a mai korszerűen rendezett axiomatikusan egységes matematikáig eljuthasson (mind a geometriában mind az aritmetikában). A természettudományoknak másfél ezer évvel később sikeredett elindulni az axiomatikus módszer útján valahol Galilei korában.

Több mint kétezer évvel Eukildesz után a társadalomtudományok sem kerülhetik ki az axiomatikus gondolkodást, mert a természettudományok axiomatikus fogalmi mintái szerinti bonyolult rendszerek egyre szorítóbb (a személy alapfogalma nélkül falanszterikus hatású) ölelésében kell megtalálni a társadalmi kérdésekről való gondolkodás axiomatikus kiútját (informatikai rendszerek, adórendszer stb-stb) – a lehető legmegfelelőbb alapfogalmakat, alapelveket, alapműveleteket és egyéb alapfeltételeket megtalálva, kiérlelve, kialakítva.

Az ember számára eszköznek tekinthető minden társadalmi rendszer szervezési elve, módja is, mert ha nem, akkor ott ér véget az emberi önállóság, felelősség, szabadság.

Hogyan kezdjünk hozzá elvileg?

Egyrészt ezen az úton régen rajta bolyong az emberiség, csak rengeteg hamisnak bizonyuló útra tévedt.

Egy lehetséges, sőt kipróbálandó útnak látom a deduktív axiomatikus rendszer-elmélet használatát, mégpedig a személyre mint alapfogalomra építve. És ha ebben előre mozdulás történt, akkor lehet nekilátni a társadalmi, ezen belül a gazdasági, azon is belül például a pénzrendszeri elméleti problémák mélyreható átgondolásához.

Tehát ahhoz, hogy a személy mint deduktív alapfogalom lehetősége vizsgálható legyen, a Bertalanffy által fémjelzett rendszer fogalom deduktív és induktív változatát elkülönítve kellene használni tudni (a deduktív rendszer fogalomra már ő is utalt, de nem találkoztam pontos kifejtésével – amit tehát keresek egyelőre, illetve az ebben a dolgozatban bemutatott módon próbálom latolgatni).

FELIDÉZVE A KORÁBBAN RÉSZLETESEBBEN TÁRGYALT PONT – SZEMÉLY PÁRHUZAMOT

Az axiomatikus matematikai alapok deduktív jellegűek, tehát nem a tapasztalati tényekből építkeznek, hanem nagyon kevés alapfogalomra logikusan felépített tételekre…. (mint már érintettem az induktívnak nevezett tapasztalati tudományok axiomatikus alapozásában más a helyzet, ott egy alapul vett tény cáfolása, megváltozása stb megdönti ráépült fogalmi rendszert is – ott a tényt a logika vagy tetszetős feltételezés nem pótolja).

A matematikában két alapvető axiomatikus fogalmi rendszer van, a geometriai és az algebrai (a mértani és a számtani). A geometriai axiomatikus alapok Euklidesztől fogva ismeretesek. Ebből ha kiragadom az alapfogalmat, az eszmei, a tovább nem osztható **pontot**, akkor a geometria olyan fogalmi összetevőjéhez jutok, amelyet máig használnak. Kissé pontosabban, körültekintőbben fogalmaznak ma már a matematikai pontról, de nem az eredetivel ütközően,

az lényegében máig használatos. Az eszmei pont egy több mint 2000 éve jól eltalált, jól kiválasztott alapfogalom. Más szóval Euklidesz axiomatikus rendszerének alap-**eleme**.

Több mint kétezer évvel később, a XIX. században kezdett átrendeződni, kiterjedni a matematikai axiomatikus rendszerek fogalmazása, egyáltalán a matematika axiomatikus rendezése, értelmezése kezdett a mai értelemben kibontakozni.

Az axiomatikus rendszer alapvető elemével, a ponttal műveleteket végezhetünk. Alakzatokba rendezhetjük (a klasszikus axiómákat, axiomatikus definíciókat is újra fogalmazva), amely alakzatoknak aztán levezetéssel, bizonyításokkal erősített törvényszerűségeit fogalmazhatjuk meg.

A „**halmaz**" az elemek (például pontok) összessége. Ha az elemek összességének megnevezése, kiválasztása, elkülönítése műveletnek nevezhető, akkor a halmaz az elemeken végezhető összesítő művelettel jön létre (amelyre jellemzők az elemekkel végezhető összesítésen kívül az elemek között értelmezett műveletek típusai is). Itt már nem csak a pont lehet elemi összetevő, de a pont a halmaz mindenféle lehetséges elemeinek „ősképe" (tovább nem osztható, legalábbis adott szempont szerint tovább nem osztható, kiterjedés nélküli, amelynek számossága sok esetben meghatározható, illetve meghatározott, sok esetben viszont megszámlálhatóan vagy megszámlálhatatlanul végtelen).

Tovább menve jutunk a „**háló**hoz". Egy halmazt az elemein értelmezett műveletek (pld pozíció meghatározása) szervezik struktúrává (szerkezetté), hálóvá, gráffá (a struktúrát, szerkezetet, hálót, gráfot itt szinonimának tekintve, bár ezek pontosabb definíciói egymástól eltérőek).

> *Közbevetőleg úgy tűnik, hogy az elemi alkotó részen végezhető műveleteknek többféle változata is megkülönböztethető abból a szempontból, hogy az például*
>
> - *a halmaz elemeivel végezhető a halmazon belül,*
> - *az elvégezhetősége a halmazt bővíti illetve például*
> - *a halmaz elemein háló értelmezését teszi lehetővé.*
> - *stb.*

A következő lépésben már ha jól tudom, nemcsak én vagyok bizonytalanabb, mert ha jól látom, a „**rendszer**" deduktív axiomatikus meghatározása nem ismeretes. Bertalanffyra utalva alapvetően a rendszer elméletnek is kell legyen matematikai típusú, deduktív jellegű, tehát idealisztikus változata.

Ennek a matematikai típusú rendszernek lehet talán az a definíciója, hogy a rendszer valamilyen szempont szerint együvé tartozó, egymással kapcsolatban (kölcsönhatásban) álló elemek olyan együttese, amely egészként (is) viselkedik, tehát az együvé tartozás, az egymással kapcsolatban állás, a külső környezethez való viszonyában, folyamataiban meghatározva egy hálón (szerkezeten, struktúrán, gráfon) modellezhető (azaz hálóból ezen értelmezések által tovább lehet építkezni).

> *A meghatározás meg is fordítható, amennyiben vannak olyan esetek, amikor a rendszer mint egész viselkedését alkotóelemei és azok kapcsolatai is meghatározzák, más tekintetben pedig a rendszer is meg tudja határozni a maga alkotóelemeinek mibenlétét és egymáshoz való viszonyát. Ezen kérdések mentén is lehet a rendszereket és alkotóelemeiket csoportosítani.*

A XIX-XX. században ugyanilyen jellegű fogalmi építkezéssel alakították ki a számfogalmakat: pozitív egész, negatív egész, a kettő a nullával együtt az egész számok,

aztán a törtek, irracionális számok, összesen a valós számok, majd a komplex számok a számsíkban, számtérben.

A számok esetében a számfogalom bővítését az inverz műveletek elvégezhetőségéhez kapcsolták (kivonás, osztás, gyökvonás pozitív számokból, gyökvonás negatív számokból .,..).

A két axiomatikus rendszert, a geometriai alapút és a számfogalmat felépítőt egymással párhuzamba állították és egymásnak megfeleltették. A „technikai belépő" a geometria és algebra közös tárgyalhatóságához minden bizonnyal a koordináta rendszer megalkotása lehetett Descartes idején és nagyrészt általa, hiszen ettől fogva a geometriai alakzatok éleinek és csúcsainak megadása, kezelése már nem egymáshoz képest volt meghatározható (az egyenes vagy kör azon pontok mértani helye, ….) hanem a koordináta tengelyekhez képest, miáltal a koordinátákra felírva egyenletekben vált lehetővé a megadásuk.

Manapság a rendszer fogalmát általában a természettudományokban, a technikában és a társadalomtudományokban is a „valóságos", megtapasztalható rendszerekként ismerik, azonosítják, tehát az induktív axiomatika világában kísérlik meghatározni, törvényszerűségeit megfogalmazni, és alkalmazni.

Hiányzik, vagy kevéssé közkeletű ezzel szemben a matematikai jellegű absztrakcióval fogalmazható deduktív (tehát idealisztikus, eszmei alapú, logikailag építkező és tapasztalatilag nem mérhető, nem kontrollálható) rendszer-modell.
A deduktív axiomatikus rendszermodell definícióját és a hozzá vezető utat keresem a jelen dolgozat elkészítésével is.

LAPOZZUK FEL A JOGI LEXIKONT – KERESVE A SZEMÉLY FOGALMÁT

Van benne természetes személy, személyi tulajdon, jogi személy stb. De nincsen benne „személy".

A közgazdaság történetét is átszövi a dilemma, a kétely, hogy az emberre általános erkölcsiségében kell tekintettel lenni (mint pld Adam Smith), vagy pedig valami emberi erkölcsiségtől teljességgel függetlenített hatékonyság alanyát, mozgatóját kell keresni és kiszolgálni az erkölcsi szemponttól mentesen (mint tudomásom szerint David Ricardo).

Azt hiszem nem lehet megtakarítani a gondolataink közti rendrakást (a fogalmi eszközeink áttekintését).

A közgazdaság deduktív, axiomatikus modelljét önállóan kell tudni kezelni fogalmilag, éspedig a személyre mint alapvető elemre, alapfogalomra építkezve.

És ez a deduktív modell gondolkodási input lehet a gyakorlati közgazdasági kérdések tárgyalásában, induktív axiomatikus modellezésében.

A kérdést nem lehet megoldani azzal, ha a jogilexikonban és hasonló művekben a személy fogalmát nemlétezőnek, érdektelennek tekintik és eleve kihagyják a címszavakból

---

IRODALOM 1. - A TÉMÁBAN VÉGZETT PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉGEM

2018	perlekedő-töprengő vitaírások, levelek Vívódások 2018 címen	
2018	**Új felfedezés a pénzről vagy a cenzúra változása?** (publikációk elemzése a pénzteremtő hitelről)	
2018	Problémafelvetés **Pénzhasználat és szerződés elmélet elvi alapjai körében**	
2018	Előadásvázlat - **Alkotmányosság és közgazdaság és a személy**	
2017	perlekedő-töprengő vitaírások, levelek **V**ívódások 2017 címen	
2017	**Személy és közgazdaság - és alkotmány c. problémafelvetés fejezetei** (http://www.alkotmanyossagi-muhely.hu/):	
		1) ... PROBLÉMA FELVETÉS
	I. ismeretelméleti megfontolások	2) ... LOGIKA fogalmi feltételei - az axiomatikus tárgyalásmód fogalmi talapzata.doc 3) ... A SZEMÉLY FOGALMÁRÓL 4) ... A RENDSZER fogalmáról
	II. közgazdasági, társadalomelméleti kérdések	5) ... KÖZGAZDASÁGRÓL 1. - ember-közgazdaság-természet, a termelési tényezők 6) ... KÖZGAZDASÁGRÓL 2. - a személy fogalmának használhatóságáról 7) ... ALKOTMÁNY és személy és gazdaság - és alkotmány
	mellékletek	8) ... OLVASÓNAPLÓ 1 melléklet - Szász Gábor axiomatikáról szóló 1972-es könyvéről 9) ... OLVASÓNAPLÓ 2 melléklet - Dobó Andor Euklidesz (axiomatika) hatásáról a tudományban 10) OLVASÓNAPLÓ 3 melléklet - Várkonyi Hildebrand Az indukció filozófiája (1938) 11) OLVASÓNAPLÓ 4 melléklet - Csiha Csaba Rendszerelméleti fogalmak c. 1989-es kötetéről 12) OLVASÓNAPLÓ 5 melléklet - Szabó Árpád A mat. alapjainak Eeuklideszi terminusai I. (1960) 13) OLVASÓNAPLÓ 6 melléklet - Szabó Árpád A mat. alapjainak Eeuklideszi terminusai II. (1961)
2016 márc	személy és közgazdaság (és alkotmány) problémafelvetés első vázlatai	
2016	perlekedő-töprengő vitaírások, levelek **V**ívódások 2016 címen	
2015	perlekedő-töprengő vitaírások, levelek **V**ívódások 2015 címen	
2014	perlekedő-töprengő vitaírások, levelek **V**ívódások 2014 címen	
2013	perlekedő-töprengő vitaírások, levelek Vívódások 2013 címen	
2013	**Adósságpénz vagy hitelpénz?** - a megnevezésben vélelmezhetően megnyilvánuló, egymástól gyökeresen eltérő szemlélet, lelkiség, távlatosság, irányultság	
2013	Alkotmányos piacgazdaságot - **a hitelhez való alkotmányos jog** (a hitelhez való jog gondolata 100 éves, a hitelpénzzel egyidős)	
2012	perlekedő-töprengő vitaírások, levelek Vívódások 2012 alcímen	

2011	A **jelenlegi hatalom és a** történelmi alkotmány viszonyáról 3 felhívás (szövegajánlás, amit nyilvánosságra hoztam, aláírásra felkért szervezetek viszont nem fogadtak el)
2011	Észrevételek táblázatosan - **a 2011-es alaptörvényhez és az abban nevesített sarkalatos törvényekhez** - azokat Magyarország alkotmányos állapotba jutásához vezető folyamat korai állomásaként remélve, értelmezve
2011	**Alkotmányosan a munka legyen az önszervezésből, annak szűkítéseként származtatva** (átengedve önirányítási felelősséget és jogot az alkalmazónak) - A munkához való jog alkotmányos alapjai, ontológiai teljességben
2010-2011	perlekedő-töprengő vitaírások, levelek a http://www.alkotmanyossagi-muhely.hu/ címen, Vívódások 2010-11 alcímen
2010	**alkotmányos önrendelkezés és szabadság "szerkezeti" feltételei** - gondolatfelvetés internetes honlapon
2009	**"természetes-portfólió" gondolatának felvetése** (makroökonómiai szektormodell háztartás és társadalmi közösség szektoraiban)
2008	**Miért nem része a jognak az alkotmány!?** - internetes közlés
2008	**A természetes és a jogi személyek a makroökonómiai szektor-modellben** - internetes közlés - explorerben egyértelmű ábrákkal
2008	**Alkotmány elméleti tételek II:** Vitairat az alkotmányos hagyomány természetjogi talpköveiről - internetes megjelenés
2007-2009	perlekedő-töprengő vitaírások, levelek Vívódások '07-'09 címen
2007	Századok - Az alkotmány a nemzet államalkotó akarata - a megjelentetett nyilatkozat elkészültében való részvétel
2006 dec	**ünnepek és a makro-ökonómiai modell** - pénzelméleti és termelési tényezők története áttekintés explorerben egyértelmű ábrákkal
2006 10 31	**Alkotmányelméleti tételek** címmel válogatás saját és mások írásaiból
2006 őszi	perlekedő-töprengő vitaírások, levelek őszi vívódások '06 címen
2006	**A természetes és a jogi személyek a makro-ökonómiai szektor** – modellben - (egy táblázatos áttekintés, szöveges értelmezés nélkül)
2005 10 20	**Lényegi korrekció** (egy írás utóélete)
2005.02.	**Alkotmányos piacgazdaságot II.** (Lehetőségünk a történelmi alkotmány alcímmel) c. kötet - Balaton Akadémia kötetek sorozat 61. köteteként, A/5-nél keskenyebb, 160 oldal
2002.8.6.	**Alaptörvény és az alkotmány elvi különbsége** konferencia vitaindító, http://www.alkotmany.ngo.hu/alaptorveny_alkotmany.htm
2002.5.6.	**Ontológia és alkotmány** - vitaindító írás, http://www.alkotmany.ngo.hu/ontologia_es_alkotmany.htm
1999	Alkotmányos piacgazdaságot - Püski, Budapest, 1999, 146 oldal (függelékek: Az alkotmány hagyománya és filozófiai sémák rajzokban, illetve Az aktív érdekeltségű vállalkozás-szolgáltatási infrastruktúráról)

1997.	**Fogalmi alapok a társadalmi szabályozási rendszerről való gondolkodásban** (a fogalmak evolúciója a század közepi információ elmélettől, kibernetikán keresztül a sajátosan emberi dimenziók század végi kereséséig) - megjelent Filozófiai évkönyv, A Filozófiai Vitakör Tudományos Egyesület Tokaj-Hegyaljai Munkacsoportjának kiadásában, Szerencs, 2000. a 28-42. oldalon
1996.06.07.	**Egzakt** - kézirat, az 1983-as tanulmány átszerkesztett változata
1992 05	A fogalmi evolúcióról - filozófiai vitaköri előadás
1992.	**Paradigmaváltás az oktatási rendszer felfogásában, finanszírozásában** Szakdolgozat, BKE pénzügy szakon, 113 nyomtatott old.
1983.	**Az egzakt, kísérleti, tudományos közgazdasági kutatás lehetősége** - tanulmány, MTA-MKKE-VKCS, 220 gépelt oldal, 50 példány fénymásolva Az ábrák kivonata http://www.alkotmanyossagi-muhely.hu/1983-bol.htm
1982.	**Van róla fogalmad?** Kézirat, a tudományos fogalomhasználat jellegzetességeiről, 35 oldal
1979.08.	**"Fizikaoktatás" a műszaki főiskolákon** - Fizikai Szemle 1979.08., Vélemények sorozatban - http://fizikaiszemle.hu/archivum/fsz7908/tart7908.html , szövege http://www.alkotmanyossagi-muhely.hu/szerkeszti.htm oldal alján

---

IRODALOM 2. – A JELEN DOLGOZATHOZ KÖZVETLEN HASZNÁLT ÍRÁSOK

IRODALOM 3. – A KEDVVEL, FIGYELEMMEL LAPOZGATOTT ÍRÁSOKBÓL

Bolberitz Pál: Bevezetés a logikába (Szent István Társulat, 2010)

Arno Anzenbacher: Bevezetés a filozófiába (németből fordítva, 1994 Herder kiadó puha fedelesben, majd 2001-ben a Cartaphilus kiadó megismételte kemény fedelesben)

Szász Gábor Axiomatikus módszer c. oktatási segédlete (Tankönyvkiadó, 1972)

Szász Gábor Matematika I-II-III. című egyetemi tankönyve (Tankönyvkiadó 1989)

Várkonyi Hildebrand: Az indukció filozófiája c. tanulmánya (Karl könyvesbolt kiadása, Pécs, 1927)

Ludwig von Bertalanffy: Ám az emberről semmit sem tudunk (KJK 1991)

Dobó Andor: Euklidesz hatása a tudomány fejlődésére (Tankönyvkiadó 1989)

VÉGJEGYZETEK

A

A valóban lényeges, alapvető ismeretek helyett csupán az azokból levont konzekvenciákat oktatják

Fáy Árpád: **Fizikaoktatás műszaki főiskolákon (hátsó borító) -** Fizikai Szemle 1979/8. 29. évf. 8. sz. - 1979. augusztus

Nemrég került a kezembe a Fizikai Szemle '78/10-es száma. Ennek hátoldalán olvastam egy felhívást a fizikaoktatással kapcsolatos észrevételek megírására.

Villamosipari főiskolát végeztem, és az ott szerzett élményeim alapján a következőket szeretném elmondani.

A szemléletes modelleknek fontos szerepük van a *tanulásban, azonban kellő elővigyázatossággal kell őket kezelni. Pl. az a megfogalmazás, amely a feszültséghez viszonyítva az áram késéséről, illetve sietéséről beszél váltakozóáramú hálózaton, szemléletes, mert az időDiagrammon a szinusgörbék csúcsai valóban nem mindig vannak 'szinkronban'. Ennél többet azonban nem jelent a 'siet' és 'késik' kifejezés. Baj van, amint a fizikai tartalomra kerül a sor. Végzős főiskolások sem tudnák világosan elmagyarázni, hogy pontosan milyen folyamat megy végbe, ha az áram-csúcs megelőzi a feszültség csúcsot [v. fordítva]. Viszont azt fel tudják sorolni, hogy mikor, milyen áramköri elem használata esetén következik be ez a jelenség, mert memorizálták, „bemagolták", szerintem felesleges erőfeszítéssel. A kapacitások és induktivitások sokszor és sokat előfordulnak, sok nehézséget okoznak.*

Azt hiszem, hogy még a főiskolai 3. évben sem ártana elismételni, hogy a villamos feszültség és villamos töltés egymást feltételező fogalmak (a villamos áram csupán a villamos töltések áramlása). Ha tehát a feszültség és áram fázisviszonyának fizikai tartalmát akarom megvilágítani, akkor feszültséget és abszolút töltésmennyiséget, feszültség különbséget és *relatív töltésmennyiséget; avagy a töltésmennyiség változását a feszültségváltozás függvényében kellene vizsgálnom először, hogy aztán a félreértés legkisebb lehetősége nélkül beszélhessek a feszültség és az áram fázisviszonyáról. Mindezt egyszer ugyan elmagyarázzák, de csak egyszer. Később sohasem hivatkoznak rá, amikor a 'késés' és 'sietés' fogalmakat kellene egy-egy konkrét esetben nagy biztonsággal kezelni. Végül is a 'késés' és 'sietés' kifejezéssel egy differenciálási műveletet jelölök (pl.* $i_c = du/dt$), *amelynek a tartalma egy közvetett fizikai összefüggés. Így talán természetesebbnek, kevésbé misztikusnak tűnhet az a jelenség, hogy az áram és az őt 'létrehozó' feszültség nincsenek mindig 'fázisban'.*

Most egy kiragadott példát hoztam fel, amelyhez számtalan hasonlót lehetne elmondani. A lényeg, hogy a sokszor hangoztatott fizikai tartalmat a fizikaoktatásban körültekintőbben kellene megmutatni óráról órára az éppen tárgyalt anyagban. Azt hiszem általános jelenség a tudományban nagyon régen kialakult, jól elhatárolt fogalomkörök, tudományterületek szükségtelen egybemosása az oktatásban.

Pl. matematikában ***a matematikai logika és a számítási algoritmus megkülönböztetésének hiánya nemzedékekkel utáltathatja meg a matematikát****. Az integrálszámítás oktatásában örökké az egyre kisebb szakaszokra való felbontás technikáját magyarázzák, holott azt kéne gyakorolni, hogy milyen természetű feladatok megoldására lehet alkalmas ez a számítási módszer.* ***Az örökösen túlzásba vitt számolás, számítási technika elvonja a figyelmet a lényegről, és akadályává válhat a tanulásnak, a matematika megértésének. Lényegében két***

külön tantárggyá lehetne szétválasztani a számítástant és a matematikát. *--<<az oktatásban a számítás az elméletnek, a megértésnek a kontrollja. Az elméletet fizikában az induktív tények felülírhatják, de az kutatási fázis. Ami ugyan mindenkinek szabad pálya, de a tanterv szerinti rutin foglalkozás nem alkalmas a kutatás szimulálására, mert a tágabb ismeretelméleti, lételméleti összefüggések ismeretlenek maradnak (azaz a tágabb ismeretelméleti, lételméleti összefüggések elhanyagolása esetén az induktív tények abszolutizálása értelmetlenséghez vezet, tudati torzuláshoz.). És robottá alakul egy értelmetlen relativitási reflex miatt a tanulás is meg az utána következő munka is. -FÁ, 2015-ben>>--*

Másik példa. Másfél éven át tanulunk villamos gépeket, és hozzátehetném, hogy feleslegesen. A kudarc a vizsgaeredményekben is tükröződött. ***Itt sem volt szétválasztva a villamos gép elve, fizikai alapja a szerkezeti kialakítástól, a konkrét számításoktól.*** *Sőt. Állandóan sin-t és cos-t magoltunk, különféle görög betűk garmadáját anélkül, hogy tisztáztuk volna, hogy pl.* ***a forgó villamos gépeknél álló és forgórész között kizárólag mágneses úton valósul meg az erőátvitel.*** *Magában az erőátvitelben villamos mennyiség nem szerepel. Csupán a mágneses erőterek létrehozását valósítom meg villamos úton —* ***de ez technológiai kérdés.***

Furcsa: dolog, hogy ***a túlterheléstől való féltés ürügyén a valóban lényeges, alapvető ismeretek helyett csupán az azokból levont konzekvenciákat oktatják mint egyszerűbb, jobban megérthető, kisebb intelligenciát kívánó ismereteket, amelyeknek „közvetlen kapcsolata van a mindennapi tapasztalattal".*** *Holott éppen az ilyen anyagot a legnehezebb megérteni az alapvető összefüggések hiányában,*

És hadd térjek vissza a legfontosabbra, a matematika nem egyszerűen számítástechnika — ezt talán a modern, gépesített számítástechnika napjainkban mind egyértelműbbé teszi. És ugyanígy a fizika sem kizárólag a fizikai jelenségek egzakt leírására, számítására alkalmazott számítástechnika, hanem ***elsősorban elmélet - amely határos a filozófiával,*** *amelynek a kísérlet valamint az alkalmazás, a technika a próbaköve — de csak próbaköve!*

Ha hozzászólásomat hasznosítani tudnák, annak igazán örülnék.

A Fizikai Szemle szerkesztő bizottsága az 1972. évben meghirdetett Vélemények sorozatát az olvasók kérésére tovább folytatja ez évben is A szerkesztő bizottság állásfoglalása alapja, „a Fizikai Szemle feladatául vállalja el, hogy teret nyit a fizikai kutatás és a fizika oktatására vonatkozó véleményeknek, ha azok értékes gondolatokat tartalmaznak és építőszándékúak, függetlenül attól, hogy egyeznek-e a lap szerkesztőinek nézetévei, vagy sem". Ennek szellemében várjuk továbbra is olvasóinknak, várjuk a magyar fizikusoknak leveleit.

A szerkesztésért felel: Turiné Frank Zsuzsa
Szerkesztőség; Budapest V., Anker köz 1, Eötvös Loránd Fizikai Társulat.
Távbeszélő- 227-040
A kiadásért felelős: Siklósi Norbert igazgató
Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Budapest VII., Lenin körút 9-11.
Levélcím: 1906; postafiók 223. Távbeszélő: 281-293
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,
a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál
közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a KHI 815-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára
Előfizetés egy évre 144,-Ft; egyes szám ára 12,-Ft. Megjelenik havonta
79.7084 Akadémiai Nyomda, Budapest V., Gerlóczy utca 2. —
Felelős vezető: Bernát György
Index: 25.289
HU ISSN 0015—3257 j

B

Vélemények „Az egzakt, kísérleti, tudományos közgazdasági kutatás lehetősége”
c. 1983 decemberi tanulmányról

Vélemény 1.

Fáy Árpádot Liska Tibor lelkes és tehetséges munkatársaként ismertem meg, olyan tanítványaként, aki sokat átvett mestere kivételes ötletgazdagságából és képzelőerejéből, illetve, akiből nem hiányoztak ezek a (mifelénk meglehetősen ritka) képességek. Az egzakt, kísérleti, tudományos közgazdasági kutatás című, 221 oldalas dolgozatát (1983.dec.) érdeklődéssel olvastam; alapos természettudományos orientációját relevánsnak és igen érdekesnek gondolom. Közgazdasági kérdésfelvetéséhez természetesen nem szólhatok hozzá, de a gazdasági folyamatok egyének viszonylataiból kiinduló felépítését rokonszenvesnek tartom. Az "exactság" illetve "kísérleti ellenőrízhetőség" emberi problémamegoldó tevékenységhez való kötése pedig rímel a mai tudományfilozófiák legjavával (Lakatos, Hacking)

A mellékelt beadványban vázolt - illetve az említett 221 oldalas dolgozatban kifejtett - témakör kidolgozására kért ösztöndíjat föltétlenül indokoltnak tartom.

Budapest, l985.3.17.

(Vekerdi László) könyvtáros

MTA Könyvtár

Vélemény 2.

Fáy Árpádot több éve ismerem; éveken át titkára és szervezője volt a Liska Tibor vezette vállalkozáskutató csoportnak. Az emberi cselekvés gazdasági feltételezettsége, szabályozottsága és szabályozhatósága - racionális szabályozhatósága - foglalkoztatja. Általam ismert írásaiban, készülődő tanulmányaiban társadalmi alrendszereket különít el; az emberi kapcsolatokat - és kiemelten a szerződéses kapcsolatokat - tipizálja és az egyes alrendszerekhez köti; és eljut az egyes ember gazdálkodásáig mint tovább nem bontható elemi egységig. Álláspontja szerint a társadalom gazdasági alrendszerének alanya-láncszeme - legalábbis kellene, hogy legyen - a személyes gazdálkodás; ebből kellene felépülnie a formális gazdaságnak. A mai gazdasági-társadalmi-érdekvédelmi-szociálpolitikai szervezetrendszer nem erre a "sejtre" vagy "nucleusra" épít. Fáy Árpád kifejti a beruházásokban kalkuláló, menedzselt, meghitelezett és biztosított egyszemélyes (termelési és piaci) vállalkozás "társadalmasításának" alapvonalait - pontosabban ennek és a társadalommal való megférésének a finomszerkezetét szeretné kutatni. Elméleti igyekvését némileg illusztrálja az a melléklet, amely az "egészségügy-karbantartási szolgálat" tipusú vállalkozásról szól.

Fáy Árpádot egy két-három éves időszak nyugodtabb tanulási, ön-továbbképzési körülményei nyilván sokban segítenék, hogy eredeti elképzeléseit kiteljesítettebben, kiérlelten fogalmazza meg. Ezek az elképzelések kétségkívül eredetiek, izgalmasak, esetenként meghökkentőek; ám Fáy Árpád sajátossága éppen az erős intellektuális elszántság, a "több kockázatot elbíró valóság" elméleti kockázatának vállalása; az újszerű navigációs pontok keresése a

közgazdasági gondolkozásban és modellalkotásban. Modelljének, elképzelésének "valóságfoka" vagy megvalósíthatósága nehezen mérhető, nehezen érzékelhető, ám ez egyelőre nem is kérhető számon egy olyasfajta filozófiai-közgazdasági gondolkodástól, amelynek fő sajátossága éppen az, hogy nem az eddigi "üdvözítő" módszerekből próbál kiindulni. Munkája jelentős tovább frissítő, élénkítő szellemi hozzájárulás lehet a filozófiai-gazdaságelméleti valóságmodelláláshoz - aminek fontossága, időszerűsége nehezen vitatható. A fentiek alapján javasolom Fáy Árpádnak az ösztöndíj odaadását.

Budapest,1985.március 25.

(Papp Zsolt) kandidátus

(szociológus)

Vélemény 3.

Fáy Árpád pályázatában fantáziát látok, és szíves ajánlással hívom fel rá az Alapítvány figyelmét.

1985. március 14.

Tisztelettel:

Dr. Juhász-Nagy Pál egyetemi tanár

(ökológiát adott elő az ELTEn)

(Az ösztöndíjból nem lett semmi.)

(Pár év után elmentem esti hallgatónak a közgazdasági egyetemre.)

[C] http://www.alkotmanyossagi-muhely.hu/szerkeszti.htm

[D] Ismeretelméleti és ontológiai előzmény a személy „érett” fogalmához

A személy fogalmának megszületése kultúrkörhöz kötött.

A görög filozófia kiteljesedéseként ismeretelméleti szempontból megszületett a vágy, hogy az ideák erősek legyenek, a tényekkel egyenlően vagy azoknál is erősebben (lásd Szókratész méregpoharának értelmét Kr e 469-399).

Utána megformálódott a gondolat, hogy a csak korlátosan megtapasztalható tárgyi világgal párhuzamosan beszélhetünk a tökéletességében megragadható ideákról (Platón ideái és az árnyékvilág Kr e 427-347). Ez már nem az ideák létének méregpohár árán is bizonyítása, hanem az ideák tudomásul vételét követően részletekbe menő jellemzésük kidolgozása.

Utána Arisztotelesz (Kr e 384-322) továbblépett és az emberi beszéd, vita általános ontológiai, ismeretelméleti sajátságának nevezte kategóriatanában,[D] hogy az ideák a lényeget

adják, de közvetlenül nem tapasztalhatók (amit előkészítettek a platóni ideák) - szubsztanciának nevezte ezeket a kategóriákat. Illetőleg akcidensnek nevezett kategóriákat értelmezte a tapasztalható jelenségekre – amelyek azonban a lényeget közvetlen nem adhatják meg. És az emberi elme feladata, hogy a megtapasztalhatatlan lényeg, idea és a megtapasztalható közvetlen valóság felszíne közt kapcsolatot alakítson ki, értelmezze a kapcsolatot.

Arisztotelesz után következik a ránk maradt görög emlékek közül Euklidesz (Kr e 300 körül született - ?) Elemek című geometriai axioma rendszere és arra támaszkodó bizonyításainak könyve.

Amint Szabó Árpád (1913-2001) megfogalmazta, Euklidesz munkája nem készülhetett volna el Arisztotelesz és többi görög filozófus munkája, filozófiai eredménye nélkül. Gondoljunk a tengernyi paradoxonra, amiken túl kellett lépni, amiknek a szorításából kiutat kellett találni.

Euklidesszel elkezdődött egy további differenciálódás, ami a deduktív és induktív axiómák egymást kizáró és egymást kiegészítő rendszeréhez vezetett, mint a modern természettudományos gondolkodás a modern mérnöki tevékenység elméleti háttere. Talán Descartes (1596-1650) kora óta vált használatossá a deduktív és induktív kifejezés.

Lényegében az axiomatikusan rendezett induktív elméletek azok, amelyek igazságával szemben egyetlen egy tapasztalati cáfoló tény az elméletek igazságát elveszi, hatástalanítja. Tehát az axiomatikus módszerű induktív elméletek a tények úgymond „szilárd” talaján próbálnak állni – és a kétségtelen tényekre hivatkozó tudásnak lett hatalmas tekintélye.

Az ugyancsak axiomatikus deduktív elméletek viszont elvi, idealisztikus induló feltevésekből indulnak ki. A tények esetlegesen cáfoló ereje a deduktív rendszerben nem értelmezhető közvetlenül. 5×5=25. Ez nem cáfolható meg azzal, hogy egy fürdőszoba mérlegen 5 db 5 kilós súlynak az összegét nem pontosan 25-nek látjuk. A deduktív alapfogalmakról talán állítható, hogy lényegi, szubsztanciális sőt abszolutisztikus jellegűek. A rosszul megválasztott deduktív alapfogalommal egyszerűen érdektelen következtetésekre jutunk, amikkel majd nem foglalkozunk. Tehát nem egyszerű dolog a jobb, találóbb, szerencsésebb alapfogalom mellett érvelni. Euklidesz és általában a görögök, kortársai választása a pont mint alapfogalom mellett igen szerencsésnek, termékenynek tűnik az elmúlt két évezred gondolkodástörténetét tekintve.

A matematika mint az egyik jellemzően deduktív ismeretanyag illetve gondolkodási séma a fizikai mérésekhez például előfeltétel. Ha nem tudunk számolni, akkor nem tudunk mérni, akkor értelmetlen a tények erejéről beszélni. Természetesen más-más deduktív és induktív módszer-készlet kell az élettelen jelenségek, az élő jelenségek és az emberi-társadalmi jelenségek tárgyalásához. Nem könnyű már az alapfogalmakat (például geometriai alapfogalomként a pontot) illetve az alaptényeket (például fizikai mértékegységeket) sem megtalálni, kijelölni. Egy jó elvi lehetőségnek látom a személy idealisztikus fogalmát axiomatikus alapfogalomként kezelni.

De van „tovább is”. Krisztus előtt majd 300 évvel dolgozik Euklidesz, a hellenisztikus kor elején. A Szentföldön 300 év hellenisztikus befolyás után indul a kereszténység. Értelmezhető a hit fogalma ismeretelméletileg? Továbblépésként? Az ideák és az árnyékvilág kettősében majd a szubsztanciák és akcidensek még differenciáltabb nyelvi-fogalmi eszközeivel, az axiomatikus gondolkodási módszer eredményességének eszközével megerősödött ember - újabb kérdéskörrel találkozott.

Azt hiszem a svéd rendező, Ingmar Bergman (1918-2007) írt egy könyvet a görög dráma titkáról (emlékem szerint ez magyarul egy nagyobb formájú, fekete-fehér fotókkal díszített, vastag fényezett lapra nyomtatott, nagy betűs, legalább 1-2 cm vastag kiadvány volt). Az

interneten nem találom, egy vendégségben volt a kezemben, és évek után vált fontosság számomra. Ingmar a görög drámáról szólva az emberi döntés szabadságáról, felelősségéről, főleg erkölcsi felelősségéről értekezik. Az ember szembesült azzal, hogy szabadon dönthet, de nem feltétlen marad ura A döntés következményeinek. A sors mindent visszájára fordíthat (Antigoné, Kr e. 442). És ennek tudtával sem szabad az erkölcstelen, felelőtlen döntéseket vállalni (Szókratész). Majd párszáz év múlva a jövő bizonytalanságaival dacolva az erkölcsiség melletti kiállásként „megszületik" a keresztény hit mozgalma, kultúrája.

Többen vannak, akik állítják, hogy a magas tudomány nem lehet meg a jövőbe vetett hit nélkül. Mert a tudomány a tényeket vizsgálja. A jövő tényei ma nem tények. A jövő tényeinek egyik előidéző hatáslánci előzménye az emberi döntések sokasága, az emberi közreműködés és annak minősége. Az emberi közreműködés, a felelősen szabad emberi döntések képességének csúcs-iskolája a hit. Ennek a hitnek semmi köze ahhoz, hogy ha lusta vagy ügyetlen vagyok megnézni egy gép használati utasítását, akkor milyennek képzelem, milyen pótmagyarázatot fogadok el, hiszek el úgymond tudatlanságomban. Hinni a templomban kell? Nem csak ott, de ott is, a templom a hit ápolására való hely. Igen, annak a hitnek, amelynek helye van a templomban például a lényege nem a tárgyi ismeretek tény-világa, hanem az emberi szerepvállalás, az emberi élet koncepciójának, magasztosságának, elhivatottságának kultusza. Erre van a templom, az ima a templomban és otthon és bárhol, de legfőképp a lélekben. Az erények világa és mindenekelőtt az ember maga – az emberi személy.

Legalábbis Európában ezt így fogalmazták meg a filozófusok is, Boethius-al kezdődően (Kr u 480-524). Maradandó művét, a Filozófia vigasztalását, amelyben a korabeli filozófiai vitákra irányulóan a személy első számontartott definícióját ha nem is explicit formában, de megadta, a siralomházban írta (Kr u 524). Mai átiratban úgy szokás felidézni, hogy a személy egyedi azaz önmagában megálló, megismételhetetlen, értelmes és szabad akaratú. Kb 800 évvel Euklidesz után. Szembeszökőnek érzem a párhuzamot az ideális matematikai pont és a személy ideájának fogalmi típusa között. Ezt próbáltam az előbbi négy diakép jellegű ábrában vázolni, kiindulásként felhasználni.

Tehát a személy fogalma mint minden ideáé egy határfogalom. Amelyhez lehet közelíteni a valóságban is, amely által a valóság érthetőbb, leírhatóbb és élhetőbb, formálhatóbb lesz. Egy ontológiai és ismeretelméleti határfogalom vagy másként, alapfogalom – amelyhez a klasszikus filozófia nyomdokain lépkedve lehetett eljutni. De amely nekünk már készen, sőt kissé porosan, de még mindig megvan. Nem véletlen, hogy az ezen gondolkodás fejlődési utat meg nem járt népek nyelvezetében ismeretlen a személy fogalma. Vagy ha a szótárak mégis megadnak valami megfelelőjét, akkor annak nincsen az Európában ismeretes filozófiai értelmezhetőségi háttere (sémi, indiai nyelvek, a kínai – Horváth József ismertetése 2015 szeptemberben).

[E] Ontológiai és ismeretelméleti evidenciák említése

Az ember a világmindenség része. Számunkra a világmindenség egésze megismerhetetlen, mert az önmagunk megismerhetőségét is jelentené, de amint azt a személy definíciója is kifejezi, az ember önmagának a létét sem ismerheti meg teljesen.

Az emberi személy tehát egy határon túl az emberi megismerés számára pont olyan elérhetetlen, mint a világmindenség egésze. Ezt „vallja be" a személy ideája. A megismerés célja nem a világmindenség birtokba vétele, hanem a világmindenségben az emberi szerepkör betöltésében való sajátos közreműködés, megnyilvánulási típus, cselekvés-típus „gyakorlása". Tehát a megismerés mindig az emberi lét teljességének függvényében értelmezhető (a

személy megismerő megnyilvánulása, funkciója, cselekvése). Ez úgy is fogalmazható, mint a megismerés ontológiai alapja (korlátja, határa, jellege).

A XX. század elején volt egy úgy is nevezhetnénk, erős volt az ismeretelméleti illúzió az emberi tudás, gondolkodás, megismerés gépesíthetőségéről. Nem minden előzmény nélkül. A bölcsek kövét korábban is keresték. Most a gépet, a szinte az ember helyére lépő algoritmust keresték. Gödel (1906-1978) nemteljességi tételének (1930)[E] van olyan jelentése, ha jól értem, hogy egy rendszer önmagát nem értelmezheti, mert egy n-ed fokú rendszer értelmezéséhez legalább n+1-ed fokra van szükség. Egyenletek megoldhatóságából nőtt ki az az értelmezés, hogy az ember önmagát nem hozhatja létre, nem is pótolhatja gépekkel.

Az embernek a világról alkotott képzetének, e képzetek módszerességének sajátossága, hogy ha az ember kialakít egy módszert, például a kétértékű logikát, akkor azzal egyrészt nagyon hatékony eszközre tesz szert, másrészt óhatatlanul lemond mindannak a kérdésnek a tárgyalásáról (legalábbis az adott módszer alkalmazásával) illetve mindarról a tárgyalási módról, ami például esetünkben a kétértékű logikán kívül esik.

A kétértékű logikára alapozott következetes érvelés, majd az arra támaszkodóan a lényeget és tapasztalati járulékos jellemzőket különválasztva, aztán az axiomatikus alapfogalmak önkényes, vagy ha úgy tetszik tetszőleges kiválasztása után a következetes érvelés szabályainak elfogadása nagyon nagy eredményekre vezetnek. Nyilvánvalóan, legalábbis utólag visszatekintve. De ugyancsak nyilvánvalóan nem jelenthetik az axiomatikus fogalomkezelési, gondolkodási módszerek önmagukban az emberi gondolkodás összes módszerét, eszközrendszerét (mert nem a gondolkodó ember ontológiai helyzetét, megismerési funkcióit változtatták meg, hanem az összességből, a gondolkodási eszközök, sőt lehetőségek összességéből kiemeltek, elkülönítettek egy részt).

Az emberi gondolkodás funkcionális „teljességét" az axiomatikus módszer nem változtatja meg. Csupán differenciál a teljességen belül. És mivel az emberi gondolkodás eszközrendszerének teljessége ettől a differenciálástól még változatlan, ezért az axiomatikus módszer kifejlesztése, használata nincsen hatás nélkül a gondolkodás egyéb eszközeire, területeire sem.

Azaz az axiomatikus módszer használata az intuícióra, misztikumra, művészetekre is közvetett hatással van, mert változott a gondolkodási módszerek összességén belüli elrendezettség. Ebből következően nem érdektelenek az axiomatikus módszer eredményei a misztikus, művészi, intuitív utat választók, hangsúlyozók számára sem, mert náluk az axiomatikus eredmények bizonyos dolgokat leértékelnek, átértékelnek, felértékelnek. Máshová kerülnek a hangsúlyok – „kikerülhetetlenül".

Az axiomatikus rendszerig vezető lépcsők intézményesedése

A módszeres gondolkodás axiomatikus megalapozása felé a kétértékű logika alapul vétele fontos állomás volt, amely mélyen beleivódott a gondolkodásba (az európai kultúrában), sokféle módon fenntartva (intézményesítve) a kétértékű logika használatának előfeltételeit. Néha úgy tűnik szinte parttalanul. Pedig a kétértékű logika (a harmadik kizárásának elvén) Európában sem fedi le a teljes gondolkodásunkat, hanem annak egyik, de igen látványos eredményeket felmutató szegmensét, elsősorban a tudományos-technikai gondolkodását jellemzi.

Hogy a sajátos helyén megbízhatóan támaszkodhassanak rá nemzedékek hosszú sorában ahhoz a kétértékű logika használati feltételeinek intézményesednie kellett a neveléstől kezdve a tudományokig. Tehát ahogyan a görög filozófiának ki kellett lépnie a paradoxonok tengeréből (szinte mocsarából), úgy a kétértékű logika tartós eredményességének is feltétele volt a parttalan kételkedés kordába szorítása. És amikor mégis újdonságokat ismert fel az

emberi gondolkodás, akkor ezeken a kordonokon óvatosan kellett átlépnie, nem mindig gyors sikerrel, nem minden kockázat nélkül.

A kétértékű logika volt az előfeltétele a következtetések egyértelműségének. Az egyértelmű következtetési képesség megszerzésével (az egyértelmű következtetési sémák kirajzolódásával, birtokba vételével) lehetett elindulni a gondolkodásmódszerek differenciálódásának abba az irányába, ahol elválaszthatóvá lett az evidens, magától értetődő az abból egyértelműen következőtől, az abból levezethetőből.

További lépésként elkezdődött az evidenciák minimalizálása (az axiómák alapfogalmainak és kiinduló tételeinek minimalizálása), mi által lehetővé vált az elvi-logikai igazságok megerősödése – mármint az életünkben, a döntéshozatalban az úgymond elvi, azon belül a logikai igazságokra való eredményes támaszkodás térnyerése (a nyers erővel és a vaktában döntéssel szemben).

Ez egy többé-kevésbé érvényesülő kétségtelen folyamat, amely azonban kevesek által számon tartott, épp ezért sérülékeny, ki lehet játszani – aminek egy kollapszus, összeomlás lehet az ára, amiből nehéz kilábalni. De amit haladt, épült a világ az elmúlt majd két és félezer évben, annak titka éppen ebben a sérülékeny eredményben rejlik: az elvi-logikai igazságok keresésében, meglelésében, az önkényesen kiválasztandó alapfogalmak és alaptételek nem fűnyíróelvű, mechanikus minimalizálásában, hanem lényegkereső minimalizálásában.

Egy másik beszédes hasonlatom is van, amelyet egyetemen a valószínűségszámítási órákon véltem megtalálni, de amely iránt az égvilágon senki nem mutatott érdeklődést (az én környezetemben). Lehet hogy ez egy közismert evidencia, csak más néven szokás emlegetni. A lényeg az, hogy a valószínűségszámításban alapvető és szembetűnően kezelendő dolog a számszerűsítés. Milyen valószínűséget rendelek egyes események bekövetkeztéhez előzőleg. Aztán jön az esemény, és utólag a már az előzetes becslésemről mondhatok számszerűsített véleményt egyből, a teljes valószínűségből, a biztos bekövetkezés számából kivonva a saját korábbi becslésem értékét 0 és 1 között. Ha kizártam (0) azt, ami utána bekövetkezett, akkor maximális a meglepetés, az információs hír (1-0=1). Ha viszont az következett be, amit biztosnak vettem, akkor az esemény hírének nincsen meglepetés értéke (1-1=0).

Amiért ezt a jobb középiskolákban is megbeszélt ügyet előhoztam, az az **eseménytér fogalma**. Ugyanis egy esemény eltérő környezetben eltérő valószínűséggel tud bekövetkezni. De ki alakítja az események környezetét, az eseményteret? Aki valószínűséget számol, annak látnia kell, figyelembe kell vennie az eseményteret. A hamiskártyás például elég jelentősen igyekszik mások figyelmét kijátszva megváltoztatni az eseményteret. A kétértékű logika használatával össze kell hangolni az eseményteret is meg az elvárásainkat is. Az eseménytér alakítását, karbantartását, figyelembe vételét nevezhetjük fontos kulturális képességnek, feladatnak.

Az alapfogalom kiválasztásával ha nem is az eseményteret módosítjuk, de szempont lehet az eseménytér figyelembe vétele – minél szerencsésebben.

Jelen problémafelvetésnek is az a lényege, hogy felteszem, ha a személy ideájának fogalmát deduktív axiomatikus alapfogalomként próbáljuk kezelni a társadalmi rendszerek elemzésében, a társadalmi önszervezési káosz rendezésére, mérséklésére törekedve, akkor megbízható módszerességre lehet szert tennünk – a diktatórikus XX század nagy melléfogásainak folytatását kikerülve, annak veszélyét csökkentve. Az emberről való mechanisztikus felfogásból kellene kikerülnie, amely csak fogaskereket látott az emberben valamint az emberről vallott biologisztikus felfogásból kellene kikerülnie a gondolkodásunknak, amely túlélésre kiélezett evolúcióként értelmezte a társadalmi létet,

folyamatokat, az egyének és csoportok mindenáron való fennmaradási, egymás ellen vetélkedő küzdelmét (az együttműködés elvét tagadva vagy értéktelennek minősítve).

F

Megjegyzés az emberi megismerés alanya csak az ember lehet táblázathoz

Esetünkben, a mai napokban az a probléma, hogy például a pénzrendszerben a végső gazdasági alanyok érdekének egyedi sőt tömeges sérülése olyan megengedhető áldozat, mint volt a XX. század vérzivataros időszakaiban és helyszínen a lakosság „feláldozása". Megengedhető volt. És ezt az elméletek is igazolták. Például elvették a személy státuszt a magzattól, kisgyerektől, fogyatékostól, tehetetlen öregtől, alacsony képességűtől, szegénytől, korábban gazdagtól (osztályellenségtől), kongói négertől, szemüvegestől, deportálttól, málenkij robotostól és ki tudja még ki mindenkitől – most pedig a devizahitelestől, az OTP lakáskamatostól, a privatizációból kiszorítottól, akinek már nincsen TV-műsora, orvosi ellátása, jogbiztonsága, közbiztonsága …..

A pozitivista jog elméleti szakemberi szerint meghaladott, obskurus dolog abszolútumokban gondolkodni, bízzuk rá valamilyen politikai testületre, hogy hatókörében és aktuálisan hogyan definiálja a személy fogalmát. Mert a személy korábbi fogalmából annyi átszűrődik még a mai ködbe is, hogy személyt megölni gyilkosság. Ha tehát nem akarnak lemondani az ölésről (állami monopóliumként például), akkor szűkíteni kell a személy fogalmát (egyébként ősöreg módszer szerint, csak régen az úgymond ember minőséget vonták meg a rabtól, kiszolgáltatottól, az önkény áldozatától – mára fejlődött a világ, megismerve a személy fogalmát igényesebbnek találják, ha a személy fogalmának definíciójával „ügyeskednek").

Az ember minőség megvonása azért lehetett régebben a követett módszer, mert a személy filozófiailag meghatározható jelentéstartalmát nem ismerték. Ma is a Földkerekség nagy hányadán gyakorlatilag lehetetlen elmagyarázni a személy fogalmát, mert az a történelem, az emberi gondolkodás történetének a terméke.

Az ellenvélemény (a személy abszolút fogalmának megtartandóságát szorgalmazók) hangját olyannyira alig hallani, hogy szinte neve is alig van törekvésüknek és bátortalanul perszonalistának nevezik magukat (jogelméletben). Kitartó keresés eredményeként lehet egy-két szerző írásához jutni, akik a magzat megölését nem tartják megengedhető ölésnek, azaz gyilkosságnak tekintik, csakúgy mint az euthanáziát, a kongói négerek és a szemüvegesek likvidálását a belga király vagy a polpotista vezetés döntésétől függetlenül.

A lényeg azonban, úgy vélem, hogy „elő kell venni" a személy Boethiusra, sőt az isteni hasonlatosságra épülő képzeteket. Ezek „túl jó absztrakciók" ahhoz, hogy elfeledkezzünk róluk. Az Isten a saját képmására embert formázott. Ez egy vallási szöveg idézete csupán? Az Isten nem szakállas vagy sánta vagy hadaró embereket teremt a saját hasonlatosságára. Mi lehet az emberben az Istenhez hasonlatos, ha nem a szakálassága, sántasága, hadarása? Csakis a személy mivolta. Tehát filozófiailag, ismeretelméletileg és ontológiailag az a kijelentés, hogy a maga hasonlatosságára teremtette az embert tulajdonképpen elképesztően pontos, kimunkált, tömör megfogalmazás – már ha nem akarjuk félreérteni szántszándékkal.

Mert a személy fogalma a már ismertetett felfogásban hasonlóan „határfogalom" mint az Isten fogalma számunkra. Elérhetetlen, csak közelíthető, olyasmit fejezünk ki általa (ha tetszik mint metaforával), amiről tudunk, de amit mint abszolútumot birtokba nem vehetünk. Ontológiai, ismeretelméleti akadályok, evidenciák miatt. Ilyen a világmindenség fogalma is, vagy az ősrobbanás kezdeti állapota, esetleg a teremtés titka és sok más ontológiai-ismeretelméleti okból megfejthetetlen, elérhetetlen „titok" (ami nem azért titok, mert egy detektív még nem

jött rá, hanem ami számunkra elvi okból megismerhetetlen, és ezt a megismerhetetlenséget neveztük meg „titokként”). A megismerhetetlen titkok. Gödel a XX. században matematikai megfogalmazást is adott arra, hogy vannak dolgok amiket logikailag kizárt hogy megérthessünk – tehát ha rákérdezünk, akkor az rossz kérdés. A rész nem értheti az egész teljességét. Legfeljebb utalhat rá több-kevesebb ügyességgel.

Ebből olyasmi következik, hogy objektív tudás a szó abszolút értelmében ontológiai-ismeretelméleti képtelenség. Ezt a józan belátó kompromisszumot már az ókori görögök elfogadták, és ennek alapján lendülhetett neki az emberi gondolkodás a tudományos, az ellenőrizhető tudás irányába (abba az irányba, ahol mégis lehet eredményt elérni, ha nem is magát a teljességet).

Egészen más kérdés, hogy adott ismeretkörben, ismeret szinten alig felmérhető módszeresség formálódott ki napjainkra a minél egyértelműbb, minél megbízhatóbb, minél jobban használható tudományos ismeretek megfogalmazására, alátámasztására, kontrollálására (gondolok itt például az orvosi protokollokra), ami azonban semmit nem változtat az elvileg átléphetetlen határokon.

Denikennek volt egy filmje, ahol egy csendes óceáni szigeti bennszülöttek szalmából építettek repülőket, hogy a világháborúban a szigetet támaszpontként használó „nagy madarak” ismét vissza jöjjenek és további konzerv doboz hegyeket hagyjanak maguk után, amikből remek edényeket és más eszközöket tudtak fabrikálni.

Ehhez tűnik hasonlatosnak az a varázslás (vagy enyhébben bűvészkedés), amit a mai közvélemény végez óhatatlanul az ősrobbanás modelljével. Hogyan keletkezett a világ? Ősrobbanással. A semmiből. A kezdő pillanatban (a 0 pillanatban) kiterjedés nélküli pont volt a világegyetem mindazzal a végtelen sok energiával, ami ma az univerzumot jellemezi. Akinek nem hihető, az nem elég művelt elméleti fizikában… A dolog el van intézve. A világot nem Isten teremtette, hanem a semmi felrobbant. És csodáljuk, hogy mivé fajul a világunk, a gondolkodásunk …. ?

Ha józanul gondolkodunk, akkor tudjuk, hogy az ősrobbanás elmélet sem tudott átlépni az ember árnyékán. A világmindenség egészének titka, hogy mióta van, hogyan keletkezett stb kérdések általunk nem megválaszolhatóak, mert mi minden tekintetben a részei vagyunk a világegyetemnek. Minél közelebb megyünk a világmindenség teljességének kérdéséhez, annál megfoghatatlanabbá válik, annál csalókábbá, fogalmaink annál inkább elbizonytalanodnak. A helyzet annál inkább metaforákká változtatja a szavakat, és annál távolabb kerülök az ellenőrizhető állításoktól, a bizonyosság lehetőségétől. A világmindenségben adott, meglévő ontológiai, ismeretelméleti helyzetünkből „objektív” szemlélettel sem varázsolhatjuk ki magunkat, hogy visszanézve láthassuk azt egészet. Az nem egy szülőház, amire a tékozló fiú visszagondolhat.

Én legalábbis ezt a felfogást tudom alapul venni.

És hasonlóképpen **megfoghatatlan, számunkra a lét teljességét idéző személy ideája**.

A személy is elérhetetlen, megközelíthetetlen, teljesség, időtlen, az evolúciótól mentes létezésű (nem véletlen, hogy teremtettnek mondják sokan). Nagy tévedés, amikor ezt Darwinra hivatkozva az evolúció kétségtelen tényeivel akarják „cáfolni”. Idea természetű dolgot nem lehet tényekkel cáfolni. Ezt a mai közvélemény és annak politikai formálói elfeledték, erről elterelődött a figyelmük. Majd az események előbb-utóbb vissza terelik a figyelmet rá.

A személy teljességét csak élményszerűen megsejteni lehet, átélni mint anya a kisgyermekében. Neki lehet magyarázni mindenfélét, ő mégis tudja, hogy a kis gyermek kétségtelen valami tökéletes teljesség, az itt használt szóval „személy” a fogantatásától kezdve. Minden tekintetben, értelmileg és érzelmileg, amihez csak viszonyulni lehet, azt tudomásul venni, elfogadni lehet. Hogy a szent család aktualitása ilyen meg olyan? Ez nem vallási vita kérdése, hanem ontológiailag, ismeretelméletileg is számtalan evidenciát érintünk valahányszor karácsonyhoz vagy húsvéthoz érkezünk.

Nem a kereszténység privilégiuma ezen misztikus igazságok, titkok érintése, említése (nehogy hitvitába essünk). De más oldalról nézve meg így néz ki ez a kérdés Európában. Ami nincsen eldöntve, ami természetszerűleg nyitott ügy, hogy ezzel az ismeretelméleti-ontológiai, logikai evidenciával mit fog kezdeni az emberiség a jövőben? Kicsit rajtunk is múlik. A jövő nemzedéknek a nulláról kell kezdenie egy mindössze párezer éves gondolkodási eredmény újra kitermelését, vagy azért teszünk erőfeszítést, hogy a XX. század nagy görcseinek ránk maradt torzóját hogyan próbáljuk oldani (a személy alapfogalmának axiomatikus következményeit módszeresen továbbgondolva például a közgazdaságban)?